

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 08772

MAYN FOLK

J. Noskowitz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. נאסקאוזויז

מלון פאלק

געשיכטע פאר דער עלעמענטאר-שול

צוווייטער טויל

ארויסגעגעבן פון

בילדונגס-אפטהיילונג פון ארבעטע-רידינג

ניו-יорק — 1966

J. NOSKOWITZ

MAYN FOLK

(MY PEOPLE)

VOL. 2

Copyright 1966
by the
Education Department
of the
Workmen's Circle
New York, N. Y.

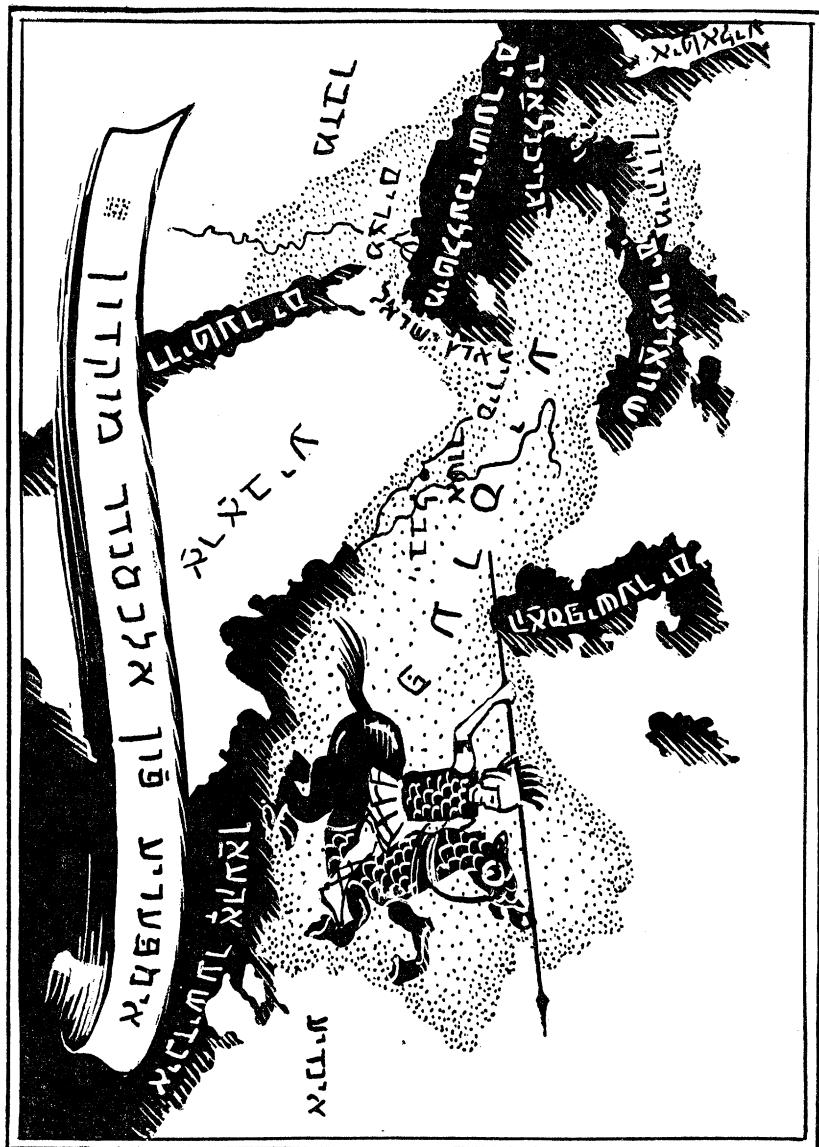
Printed in the U. S. A.
KNIGHT PRINTING CORP., 382 LAFAYETTE STREET.
NEW YORK, N. Y. 10003

מִיר האבן שוין געלערנט וועגן יידן אין זיער
אייגן לאנד. מיר האבן געלערנט ווי איזוי יהושע האט
אריבינגעפֿירט די יידן אין פגען. מיר האבן געליענט די
שיינע מעשות וועגן דבורהָן, גדעונגן און שמונען. מיר
האבן געלערנט וועגן שמואל הנביָא און ווי איזוי ער האט
געהאלָפּן דעם פָּאלָק אויסקליבְּפַן דעם ערשותן מלך, שאולן.
mir האבן אויך געזען ווי די יידישע מלוכה איז געווארן
גרויס און שטאָרָק אונטער דודן און שלמהָן, און ווי זי איז
צעטילט געווארן נאָך שלמהָס טויט.

mir האבן אויך געלערנט וועגן די נביָאים און ווי
זוי האבן גערעדט צום פָּאלָק צו זיין גוט און גערעכט.
mir האבן געלערנט וועגן עמוסָן, דעם נביָא פָּוּן יושר,
ועגן ישעיהָן, דעם נביָא פָּוּן שלום, און ירמיהָן, דעם נביָא
פָּוּן טרויער.

mir געדענקען ווי אַשׁוֹר האט צעשטערט מלכות
ישראל און ווי איזוי בְּלֵה האט צעשטערט מלכות יהודָה.

מיר האבן געהערט די טרייסט-ווערטער פון דעם נבייא
פון גלוט בבל, מיר האבן אויך געלערנט וועגן די קלוגע
געזען פון עזרא און נחמייה, מיר האבן געלערנט ווי
יידן זינען ווידעער צורייקגעקומען אין זיער אייגן לאנד.
אייצט וועלן מיר לערנען וואס עס אייז וויטער געשען.

קָאַפִּיטָּל 1

יִדּוֹן אָוֹן גְּרִיבָן

די פֿערסִישׁעַ הָעֲרֵשָׁאָפֶט

יִדּוֹן זִינְגָּן צְוִירִיקְגַּעֲקוּמָעָן אַיִן זַיִעַר אַיִיגָּן
לְאַנְדָּ, אָוֹן זַיִי הָאָבָן אַוִּיכְגַּעֲבוּיטָ אַ נַּיְיעַם בֵּיתַ-הַמִּקְדָּשָׁ.
פֿערסִישׁעַ אַיִן אַיִן יַעֲנַעַר צִיְּתַ גַּעַוְעַן דַּי גְּרוֹיסַעַ מַאֲכָתָ אַיִן
דַּעַר וּוּעַלְתָּ. דָּאָס יַדְיִישָׁעַ לְאַנְדָּ אַיִן גַּעַוְעַן אַ טַּילַ פָּוּן
דַּעַר פֿערסִישָׁעַ אַימְפָּעַרְיָעַ. פֿערסִישׁעַ אַיִן גַּעַוְעַן גּוֹט צַוְּ
יִדּוֹן. די קִינְגִּין פָּוּן פֿערסִישׁעַ הָאָבָן גַּעַלְאָזֶטָּ יִדּוֹן לַעֲבָן וּוּ
זַיִי וּוּילָן. זַיִי הָאָבָן גַּעַלְאָזֶטָּ יִדּוֹן לַעֲבָן לוּיטָ דַעַם יַדְיִישָׁן
גַּלוּיבָן. דַּעַר פָּהָן-גָּדוֹל הָאָט גַּעַלְפִּירַטָּ דָּאָס לְאַנְדָּ. די יִדּוֹן
הָאָבָן גַּעַלְעַפְטָ צָלָן שְׂטִיעָרָן דַעַם קִינְגִּין פָּוּן פֿערסִישׁעַ,
אַפְּבָר דַי שְׂטִיעָרָן זִינְגָּן נִיטָ גַּעַוְעַן צַוְּ גְּרוֹיסָ. יִדּוֹן הָאָבָן
גַּעַלְעַבְטָ רְוָאֵיךְ אָוֹן אַיִן שְׁלוּם צַוְּיִי הַוְּנְדָעַרטָ יַאֲרָ.

נִיטָ אַלְעָ יִדּוֹן זִינְגָּן צְוִירִיקְגַּעֲקוּמָעָן אַיִן יְהֻדָּה. יִדּוֹן
הָאָבָן גַּעַלְעַבְטָ אַיִן פָּאַרְשִׁיְידַעַנָּעָ לְעַנְדָעַר. אַ טַּילַ יִדּוֹן
הָאָבָן גַּעַלְעַבְטָ אַיִן מַצְרִים. אַנְדָעַרְעָ יִדּוֹן הָאָבָן גַּעַלְעַבְטָ

אין בבל. דער הייפט-צענטער פון יידישן לעבן איז אבער געווען ארץ-ישראל. אין ירושלים איז געווען דער בית-המקדש. אהין פֿלעגן יידן קומען פון אומעטום דינגען גאָט. דאָרטן זיינען אויך געווען די סופרים וואָס האָבן געלערנט דאס פֿאָלק די אלטע יידישע געועצֶן. זיַּי האָבן אויך צוֹזאמענונגענוּמָן אלטע יידישע ביכער און צוֹזאמעַן-געשטעלט דעם תנך.

דער כהן-גadol האָט געַפִּירט דאס לאָנד. ער האָט דאס אָבער ניט געטאָן אלְּיַזְּן. ער האָט געהאָט אָראָט פון עלטסטע און פון סופרים וואָס האָבן אַים געגבען עצחוט און געהאלְּפָן פֿירן דאס לאָנד. וווען מע האָט גע-דאָרטט באָשטיימען אָגָּר ווַיְכִּיקָּע זאָךְ, האָט מען גערוֹפָן אָגרוַיסָּע פֿאָרוֹזָאָמְלוֹנָג. צוֹ דער פֿאָרוֹזָאָמְלוֹנָג זיינען גע-קּוֹמָעַן מַעֲנְטָשָׁן פון אלְּעָטְּיֵילָן פון לאָנד. די גַּרְוִיסָּע פֿאָרוֹזָאָמְלוֹנָג האָט מען גערוֹפָן פֿנְסָתָה הגדולה. זי האָט באָשטיימט וואָס מע זאָל טָאָן.

אוויי האָבן יידן געלעבט אין שלום אין זיער אייגן לאָנד. יידן האָבן אויך רואֵיך געלעבט אין פֿערסִיעַ. נאָר מע דערצִילְט אוֹזְיַיְמָאָל זיינען יידן אין פֿערסִיעַ געווען אין אָסְפָּנה. דאס אַיז די מעשה פון מגילות אַסְתָּהָר. אַיר

קענט דִ מעשה — דאָס אַיז דִ געשיכטע ווי מרדכי און
אסתר האָבן געראטיעוועט יידן פֿוּן דעם בײַזון המן. מיר
האָבן אַ דענק דעם יומ-טוּב פֿורִים.

rule	הערשאָפֶט
power	מאכט
empire	אַימְפּֿרִיעַ
collected	צְוֹאָמָעָנָגָעָנָמָעָן
compiled	צְוֹאָמָעָנָגָעָשָׂתָעָלָט
assembly	פֿאַרְזָאַמְלוֹגַג
decide	בְּאַשְׁטִימָעָן
danger	סְכָנָה

אלפֿסְנֶדֶר מּוֹקְדוֹן נָעֵמֶת אַיז דִ וּוּלְטַ

פֿערסִיעַ אַיז גַּעֲוָעָן אַ גְּרוּיסַע אַזְנָבָע שְׁטָאַרְקָע
מלוכָה. אַבְּעָר אַזְוִי ווי אַשּׁוּר אַזְנָבָע ווי בְּבָל אַיז זִי מִיט דָעַ
צִיְּטַ גַּעֲוָאָרַן שְׁוֹאָכָעַר.

דָעַרְוִילַיל אַיז אַין אַיְירָאָפַע אַיְיָגָעָקוֹמָעָן אַ נִי פֿאַלְקַ
— דִ גְּרִיכַן. דִ גְּרִיכַן זִיְנָעָן גַּעֲוָעָן אַ קְלוֹגַ פֿאַלְקַ. זִי
הָאָבָן גַּעֲהָאָט אַ סְרַ גְּרוּיסַע דַעֲנָקָעָרָט. זִי הָאָבָן גַּעֲבוֹוִיט
גְּרוּיסַע טַעַמְפְּלָעָן אַזְנָבָע שִׁינְעַ סְטָאַטְוָעָט. זִי הָאָבָן
גַּעֲהָאָט גְּרוּיסַע פֿאָעָטַן אַזְנָבָע גַּעֲלָרָנָט וּוַיְסָנְשָׂאָפְּטַן. זִי
הָאָבָן נִיט גַּעֲגְלִיְיבַט אַיז אַיז גַּאָט נָאָר אַיז אַ סְרַ גַּעֲטָעַר.
דִ גְּרִיכַן זִיְנָעָן גַּעֲוָעָן צַעְטִילְלַט אַיז קְלִינָעָן מְלוֹכוֹת.
פֿערסִיעַ אַיז אַנְגָּעָפְּאָלַן אוּף זִי אַזְנָבָע דִ גְּרִיכַן הָאָבָן זִיד

קווים געראטעוועט. דערנאך איז אין א טיל פון גרכינ-
לאנד אויגעשטאנגען א שטארקער מלך. דער מלך האט גע-
היסן אלפנסנدر, און אזי ווי ער איז געקומען פון מאקע-
דאניע (МОКДОН), האט מען אים גערופן אלפנסנדר מוקדונ.

אלפנסנدر מוקדונ

אלפנסנدر האט פֿאָרָאיִינִיקְט גְּרִיכְנֵלָאנְד. ער האט געהאט
א שטארקע ארמיי און אין א קורצער צייט האט ער צע-
שלאגן די פֿערַסִּיר. ער האט אינְגֶּעָנוּמָעָן אלע לענדער
וואס זייןגען געווען א טיל פון פֿערַסִּיר. צוישן די לענדער
אייז אויך געווען יהודָה.

ווען אלפנסנدر אייז מיט זיין ארמיי געקומען נאענט
צו ירושלים, האבן יידן ניט געוואָלַט זיך שטעלן קעגן אים.

דער פהן-גдол האט זיך אngeעתאן אין די שענטשע קלוי-
דער און געגעגען **באגעגעגען אלפנסנدرן**. ווען אלפנסנدر
האט דערזען דעם פהן-גдол האט ער זיך פֿאָר אים
געפוקט.

ווען איינער פֿוֹן זייןע מענטשן האט אים געפֿראָגט
פֿאָרוֹאָס ער טוט עס, האט ער געענטפֿערט : «ווען איד
בין געווין גַּאֲרִי יונג, האָב אֵיך גַּעֲזָעַן אַ חְלוּם. אַין חְלוּם
הָאָב אֵיך גַּעֲזָעַן אַ מָּאַן פּוֹנְקַט וְוי דָּעַר פּהַן-גְּדוֹלָה. ער הָאָט
מִיר גַּעֲזָאָגֶט אָז אֵיך וְוָעַל אַמְּאָל זִין דָּעַר קִינִּיג פֿוֹן אַ
גְּרוֹיסְעַר אִימְפּּעַרְיעַ. אַוְן אָזְוִי אִיז טָאָקָע גַּעֲשָׁעַן. דָּעַרְפָּאָר
ווען אֵיך הָאָב דָּעֲזָעַן דעם פּהַן-גְּדוֹלָה, הָאָב אֵיך זִיך פֿאָר
אַים גַּעֲפּוֹקְטַּ».

יהודה איז געוווארן אַ טִּילְפּוֹן אלפּנסנדרס אִימְפּעַ-
רַיעַ. אַנְשְׁטָאָט צו צָאָלָן שְׂטִיעָרָן דעם קִינִּיג פֿוֹן פּֿעַרְסִיִּעַ,
הָאָבָן יִדְן גַּעֲצָאָלָט שְׂטִיעָרָן אלפּנסנְדָרָן. דָּעַר פּהַן-גְּדוֹלָה
הָאָט וּוִיטְעַר גַּעֲפִירַט דָּאָס לְאָנד. יִדְן הָאָבָן וּוִידְעַר גַּעַ-
לְעַבְטַּ רְוָאיַקְטַּ.

philosophers, thinkers
statues
science
to meet
bowed

דענקערס
סטאטואָס
ויסנשאָקט
באגעגעגען
געפוקט

נאך אלפנסנדראם טויזט

אלפנסנדראם געשטארבן ווען ער איז נאך
געוווען יונג. ער האט ניט איבערגעלאָזט קיינ זון וואס
זאל וווערן קיניג נאך אים. נאך זיין טוית האבן זינגע
גענעראלן זיך געקריגט ווער עס זאל וווערן קיניג. נאך
א סך מלחות האט מען זיך צעטילט מיט דער אימַ-
פעריע. אײַן גענעראל, פטאָלָמִי, איז געווארן קיניג פּוּן
מצרים, אוּן אַ צוֹוִיטָעָר איז געווארן דער קיניג פּוּן
סִירְיעַ.

איבער הונדערט יאָר איז יהודה געוווען אַ טילְ פּוּן
דער מצריישער מלוכה. יידֶן האבן געשיקט זיַעַרְעַ
שטייערן צו דעם מצריישן קיניג. דער מצריישער קיניג
איז געוווען גוט צו יידֶן. דער פֿהּ-גּדוֹלָה האט ווַיְתַּעֲרֵ
געפִירַט דאס לאָנד.

דאָס לעבן איז יהודה האט זיך אַ בִּיסְל גַּעֲבִיטָן.
ווען די גְּרִיכָן זִינְגָן גַּעֲקוּמָן אַיז אַ לְּאָנד, האבן זיַי מִיטַּ-
גַּעֲבָרָאַכְט זַיִעַר שְׁפָרָאָר, זַיִעַר רַעֲלִיגַע אַוּן זַיִעַרְעַ
מְנַהֲגִים. אַיז די אַלְעַעַן דְּעַנְדָּעַר וּוֹאַזְזִי זִינְגָן גַּעֲווּן האבן
זַיִי גַּעֲבָוִיט טַעַמְפְּלָעַן פְּאַר זַיִעַר גַּעֲטָעָר אַוּן אַרְעָנָעָס פְּאַר
סְפָּאָרְט. מִיט דֻּעַר צִיְּטַזְזִין זִינְגָן דַּי פְּעַלְקָעַר פּוּן די אַלְעַ

לענדער געוווארן איזוי ווי גראיכן. בפי יידן איז עס געוווען
 א ביסל אנדערש. יהודה איז געוווען א קליען לאנד און
 וויניק גראיכן האבן דארט געוואוינט. די גראעסטע צאל
 יידן זיינגען געוווען ארעם און זיך געהאלטן בפי די אלטער
יידישע מנהגים.

אָבער עס זיינען געוווען ריבכע יידן וואס האבן זיך
 אָפֿגַעַלְעַרְנַט פּוֹן די גְּרִיכַן. זֵי האבן גַּעֲגַבֵּן זִיעַרְעַ קִינְיָ
 דַּעַר גְּרִיכִישׁוּ נַעֲמָעָן, זֵי האבן גַּעֲטַרְאָגָן גְּרִיכִישׁוּ קִלְיָ
 דַּעַר אָוֹן גַּעֲרַעַדְטָן גְּרִיכִישׁ. אוֹיר וּוַיְכְּתִּיקָּעַ כְּהַנִּים האבן
 גַּעֲלַעַבְטָן וּי די גְּרִיכַן. מַעַה האָט אָפִילְוָן גַּעֲנוֹמָעָן דִּינְעָן
 גְּרִיכִישׁוּ גַּעֲטָעָר. די מַעֲנְטָשָׂן האָט מַעַן גַּעֲרוֹפָן הַעַלְעָ
 נִיסְטָן. אָבער אַסְרָה יידן האבן נִיט גַּעַוְאָלָט אָז יידן זָאַלְן
 לְעַבָּן וּי די גְּרִיכַן. זֵי האבן גַּעַוְאָלָט לְעַבָּן וּי יידן אָז
 אָפְּהִיטָן די יִדִּישָׁוּ רַעַלְגִּיעָן אָזֶן מְנַהֲגִים. זֵי זַיְינְעָן גַּעַוְוָעָן
 קַעַגָּן די הַעַלְעַנִּיסְטָן. מַעַה האָט וּי גַּעַרְוָפָן חַסִּידִים, דָּאַס
 מִינְטָן די פְּרוֹמָעָן, וּוַיְילָה זֵי האבן גַּעַוְאָלָט זִיךְ הַאלְטָן בְּפִי
 דַּעַר תּוֹרָה. אָזַוְיָה האָבָן אִין יהָדָה זִיךְ גַּעַשְׁאָפָן צַוְּיָה גַּדוֹּ
 פָּעָס : די הַעַלְעַנִּיסְטָן אָזֶן די חַסִּידִים.

custom, customs
 serve, worship

מנהג, מנהגים
 דינגען

די איבערזעצונג פון די זיבעツיך

אַין דער צִיִּיט וווען יְהוָה אֵין גָּעוּוֹן אֶטְיַיַּל
פֿוֹן מִצְרַיִם, זִינְגַּען אֶסְרֵי יְדֵין גַּעֲקוּמָעָן אֵין מִצְרַיִם. פְּטָאָר
לְאָמֵי, דָּעַר קִינִּיג פֿוֹן מִצְרַיִם, הָאָט אַוִּיסְגַּעְבּוּיט אֶנְיַי
שְׁטָאָט אָוֹן זַי גַּעֲמָאָכְט פְּאָר זַיְן הוַיְפַּטְשַׁטָּאָט. עָר הָאָט אֶ
נָּאָמָעָן גַּעֲגַּבְּעָן דָּעַר שְׁטָאָט אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיעַ, נָאָר דָּעַם
קִינִּיג אַלְפְּסָנְדָר. דִּי נָיַע שְׁטָאָט אֵין גָּעוּוֹן בַּיִם בְּרַעְגַּ
יִם, אָוֹן אֶסְרֵי שִׁיכְן לְלָעָגָן קוּמָעָן אַהֲיָן. אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיעַ
אֵין גָּעוּוֹאָרָן אֶגְּרוּיסְטַּעַן הַאַנְדְּלַשְׁטָאָט. יְדֵין אֵין יְהוָה הָאָבָן
גַּעַהַאַנְדְּלַט מִיט אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיעַ. זִינְגַּען יְדֵין פֿוֹן יְהוָה
גַּעַפְּאָרָן אַהֲיָן.

אֵין אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיעַ הָאָבָן זַיְן יְדֵין אַוִּיסְגַּעְלַעֲרַנְט
גְּרִיכִישַׁ. מִיט דָּעַר צִיִּיט הָאָבָן זַיְעַרְעַ קִינְדַּעַר פְּאַרְגַּעַסְן
דִּי יִדְיְשַׁע שְׁפָרָאָכָן, הַעֲבָרָעָאִישַׁ אָוֹן אַרְאָמִישַׁ.
עַס אֵין
גָּעוּוֹן אֶגְּפָאָר אָז יְדֵין זָאָלָן מַעַר נִיט קַעַנְגַּע לְעַרְנְגַּע
דָּעַם תַּנְךְ.

דָּעַר קִינִּיג פֿוֹן מִצְרַיִם הָאָט זַיְעַר שְׁטָאָרָק גַּעַהַאַלְטָן
פֿוֹן לְעַרְנְגַּע. עָר הָאָט אֵין אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיעַ אַוִּיסְגַּעְבּוּיט אֶ
גְּרוּיסְטַּע בִּיבְּלִיאָטְעַק. עָר הָאָט גָּעוּוֹאָלָט אַהֲיָן אַרְיִינְגַּעַמְעַן
אֶלְעַ וּוַיְכְּתִּיקַּע בִּיכְּעַר פֿוֹן דָּעַר וּוּלְט. עָר הָאָט גַּעַהַעֲרַט

אָז יַדְן הַאֲבָן זִיעָר אֶת גְּרוּיס אֹן וּוַיכְטֵיק בָּוּה, דַעַם תַנְך.
הַאֲט עַר בָּאַשְׁלָאָסָן אָז מַע זָאָל אַיְבָּעַרְזָעָצָן דַעַם תַנְך אַוִיפָּ
גְּרִיכְיִש אֹן אַרְיִינְגְּנוּמָעָן אַיְן זַיְנָן נִיעָר בִּיבְּלִיאָטָעָק.

די יַדְן אַיְז דָאָס זִיעָר גַּעֲפָעַלְן גַּעֲוֹאָרָן. זַיְי זַיְנָעָן
גַּעֲוָעָן זִיעָר צַוְּפָרִידָן וּוֹעַן דַעַר קִינְיִיג הַאֲט גַּעֲשִׁיקְט אֶ
בְּרִיוֹן צָוָם פָּהָנְ-גָדוֹל אֹן אַיְם גַּעֲבָעָטָן: שִׁיק מִיר גְּרוּיסָע
גַּעֲלָעַרְנָטָע אַיְבָּעַרְצָוּזָעָצָן דַעַם תַנְך אַוִיפָּ גְּרִיכְיִש.

עַס אַיְז פָּאַרְאָן אֶשְׁיָנָע מַעַשָּׂה וּוּעָגָן דַעַר אַיְבָּעָר-
זַעֲצָוָנָג. וּוֹעַן דַעַר פָּהָנְ-גָדוֹל הַאֲט עַר אַוִיסְגָּעַלְבִּין זַיְבָּצִיךְ
פָּוֹן קִינְיִיג פָּוֹן מַצְרִים, הַאֲט עַר אַוִיסְגָּעַלְבִּין זַיְבָּצִיךְ
גְּרוּיסָע גַּעֲלָעַרְנָטָע וּוֹאָס הַאֲבָן גּוֹט גַּעֲקָעָנָט הַעֲבָרָעָאִיש
אֹן גְּרִיכְיִש אֹן זַיְי גַּעֲשִׁיקְט קִיְין אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיעַ. וּוֹעַן די
גַּעֲלָעַרְנָטָע זַיְנָעָן גַּעֲקָוּמָעָן אַיְן אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיעַ, הַאֲט דַעַר
קִינְיִיג זַיְי אַוּוּקְגַּעְזָעָצָט אַיְן בָּאַזְוְנְדָעָרָע צִימָעָרָן אֹן זַיְי
גַּעֲהַיִיסָן אַיְבָּעַרְזָעָצָן דַעַם תַנְך. אַיְנָעָר הַאֲט נִיט גַּעֲקָעָנָט
זַעַן דַעַם צְוּוִיָּטָן. יַעֲדָעָרָר הַאֲט גַּעֲמָאָכָט אַן אַיְגָעָנָע
אַיְבָּעַרְזָעָצָונָג. וּוֹעַן אַלְעַ הַאֲבָן גַּעֲנְדִּיקְט, הַאֲט מַעַן גַּעַנוֹ-
מַעַן אַלְעַ אַיְבָּעַרְזָעָצָונָגָעָן אֹן זַיְי פָּאַרְגְּלִיכָן. אַלְעַ זַיְנָעָן
גַּעֲוָעָן אַקְוָרָאָט די זַעֲלָבָע. עַס אַיְז נִיט גַּעֲוָעָן קִיְין אַיְיָן
וּוֹאָרָט וּוֹאָס אַיְז גַּעֲוָעָן אַנְדָעָרָש.

די איבערזעצונג פון תנך אויף גראכיש אין געווען זיער וויכטיך. ניט-יידן האבן איצט געקענט ליענען דאס גראיסע פוך. זי האבן איצט געקענט זיך לערנען די גוטע געזען פון דער תורה. פאָר די יידן פון מצרים אין עס אויך געווען גוט. אלע יידן האבן איצט געקענט לערנען דעם תנך, אַפְּילו די וואָס האבן קײַן העברעהיש ניט גע-קענט. ווילל די איבערזעצונג האבן געמאכט זיבעツיך געלערנטע, האט מען זי גערופן די איבערזעצונג פון די זיבעツיך.

translate
translation
library
compared

אַבְּערזֶעֶן
אַיבְּערזֶעֶנְג
בִּיבְּלַיאָטָעָך
פֿאָרְגְּלִינְ

יהודא וווערט א טײַל פון סידייע

דער קיניג פון מצרים און דער קיניג פון סידייע האבן צוישן זיך ניט געלעפט בשלום. בידע האבן געוואָלט גראעסער מאָן זיירע מלוכות.

דער קיניג פון סידייע האט געוואָלט צונעמען יהודא פון מצרים. מיר האבן שווין דערציילט אָז די ערשטע קיניגן פון מצרים זינגען געווען גוט צו יידן און זיך וויניק געמיישט אין דער רעגירונג פון יהודא. עס איז

אֲבָעֵר גַּעֲקוֹמָעָן אֶ נְיִיעֵר קִינְגַּ אַיְן מְצָרִים, פְּטָאָלָאָמִי
דָּעֵר פָּעָרְטָעָר. עָר הָאָט גַּעֲנוֹמָעָן זִיךְ מִישָּׁן אַיְן דָּעֵם לְעֵבָן
פָּוֹן יְהֻדָּה. עָר הָאָט גַּעֲנוֹמָעָן מַעַר שְׂטִיבָעָרָן. יִידְזְנָן הָאָבָן
אַיְם נִיט לִיב גַּעֲהָאָט. וּוּגָן אַיְם אַיְזְ דָּא אֹזָא מְעָשָׁה :

עָר אַיְזְ אַמְּאָל גַּעֲקוֹמָעָן אַיְן יְרוּשָׁלַיִם זָעָן וּוּי יִידְזְ
לְעֵבָן דָּאָרָט. עָר הָאָט גַּעֲוֹאָלָט זָעָן דָּעֵם בֵּיתְ-הַמִּקְדָּשׁ.
מַע הָאָט אַיְם גַּעֲוֹיזָן אַלְעָ צִימָעָרָן פָּוֹן בֵּיתְ-הַמִּקְדָּשׁ, נָאָר
אַיְן צִימָעָר הָאָט מַעַן אַיְם נִיט גַּעֲוֹאָלָט וּוּזָיָן. דָּאָס אַיְזְ
דָּעֵר הַיְּלִיקְסְּטָעָר צִימָעָר, קְדָשִׁי-קְדָשִׁים. נָאָר דָּעֵר פְּהָוָן
גָּדוֹל הָאָט דָּאָרָט גַּעֲקָעָנֶט אַרְיִינְגָּיִן, אָוֹן נָאָר אַיְזְ טָאָג אַיְזְ
יָאָר — יְוּמְ-כִּיפּוֹר. דִּי כְּהָנִים הָאָבָן גַּעֲזָאָגָט דָּעֵם קִינְגַּ
אַזְ קִינְגָּר קָעָן דָּאָרָט נִיט אַרְיִינְקּוֹמָעָן, אֲבָעֵר דָּעֵר קִינְגַּ
הָאָט וּוּגָן דָּעֵם נִט גַּעֲוֹאָלָט הָעָרָן. עָר הָאָט גַּעֲמִינְט אַזְ
דָּאָרָטָן מוֹזָזִין אֶ סְךְ גָּאָלָד אָוֹן זִילְבָּעָר, אֲדָעָר אֶ בִּילָּד
פָּוֹן יִדְיָשָׁן גָּאָט. עָר הָאָט אַלְעָמָעָן אַוּוּקְגַּעַשְׁטוּפָט אָוֹן
גַּעֲוֹאָלָט אַרְיִינְגָּיִן אַיְן הַיְּלִיקְן צִימָעָר. נָאָר אִידָּעָר עָר
אַיְזְ אַרְיִין, הָאָט זִיךְ אַיְם פָּאָרְדָּרִיִּט דָּעֵר קָאָפְנָאָר עָר אַיְזְ
גַּעֲפָאָלָן אַיְן חַלְשָׁוֹת. מַע הָאָט אַיְם צַוְּגַעְנוֹמָעָן אָוֹן וּוּגָן
עָר הָאָט זִיךְ גַּעֲפִילָט בְּעָסָעָר אַיְזְ עָר אַוּזָעָק פָּוֹן יְרוּשָׁלַיִם.
אַזְוִי אַיְזְ עָר אַיְן קְדָשִׁי קְדָשִׁים נִט אַרְיִין.

דער קינג האט פֿינט געקראנט יידן. ער איז גע-
 וואָרֶן שלעכט צו די יידן פֿון אלעקסאנדריע. אין יהודא
 זייןען געווען יידן וואָס האָבן געטראָכט אָז עס וואָלט
 געווען בעסער צו ווערָן אַ טילְ פֿון סִירְיעַ. ווען עס האָט
 זיך אַנגעהויבּן אַ מלְחָמָה צוֹוישָׁן מְצֻרָּים אָוּן סִירְיעַ, האָבן
 יידן געהָלְפּן די סִירְיעַ. סִירְיעַ האָט געוואָונען די
 מלְחָמָה. יהודא איז געוואָרֶן אַ טילְ פֿון סִירְיעַ, אַיצְטַ
 האָבן יידן געדאָרְפּט שיקּוֹן שְׂטִיעָרְן קִין סִירְיעַ אָוּן פֿאָלְגַּן
 דעם סִירְיעַן קִינְגַּ.

in peace	בְּשָׁלוֹם
government	דָּעֵגְרוֹנְג
mix	מִישְׁן
Holy of Holies	קָדְשִׁי-קָדְשִׁים
pushed away	אוֹוּעַגְעַשְׁטוֹפּט
got dizzy	פֿאָרְדְּרִיְיט דער קָאָפּ
faint	פֿאָלְן אִין חֲלֹשָׁות
obey	פֿאָלְגַּן

פֿראָגָעָס

1. ווער האָט געפֿירט דאס לאָנד, ווען יהודא איז
געווען אונטער דער פֿערסִישָׁעַר הערשאָפּט ?
2. ווער זייןען געווען די סּוֹפְּרִים ?
3. ווער האָט געהָלְפּן פֿירְן דאס יידישע לאָנד ?
4. ווער איז געוואָרֶן דער הערשאָעַר פֿון יידישן לאָנד
נאָך די פֿערסִיעַר ?

5. מיט וואס זינען גרייכן געוווען אנדערש פון יידן?
6. פֿאָרוֹאָס הָאָט מעַן אִיבּוּרְגּוּזְעַצְטּ דָּעַם תַּנְךְ אָוִיפּ
גְּרִיכִישׁ?

טְרָאכֶט וּוּעָגָן דָּעַם

1. די רײַיכָע יַיְדָן הָאָבָן זִיךְ גַּעֲפִירְט וּוֵי די גְּרִיכָן.
די אָרְעָמָע הָאָבָן דָּאָס נִיט גַּעֲטָאָן. פֿאָרוֹאָס?
2. מע הָאָט אִיבּוּרְגּוּזְעַצְטּ דָּעַם תַּנְךְ אָוִיפּ גְּרִיכִישׁ.
וְוָאָס אִין אָרוּסְגַּעַקְוָמָעָן פָּוּן דָּעַם?

קאָפִיטֵל 2

דער אויפֿשְׂטָאנַד פּוֹן די חִשְׁמָנוֹנָים

חסידים און הַלְּעָנִיסְטָן

לוּעַן יִידְן זִינְגַּן גַּעֲוֹאָרֶן אָ טִילְ פּוֹן סִירִיעַ,

אייז דער קִינְגְּ פּוֹן סִירִיעַ נִיט גַּעֲוֹעַן שְׁלַעַכְתַּ צַוְּ זַיְ. אָ טִילְ
רִיבְכָּעַ אָזְן אָ טִילְ פְּהַנִּים הָאָבָן מַעַר אָזְן אַנְגָּעָהָיוּבָן
צַוְּ לְעֵבָן וּיְ גַּרְיכָן. מַעְ האָט גַּעַלְעַרְנְטַ גַּרְיכִּישַׁ אָזְן נַאֲכָּ
גַּעַטְאָזְן דִּי גַּרְיכָן. מַעְ האָט אַוּוּקְגַּעַשְׁטַעַלְטַ סְטַאַטְוָעַס
פּוֹן גַּרְיכִּישַׁ גַּעַטְעָר, מַעְ האָט גַּעַנוּמָעַן אָזְן אַנְטִילְ אַיְן
פְּאַרְשִׁידְעָנָעַ גַּרְיכִּישַׁ סְפָּאָרְטָן. אַפְּיָלוּ דַעַר פְּהָן-גְּדוּלָה
הָאָט גַּעַהָאָט אָ גַּרְיכִּישַׁ נַאֲמָעַן אָזְן זִיךְ גַּעַפְּרִיט וּיְ דִי
גַּרְיכָן. דִי צָאֵל הַלְּעָנִיסְטָן אָזְן גַּעֲוֹאָרֶן גַּרְעַסְעָר.

די חִסְּדִים הָאָבָן גַּעֲזָעַן וּיְ דִי הַלְּעָנִיסְטָן לְעֵבָן. זַיְ
הָאָבָן נִיט גַּעֲוֹאָלְטַ אָזְן זִינְגַּן לְעֵבָן וּיְ דִי גַּרְיכָן. דָאָס
פְּאָלָק אִיז גַּעֲוֹעַן מִיטְ דִי חִסְּדִים. דִי עַרְדְּ-אַרְבְּעַטְעָרָס
פּוֹן יְהֻדָּה זִינְגַּן גַּעֲוֹעַן אַרְעָם. זַיְ הָאָבָן נִיט גַּעֲוֹאוֹינְטָן

אין די שטיעט. זיַּה האָבָן זיך געהאלטן בעים יידישן גלויבַּן.
 די העלענישטן זיינען אַבעָר געווען שטאָרָק, וויל זיך
 האָבָן געהאָט די הילַּפְּ פֿוֹן דעם סִירִישָׁן קִינִּיג. אַ טִּיל
 העלענישטן האָבָן אַינְגָאנְצָן געלעֶבֶט ווי די גְּרִיכָן. אַנדְעָרָע
 זיינען נִיט גַּעֲגָאנְגָּעָן אָזּוֹי ווַיֵּיט. די העלענישטן האָבָן
 אַנְגַּעַהוַיְבַּן זיך קְרִיגָן צּוֹוִישָׁן זיך.

revolt
imitated

אויפֿשְׂטָאנְד
נאָכְגַּעַמְאָכְט

אָוּמְרוּעַן אַין וּרְזִישְׁלִים

דָּעַר קִינִּיג פֿוֹן סִירִיעָ אַין גַּעַשְׂטָאָרְבָּן, זִין
 ברודער אַין גַּעַוָּאָרָן קִינִּיג. דָּעַר נִיעָרָ קִינִּיג האָט געהיִסְטָן
 אַנְטִיוֹכוֹס. עָר אַין גַּעַוָּעָן זִיעָר אַ שְׁלַעַכְטָעָר מַעֲנְטָשָׁן.
 עָר האָט גַּעַוָּאָלָט אַיְנָנָעָמָעָן מַצְרִים אוֹן מַאְכָן זִין אִימָּ-
 פֿעָרִיעָ גַּרְעָסָעָר. עָר האָט גַּעַוָּאָלָט אוֹן אלָעָ פֿעָלְקָעָר פֿוֹן
 זִין מַלְוָחָה זָאָלָן רְעָדָן אַיְן שְׁפָרָאָר, האָבָן אַיְן רְעַלְגִּיעָ
 אוֹן וּוּרָן ווי אַיְן פֶּאָלָק. עָר האָט אוֹיך גַּעַדָּרָפֶט גַּעַלְט
 פֶּאָר זִינְעָ מַלְחָמוֹת. עָר האָט גַּעַוָּאָלָט אוֹן דָּעַר פֿהָן-גְּדוֹלָ
 זָאָל אִם הַעֲלָפָן אַרְוִיסְקָרִיגָן מַעַר גַּעַלְט פֿוֹן די יִידָן אוֹן
 אַיְנְפִּירָן גְּרִיכִישָׁע מַנְהָגִים אַיְן יְהֻוָּה.

דער פהן-גдол האט דאס ניט געוואַלט טאן. האט אנטיווכס געמאָכט זיין ברודער פֿאָר דעם פהן-גдол. דער נייער פהן-גдол האט געהיסן דערצ'יען יידישע קינדער איזוי ווי גרייכישע, ער האט אַינְגֶעָפִירט גרייכישע מנהיגים, אוֹן געשיקט מעָר שטיערָן קיינ סידיע.

עס זיינען אָבעָר געוווען העלענישטן ווּאָס זיינען ניט געוווען צוֹפְּרִידֵן מיט דעם פהן-גдол. זיי האבן צוגעזאגט אנטיווכסן נאָך גרעסערע שטיערָן, זיי האבן אָפִילָו צוגעזאגט אַוּוּקְצּוּשְׁטָעָלָן סטאָטוּס אַין בֵּית-המִקְדָּשׁ. אנטיווכס האט באַשְׁטִימָט אַ נִיּוּם פהן-גдол. דער נייער פהן-גдол האט געדארפֶט שיקון אַ סְךָ גַּעֲלָת דעם קיניג. אַין בֵּית-המִקְדָּשׁ אַיזוי פִּיל גַּעֲלָת ניט געוווען, האט ער גענוּמעָן די גָּאלְדָּעָנָע שִׁיסְלָעָן אוֹן אַנדְעָרָע כְּלִים פּוֹן בֵּית-המִקְדָּשׁ אוֹן זיי אַוּוּקְגַּעַשְׂיקָט קיינ סידיע.

די יידן פּוֹן יְרוּשָׁלָם זיינען געוווארן זייער אַין פָּעַם, ווּעַן זיי האבן געהרט ווּאָס דער נייער פהן-גдол האט געטָאן. זיי זיינען אַרוּס אַין די גָּאָסָן, אַרוּסְגַּעַטְרִיבָן דעם פהן-גдол אוֹן דערהרגעט זיין ברודער.

ווען אנטיווכס האט וועגן דעם געהרט, האט ער אַרְיִינְגַּעַשְׂיקָט אָן אַרְמַי אַין יְרוּשָׁלָם. די אַרְמַי האט

אויסגערגעט אַסְדִּיְדָן. די סָאַלְדָּאַטְן זַיְנָעָן אַרְיֵין אַיְן
בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ אָוֹן צָוְגַּעַנוּמָעַן אַלְץ וּוְאָס אַיְן דָּאַרְטָן גַּעֲוָעַן.

riots, unrest
get out,
educate, bring up
appointed
plates
vessels, instruments
drove out

אַוְמָרוּעַן
אַרְוִיסְקְּרִיגָּן
דָּעֶרְצִיעָן
בָּאַשְׁטִימָט
שִׁיסְלָעַן
כָּלִים
אַרְוִיסְגַּעַטְרִיבָּן

די גזירות פון אנטיווקוּס

לוּעַן עַס אַיְן גַּעֲוָאַרְן שְׁטִיל אַיְן יְרוּשָׁלָם, הָאַט
אנְטִיוֹקֹוס אַרְוִיסְגַּעַטְבָּן נִיעַ גְּזִירֹת: יְידָן מַזְוָן דִּינָעַן די
גְּרִיכִישָׁע גַּעֲטָעָר: יְידָן טָאָרָן נִיט דָאַוְונָעַן אַיְן זַיְעָרָע

שולן; די תורה טאָר מען ניט לערנען: די סָפֶר-תורהות
מוֹזַעַן פְּאַרְבְּרָעַנְעָן.

גריכישע סָאַלְדָּאַטָּן אָוֹן הָעַלְעַנִּיסְטִישָׁע יַדְןַ האַבָּן
געצְיוֹאָונְגָעַן יַדְןַ צַו עֲסֵן חַזְיר אָוֹן צַו דִּינְגָעַן די גְּרִיכִישָׁע
געטעער. עַס זִינְגָעַן דָּא אַ סְּךָ מְעֻשָׂות וּוּעָגָן יַדְןַ, וּוּאָס האַבָּן
נִיט גַּעֲוָאַלְט פְּאַלְגָּן אַנְטִיכּוֹסָן. מַעַן האַט די יַדְןַ גַּעַשְׁלָאַגָּן
אוֹן גַּעֲפִינִיקָט, אַבְּעָר זַיִה האַבָּן בַּעֲסָעָר גַּעֲוָאַלְט שְׁטָאַרְבָּן
וּוי יַדְןַ.

*

אַט אַיז אַ מעָשָׂה וּוּאָס וּוּיְזָט וּוי יַדְןַ האַבָּן זַיִד נִיט

גַּעֲוָאַלְט אָוְנְטָעַרְגָּעַבָּן:

איַן יַעֲנַעַר צִיְּטַהָּאַט גַּעַלְעַבָּט אָן אַלְמָנָה מִיטָּן נָאַמְעָן
חַנָּה. זַי האַט גַּעַהָאַט זִיבָן זַיִן. מַעַן האַט אַרְעַסְטִירַט חַנָּה
אוֹן אַירָעַ זִיבָן זַיִן אוֹן זַיִה גַּעַבְרָאַכְט צָוָם קִינִיג אַנְטִיכּוֹסָן.
דַּעַר קִינִיג האַט אַוִּיסְגַּעַשְׁרִיעָן צָוָם עַלְטַסְטָן זַוָּן:

— «בּוֹק זַיִד צַו די גְּרִיכִישָׁע גַּעַצָּן אוֹן עַס אַ שְׁטִיקָל

חוּזְיר פָּוּן דַּעַם קְרַבָּן וּוּאָס מִיר האַבָּן צַו זַיִה גַּעַבְרָאַכְט!»

דַּעַר יוֹנְגָעַר יַדְןַ האַט גַּעַנְטַפְּעַרְט:

— «מִיר זִינְגָעַן גְּרִיִּיט צַו שְׁטָאַרְבָּן אַיְדָעַר צַו טָאַן

וּוּאָס דוֹ וּוַילְסָט!»

— איז דער קיניג געוווארן אין פעם : — «טייט אים ! » —
האט ער אויסגעשריען, און מע האט דעם מוטיקן בחור
געפינייקט און דערנאך געטיט.

האט אנטיווכס באָפּוילן דעם צוועיינן זונ זיך צו בוקן
פֿאָר די געצן. האט דער צוועיטער געזאגט :

— «מײַן ברודער האט זיך ניט געפוקט און איך וועל
זיך אויך ניט בוקן ! »

האט אנטיווכס געהײַסן טײַיטן דעם צוועיינן זונ, אַזוי
מייט די אַנדערע זין, ביַז נאָר דער יַגְסְטֶעֶר אַיז געבליבן.

האט דער קיניג געזאגט צו דעם יַגְסְטֶן זונ וואָס
איַז נאָך געוווען אַיְנגָל :

— «דו בִּיסְט צו יונְג צו שטָּרְבֶּן. זַעַסְט, אַיך וועל
אַרְאָפּוֹאָרְפֵּן מײַן רִינְגָל אַרְיָה דער עַרְד. אַוְיָב דו וועסְט
זיך אַיְנְבִּיגְן אָון אַוְיְפָהִיבְּן מײַן רִינְגָל, וועלְן מִינְעָ
געטער זיין צוֹפְּרִידְן, אָון אַיך וועל דִּיך לְאַזְעָן לְעַבְּן». גַּעֲטָעָר

דער יַנְגָל האט זיך אַבעָר ניט גַּעֲרִירָת פֿוֹן אַרט.

האט דער קיניג געזאגט צו חנהָן — «רַעַד צו אִים. זָאָג
אִים, ער זאָל אַוְיְפָהִיבְּן דָּאָס רִינְגָל אָון רַאֲטֻעוּן זִין
לְעַבְּן».

האט חנהָן געזאגט : — «גּוֹט, אַיך וועל רַעַד צו
אִים». — אָון זַי הָאָט געזאגט צו אַיר לעַצְטָן זִין : — «הָאָבָּ

ניט קיין מורה פֿאָר דעם קיניג, געדענק וואָס דיינע ברידער האבן געטאָן.

דער יינגל האט געקוקט אויפֿן קיניג און זיך ניט איבינגעבעיגן.

— «נו, וואָס ואַרטסטו?» — האט דער קיניג געפֿרעלט.

— «איך בין אַיך און אַיך וועל ניט טאן וואָס יידן טווען ניט!» — האט דער יינגל געענטפֿערט.

האט אַנטְיוֹכוּס גַּהֲיִיסָן מֵעַזְלָאִים אַוְיך טִיטִין. ווען דֵי מָאָמָע הַאֲט גַּזְוָעָן אָז אַלְעָאָרָע זִין זִינְגָעָן טוֹיט, אָז זִי אַוְיך גַּעַשְׁטָאָרְבָּן.

אָזֶה האבן יידן זיך גַּעַשְׁטָאָלַט קָעָגָן דֵי גִּזְרוֹת. דֵי פִּירָעָרָס פָּוֹן פָּאָלָק, דֵי חֲסִידִים, זִינְגָעָן אַנְטָלָאָפָּן אִין דֵי בערג. פָּוֹן צִיְּתָן צָו צִיְּתָן זִי גַּעַקְוָמָעָן אִין דֵי קְלִיְּנָע שְׁטָעַלְעָר פָּוֹן יְהוָה אָונָן גַּעַלְעַרְנָט דָּאָס פָּאָלָק. ווען דֵי סִירִיעָר האבן זִי גַּעַכָּאָפָּט, האט מעָן זִי גַּעַפְּינִיקָט אָונָן גַּעַטְיִיט.

decree, law bad for Jews
pray
Scrolls of the Law
forced
tortured
surrender
sacrifice
ordered
moved
save

גִּזְרוֹת, גִּזְרוֹת
דָּאוּעָנָעָן
סְפָּרְתָּרוֹת
גַּעַצְוָאָנוֹגָעָן
גַּעַפְּינִיקָט
אַנְטָלָאָפָּן זִיך
קְרָבָן
בָּאָפְּיִילָן
גַּעַרְיָת
דָּאָטָעָוָעָן

די חשמונאים

אָין אַ קליען שטעטל מודיעין, ניט וווײַט פּוֹן
ירושלים, האָט געוואָוינט אָן אלטער פֿהן מיטן נָמען
מתתיהו. ער איז געווען פּוֹן אַ משפחה ווֹאָס געהיסן
חסמוניאָם. מתתיהו האָט געהאָט פֿינַף זִין אָן זַיִ אַלְעַ
זַיְנַעַן געווען קעגן סִירַיעַ אָן קעגן די הַלְּעָנוּסְטָן.

איינמאָל זַיְנַעַן סִירַיעַ גַּעֲקוּמָעַן אַין מודיעין. זַיִ
הַאֲבָן אַוּוּקְגַּעַשְׁטָעַלְט אַ סְטָאַטוּעַ פּוֹן אַ גַּרְיכִּישֵׁן גָּאָט. זַיִ
הַאֲבָן געהיסן אַלְעַ יַדְעַן פּוֹן שטעטל זַיִ זַאלַן דִּינַעַן דָּעַם
גרַיכִּישֵׁן גָּאָט. ווֹיל מתתיהו איז געווען דער פֿירַיעַר, האָט
מעַן אִים געהיסן אָז ער זַאלַן דער עַרְשְׁטָעַר ווֹאָס
זַאלַע טֶאָן. מע האָט אִים געהיסן שעכְּטָן אַ חַזִּיר פְּאָר
דָּעַם גַּרְיכִּישֵׁן גָּאָט. מתתיהו האָט גַּעַזְאָגֶט :
— «זַאלַן אַנדְרָע פֿעלְקָעַר דִּינַעַן אַיִּיעַר גָּאָט אָן
אַיִּיעַר קִינְגַּג. אַיך אָן מִין מְשָׁפָחָה ווּעַלְן בְּלִיבָּן בַּיִּ
אוֹנדְזָעַר תּוֹרָה ! מִיר ווּעַלְן בְּלִיבָּן יַדְעַן !»

אין שטעטל איז געווען אַ יַּיד ווֹאָס האָט מָוָא
געהאָט פְּאָר די סִירַיעַ. האָט ער געוואָלַט טֶאָן ווֹאָס
אנְטִיוֹכוֹס האָט געהיסן. איז ער גַּעַגְאַנְגָּעַן שעכְּטָן דָּעַם
חוֹזֵר. נַאֲר אַיִּידָעַר ער האָט גַּעֲקוּנְטָן דָּאָס טֶאָן, האָט

מתתיהו אים געטיט מיט אַ שוווערד. מתתיהו האט אויס-
גערופן — «ווער עס איז פֿאָר גָּאט אָונ זִין תורה זֶל
גיין מיט מיר ?»

מתתיהוס זין און די יידן פֿוֹן מודיעין זינגען אַנגעה-
פֿאלן אויפֿ דִּ סִירְיָעָר אָונ זַי גַּעֲטִיט. זַי האָבָן גַּעֲוָאָסְט
אוּ בָּאָלָד וּוּעָלָן אַנְקּוּמָעָן נָאָךְ סִירְיָעָר. זִינְעָן זַי אַוּעָק
איַן דִּ בָּעָרָג אָונ זִיךְ בָּאַהֲלָלָטָן. מִיט דָּעָר צִיְּטָה זִינְעָן
נָאָךְ יַדְן גַּעֲקוּמָעָן איַן דִּ בָּעָרָג. אַרְוֹם מַתְתִּיהָוָן אָונ זִינְעָן
זֵין אַיז גַּעֲוָאָרָן אַ קלִּינְעָן יִדְישָׁע אַרְמַיִּי. עַס האָט זִיךְ
אַנְגַּעַהוּיְבָן אַן אוּפֿשְׁטָאָנד קָעָגָן דִּ סִירְיָעָר.

slaughter, kill
hog, pig

שעכטן
הויר

יַדְן טְרִיבָּן אָרוּסָם דִּ סִירְיָעָר פֿוֹן יְרוּשָׁלָיִם

מַתְתִּיהָוָן אַיז גַּעֲוָעָן אַן אלְטָעָר מָאָן, אַ קָּוְרְצָעַ
צִיְּטָה נָאָכְדָּעָם וּוּ דָעָר אוּפֿשְׁטָאָנד האָט זִיךְ אַנְגַּעַהוּיְבָן,
איַן עָר גַּעֲשְׁטָאָרָבָן. דָעָר פֿירְעָר אַיז גַּעֲוָאָרָן זֵין זָוָן יְהָוָה.
יְהָוָה אַיז גַּעֲוָעָן אַ גּוּטָעָר קָרִיגְסָמָאָן. מַעַן האָט וּוּעָגָן אִים
גַּעֲזָגָט אָז עָר אַיז אַזְוִי שְׁטָאָרָק וּוּי אַ האָמָעָר. דָעְרְפָּאָר
הָאָט מָעָן אִים גַּעֲרוֹפָן יְהָוָה הַמְּפָבִי, יְהָוָה דָעָר האָמָעָר.
יְהָוָה הָאָט גַּעֲהָאָט אַ קלִּינְעָן, מַוְטִּיקָע אַרְמַיִּי. יְהָוָה
הָאָט זַי גּוֹט גַּעֲפִירְט. וּוּעָן אַנְטִיוֹכוֹס הָאָט גַּעֲשִׂיקָט אַ

גְּרוֹיסָע סִירִישׁ אַרְמַי קָעָגֵן דֵי יִידָּן, אֵיזֶה יְהוּדָה מִיטַּזְיָן
 קְלִיְינָעָר אַרְמַי אַנְגָעַפְאָלָן אוּפַף אַיְר אָוָן זַי צֻשְׁלָאָגָן.
 נָאָךְ יְהוּדָה סַיְג אֵין דֵי יִדִּישׁ אַרְמַי גַּעֲוָאָקָסָן. אַנְטִיוֹכוֹס
 הָאָט גַּעַשְׁיקָט נָאָךְ אַגְּרָעַסְעָרָע אַרְמַי אָוָן יְהוּדָה הָאָט
 אוּיְר דֵי נַיְיעַ אַרְמַי צֻשְׁלָאָגָן. הָאָט דֵי יִדִּישׁ אַרְמַי
 אַיְנְגָעַנוּמָעָן אַגְּרוֹיסָן טַיֵּל פָוָן לְאָנָד, זַי אֵיזֶה אַרְיָין אֵין
 דָעָר הַוִּיפְטְּשָׁתָאָט יְרוּשָׁלָיִם.

brave
 defeated

מותיק
 צֻשְׁלָאָגָן

דער יומ-טוב חנופה

ה' הָרָדָה אֹנוֹ זִין אַרְמַיִי זִין גַּעֲמָעָן אַרְבֵּין אַין יְרוּשָׁלַיִם. זִין זִין גַּעֲמָעָן אַין בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ. הָאָבָן זִין גַּעֲמָעָן גְּרִיכִישׁ גַּעֲטָעָר אֹנוֹ אָוְמְרִינָעַ זַאֲכָן אַין דֻּעַם הַיְּלִיקָן הַוִּזֶּן. יְהוּדָה הָאָט גַּעֲהִיסָּן מַעַן זָאֵל אוּסְטְּרִינְיקָן דֻּעַם בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ אֹנוֹ אִים וּוִידָעָר מַאֲכָן גְּרִיטִיט צַו דִּינָעָן גַּאֲטָ. וּוּעָן צָלֵץ אַיְזָן גַּעֲוָעָן גְּרִיטִיט, הָאָט מַעַן גַּעַן מַאֲכָט אַ גְּרוּיסָן יְום-טָבָ. דָּעַר יְום-טָבָ אַיְזָן גַּעֲוָעָן אַ חַנּוּפָת-הַבִּית, דָּאָס מִינִּיט מַעַן הָאָט בָּאֲנִיִּיט דָּאָס הַוִּזֶּן פָּוּן גַּאֲטָ. אֲכָט טָעָג הָאָבָן יִדְּן גַּעֲפִיעִירָט דֻּעַם גְּרוּיסָן יְום-טָבָ. עָרָה הָאָט זִיךְרָן אַנְגַּעַהוִיבָן דֻּעַם 252 טָעָג אַין חַודְשׁ פְּסָלוֹ. דָּאָס אַיְזָן גַּעֲשָׁעָן אַיְזָן יָאָר 165 פָּאָר דָּעַר אַיצְטִיקָעָר צִיְּטְ-רַעֲכָעָנוֹג.

פָּאָרוֹוָאָס הָאָט דָּעַר יְום-טָבָ גַּעֲדוּעִירָט אֲכָט טָעָג ?

וּוּעָן דֻּעַם אַיְזָן דָּא אַ שִּׁינָעָן מַעְשָׂה :

וּוּעָן מַעַן הָאָט אַוִּיסְגָּעָרִיְּנִיקָט דֻּעַם בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ, הָאָט מַעַן גַּעֲדָאָרֶפֶט אַנְצִינְדוֹן דֻּעַם נְרַתְּמִיד, דָּאָס אַיְבִּיקָעָ לִיכְטָ וּוֹאָס פָּלָעָט אַלְעַמָּאָל בְּרַעֲנָעָן לְעַבְן הַיְּלִיקָסְטָן צִימָעָר (קְדָשִׁי-קְדָשִׁים). פָּאָר דֻּעַם נְרַתְּמִיד הָאָט מַעַן גַּעֲדָאָרֶפֶט אַ רִינְעָם אַיִיל וּוֹאָס דַּי כָּהָנִים פָּלָעָגָן אַלְעַמָּאָל

צוגרייטן. אָזָה הַיְלִיקָן אַיִל הַאֲטָה מֵעַן אֵין עַרְגָּעֶץ נִיטָּגָעָנֶת גַּעֲפִינֶעָן. מֵעַהָּאָט גַּעֲזָכֶת אֵין אֶלְעָ צִימָעָרָן כֹּוֹן בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ. עַנְדַּלְעַד הַאֲטָה מֵעַן אֵין קַעַלְעַר גַּעֲפִונֶעָן אַ קלִין קַרְיגַעַלְעַ אַיִל. אֵין קַרְיגַעַלְעַ אֵיזֶה גַּעֲוָעָן גַּעֲנוֹג אַיִל אוּף אֵין טָאג, אַבְּעָר וּוֹעָן מֵעַהָּאָט אַנְגָּעָצָונְדָן דָעַם נַרְתָּמִיד הַאֲטָה עַר גַּעֲפְרָעָנֶת גַּאנְצָע אַכְטָט טָאג.

דָאָס יִדְישָׁע פָּאָלָק, אַ קלִין פָּאָלָק, הַאֲטָה גַּעַזְיָגֶט אַיבָּעָר אַ גַּרְוִיסָּעָר אַיְמָפָעָרִיעָ. נַאֲרָ מַעָר, אַ פָּאָלָק הַאֲטָה גַּעַקְעַמְפָט פָּאָר פְּרִיהִיט אָוֹן — הַאֲטָה גַּעֲוָאָנוֹנֶעָן. דָאָס אֵיזֶה גַּעַשְׂעָן דָאָס עַרְשָׁטָע מַאְלָ אֵין דָעָר וּוּעָלָט. יַדְןָ הַאָבָּן זִיךְ זַיִעָר גַּעֲפָרִיט מִיטָּ זַיִעָר זִיךְ זַיִינֶעָן גַּעֲוָעָן שְׁטָאָלִץ מִיטָּ זַיִעָר קַאָמָפָט פָּאָר פְּרִיהִיט. דָעַרְפָּאָר אֵין חַנוּפהּ גַּעֲוָאָרָן אַ גַּרְוִיסָּעָר יִדְישָׁע יּוֹם-טוֹב.

unclean	אוּמְרִין
current era	צִיטְטִיקָע צִיטְטִיקָעָנָגָג
cleaned up	אוּסְגָּעָרִינִיקָט
eternal light	נַרְתָּמִיד
prepare	צּוּגְרִיטָן
cellar	קַעַלְעַר
jug	קַרְיגַעַלְעַ
happened	גַּעַשְׂעָן
proud	שְׁטָאָלִץ

די מַלְחָמָה מִיטָּ סִירִיעָ הַאֲטָה זִיךְ נִיטָּ גַּעֲנְדִיקָט
לוּעָן יְהֻדָּה מִיטָּ זִין אַרְמַיִי זַיִינֶעָן אַרְיִינְגָּעָ-
קוּמָעָן אֵין יְרוּשָׁלָם, הַאֲטָה זִיךְ די מַלְחָמָה נִיטָּ גַּעֲנְדִיקָט.

ז' האט געדייערט נאך 25 יאר. אנטיכוס איז געשטארבן,
אבער דער נייער קיניג פון סיריע האט וויטער געפֿירט
די מלחמה. יידן האבן וויטער געדארפֿט קעמאָן קעגן
גרוייסע סירישע ארמייען. יהודה המפּבי איז געפֿאלן
אין א גרויסער שלאָקט. זיין ברודער יונתן איז געווארן
דער פֿירער.

דערויל איז אין סיריע געווארן אומראַק. די
גענעראלן פון סיריע האבן זיך צעריגט איבער דעם
וואָר עס זאל זיין קיניג.

יונתן איז געווען אין די בערג און זיך באַאלטן
פון די סירישע סאלדאָן. וווען ער האט געהערט ווועגן
די אומראָען, איז ער געקומען קיין יהודה. ער האט
פריער צוגעזאגט צו העלְפּן איז גענעראל, דערנָאָר אָן
אנדרן. צום סוף האט סיריע געמאָקט שלום מיט אַים.
יונתן איז געווארן דער הערשער פון יהודה. די מלחמה
האט זיך גענדיקט און יידן האבן ווידער געפֿירט זיער
אייגן לאָנד. עס זייןען אָבער נאך אלִץ געווען צרות מיט
די סיריער. אָסְרִיעָר ווֹאָס האט פֿינְגְט געהאט יונתנען
האט אַים דערהרגעט.

נאָר יונתנען איז זיין ברודער שמעון געווֹאָרֶן דער
 פִּירער פֿוֹן די יַידָּן. שמעון איז געווֹעֶן דער אַיְנְצִיקָּעֶר
 זוֹן פֿוֹן מַתְּחֵהוֹן וּוֹאָס איז גַּעֲבְּלִיבֶּן לְעַפְּנָן. שמעון האָט
 צוֹזָמָעָנָגָעָרוֹפָּן אַ גַּרְוִיסָּע פָּאַרְזָאַמְלוֹנָג פֿוֹן די עַלְטַסְטָע
 פֿוֹן פָּאָלָק. די פָּאַרְזָאַמְלוֹנָג איז געווֹעֶן צוֹפְּרִידָן מִיט די
 חַשְׁמוֹנָאִים. עַס איז געווֹעֶן שְׁלוֹם אֵין לְאָנָד. יַידָּן הַאָבָּן
 מַעַר נִיט גַּעַהָאָט קִיּוֹן פְּרֻעְמָדָע הַעֲרָשָׂעָרָס אַיְבָּעָר זִיךְרָה. די
 פָּאַרְזָאַמְלוֹנָג האָט גַּעַמְאָכָט שְׁמַעַנְעָן פָּאָר דָּעַם כְּהַזְּגָדוֹל
 אוֹן דָּעַם נְשִׁיאָה, פָּאָר דָּעַם הַוִּיפְּטָ-כְּהָן אוֹן פִּירָעָר. עַר איז
 נִיט גַּעַוֹּאָרֶן דַּעַר קִינְגָּה, וּוַיְלָי יַידָּן הַאָבָּן גַּעַמְיִינָט אוֹן דַּעַר
 קִינְגָּה פֿוֹן יַידָּן דַּאֲרָף קּוֹמָעָן פֿוֹן דָּוֹד הַמֶּלֶךְ מַשְׁפָּחָה אוֹן
 די חַשְׁמוֹנָאִים זַיְנָעָן נִיט גַּעַוֹּעֶן פֿוֹן דּוֹדָס הַוִּיזָּה.

אַזְוִי האָט זִיךְרָה גַּעַנְדִּיקָּט דַּעַר יִדְיְשָׂעָר קָאָמָף פָּאָר
 פְּרִיְהִיָּט אוֹן יִדְיְשָׂקִיָּט. יַידָּן הַאָבָּן לְאָנָג גַּעַקְעַמְפָּט אוֹן
 אַ סְּךְ גַּעַלִּיטָן, אַבָּעָר זִיךְרָה גַּעַזְיגָּט. זִיךְרָה גַּעַקְעַנְט
 לְעַבְּנָה וּזִיךְרָה הַאָבָּן גַּעַוֹּאָלָט, לְעַרְנָעָן תּוֹרָה, דִּינָעָן גַּאָט
 אוֹן זִיךְרָה פִּירָן וּזִיךְרָה יַידָּן.

ruler
 prince, leader, ruler
 suffered

הערשען
 נשִׁיאָה
 גַּעַלִּיטָן

פרק א' געלאטען

1. ווי האט מען גערוֹפָן די יידַן ווּאַס האָבָן געלעַבעַט
וואָי גְּרִיכֶן ?
2. וועָר זִינְגָּן גַּעֲוָעָן די חַסִּידִים ?
3. ווּאַס האָט אַנְטִיוֹכוֹס גַּעֲוָאָלָט פֿוֹן די יידַן ?
4. וועָר אֵין גַּעֲוָאָרָן דָּעָר פֿירָעָר פֿוֹן אוּפְּשַׁטָּאנַד
נאָך מַתְתִּיחָס טוֹיט ?
5. פֿאָרוֹאָס פֿיְיָעָרָן מִיר דָּעָם יוֹם-טוֹב חַנוֹפָה ?
6. ווי אַזְוִי האָט זִיךְרַעַנְדִּיקְטַּע דָּעָר אוּפְּשַׁטָּאנַד ?

פרק ב' וועגן דעם

1. די חַשְׁמָנוֹנָאִים האָבָן גַּעֲמָאָכְט אָן אוּפְּשַׁטָּאנַד
קָעָגָן סִירִיעַ. עַס אֵין גַּעֲוָעָן אֲ לְאַנְגָּע אָוָן
שַׁוּעָרָעַ מַלְחָמָה. אֲ סֻךְ יַדַּן זִינְגָּן דַּעֲרָהָרְגָּעַט
גַּעֲוָאָרָן. זִינְגָּן די חַשְׁמָנוֹנָאִים גַּעֲוָעָן גַּעֲרָעָכְט ?
פֿאָרוֹאָס ?
2. אֵין אָונְדוֹעָר צִיְּיט האָבָן יַדַּן ווּידָעָר אָן אַיִיגָּעָנָע
מַדִּינָה. קָעָן מעַן פֿאָרְגָּלִיכְן דָּעָם קָאָמָף פֿאָר
דָּעָר מַדִּינָה מִיט דָּעָם קָאָמָף פֿוֹן די חַשְׁמָנוֹנָאִים ?

קָאַפִּיטָּל 3

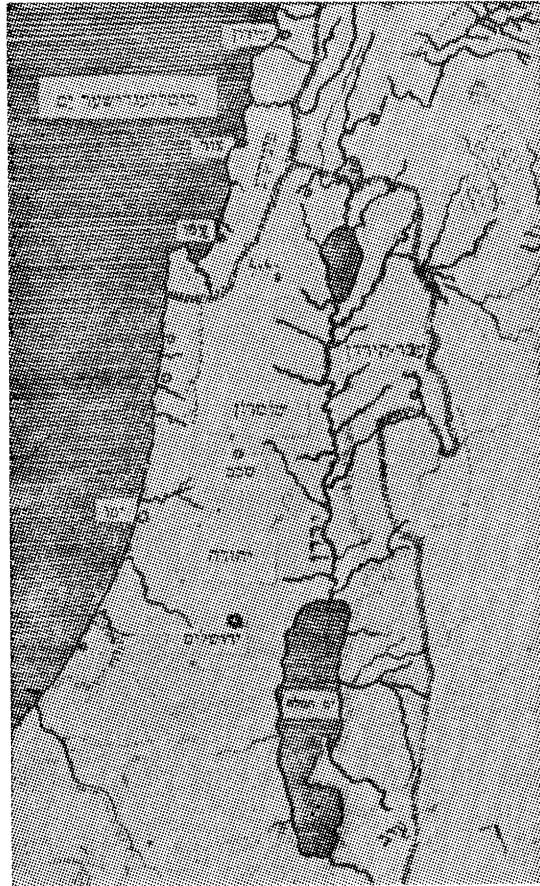
יִדְן הָאָבָן אָנוּ אַיִּגְעָנָע מֶלֶכָה

רוּם

אָין יונע צויטן אייז אויגענעםן אַ נִיעַ
אַימְפָּעַרְיַע. דָּאָס אייז געווען די רויַמִּישׁע אַימְפָּעַרְיַע אַדָּעַ
רוּם, נָאָכוּ נָאָמָעַן פָּוֹן אֵיר הוַיְפַּשְׁתָּאָט. בִּיסְלָעַכּוּוֹיַזְוַיַּז אַז
רוּם גֻּוּוֹאָרַן שְׁטָאָרְקָעַר אָנוּ שְׁטָאָרְקָעַר. אִירַע אַרְמִיּוּז
הָאָבָן אַיִּגְעָנָעַנוּמָעַן מַעַר אָנוּ מַעַר לְעַנְדָּעַר.
אַלְעַ פְּעַלְקָעַר אַרְוּם דָּעַם מִיטְלָעַנְדִּישַׁן יִם הָאָבָן
מוֹרָא גַּעַהַאַט פָּאָרְרוּם. וּוֹעַן שְׁמַעַוּן אַז גֻּוּוֹאָרַן דָּעַר
פִּירָעַר פָּוֹן די יִדְן הָאָט עַר גַּעַשְׁקַט אַפְּרִיוֹז צַו די רַוִּימִיּוּ
שַׁע הַעֲרָשָׁעַרְסַ, אָז יִדְן וּוֹעַלְן זִיְן גַּעַטְרִיּוּ דָּעַר رַוִּימִשְׁעַר
אַימְפָּעַרְיַע. עַר הָאָפְּט אַוִּיךְ אָז יִדְן וּוֹעַלְן הָאָבָן אַפְּרִינְזַד
איַז די רַוִּימָעַר. רַוִּים הָאָט גַּעַעַנְטַפְּעַרְט אָז זִיְן וּוֹעַלְן זִיְן
יִדְיַיְשׁוּ פְּרִינְזַד. די יִדְן זִיְנָעַן גֻּוּוֹעַן צַוְּפִּרְדִּזְן. זִיְיַהְן הָאָבָן
נִית גֻּוּוֹאָסְט וּוֹאָס פָּאָר אַצְרוֹת זִיְיַהְן שְׁפַעְטָעַר הָאָבָן
פָּוֹן די רַוִּימָעַר.

Mediterranean Sea

מִיטְלָעַנְדִּישַׁר יִם

שמעון פירט דאס לאנד

שמעון איז שווין געוווען אן אלטער מאן, ווען
ער איז געוואָרַן דער נשיא פון יהודָה. ער האָט געפֿירט
דאָס לאָנד בלוייז זיבּן יאָר. די יאָרַן זינבען געוווען גוטע
פֿאָר יידֶן. עס איז ניט געוווען קײַן מלחמה. יידֶן האָפּוֹן

געארבעט אויפֿן לאנד. זיַי האבן געפִירט האנדל מיט אנדערע לענדער. מען אייז געקומען אין בית-המקדש דינען גאט אויף די יומ-טוביים סופות, פסח אוין שבועות. ניט פָּאלע יידזְן האבן געקענט קומען אין בית-המקדש אין ירושלים. אין אנדערע טילן פָּון לאנד זיינען געווען שולן וואו יידזְן האבן געדאונות. עס זיינען אויך געווען שולן פָּאָר די קינדער, מע האט זיַי געלערנט די גוטע געזעץן פָּון דער תורה אוין די קלוגע רייד פָּון די גרויסע געלערנטע. עס אייז געווען אַ גוטע צייט.

prayed

געדאונט

פרושים אוין צדוקים

לוּעַן שמעון אייז געתטאָרבּן, אייז זיין זון יוחנן הורקנוס געווארן נשיא. ער אייז געווען אַ שטאָרְקָעֶר פִּירְעָר אוין אַ גוטער קְרִיגְסְמָאן. מיט זיינע אַרְמִיְיעַן האט ער אַינְגָעָנוּמָעַן די שטָאָט פָּון די שומרונים וואָס האבן נאָך געלעבט איין יידישן לאנד אוין צעהטערט זיַעַר טעטפל. ער אייז אויך אַנְגָעְפָּאָלֵן אויף דעם קלינעם לאנד אַדּוֹם אוין געצְוָוָונְגָעַן אלָעַ אַדּוֹמִים אַנְצְוָונְמָעַן דעם יידישן גלויבּן. דאס יידישע לאנד אייז געווארן גרעסעֶר אוין שטאָרְקָעֶר.

אין יוחנןס צייט איז אויך געשאָפַן געווֹאָרַן דער
גרויסער סנהדרין פּוֹן זיבעַצִּיק געלעַרנטע. דער סנהדרין
האָט געהָאלְפָּן אַרוֹיסְגַּעֲבָן געוֹזָעַן, האָט געגַעַבָּן עַצְוָת
דעם נשיֿא און איז אויך געווֹעַן דאס הַעֲכָסְטָע גַּעֲרִיכְטָט,
אֶזְוֵי ווי דער «סּוֹפְּרִים קָאָוָרְטָה» אַיְן דִּי פָּאָרָאַיְנִיקְטָע
שְׁטָאָטָן.

דרישיסק יאָר איז הַוּרְקָנוֹס געווֹעַן נשיֿא. דִּי כְּהַנִּים,
סוחרים און דִּי רַיְכָע זַיְנָעַן געווֹעַן צּוֹפְּרִידָן פּוֹן דעם וואָס
ער האָט געטאָן. זַיְיַהְךָ גַּעֲמָאָכָט גוֹטָע גַּעֲשָׁעָפָטָן און
גַּעֲלָעָפָט גוֹט. דִּי פּוּעָרִים און דִּי אַרְעָמָע זַיְנָעַן נִיט
געווֹעַן צּוֹפְּרִידָן. זַיְיַהְךָ גַּאֲרָנִיט גַּעַהָאָט פּוֹן דעם וואָס
דאָס לְאַנְד אַיְזָה גַּעַוֹּאָרַן גַּרְעָסְעָר אַנְד שְׁטָאָרְקָעָר. דִּי גָּאָר
פְּרוֹמָע יַדְן זַיְנָעַן אויך נִיט געווֹעַן צּוֹפְּרִידָן. זַיְיַהְךָ גַּאֲבָן
נִיט לִיב גַּעַהָאָט וואָס דער נשיֿא פִּירְט זִיךְ ווי נִיט-יִדְישָׁע
קִינִּיגָּן אַנְד צוֹוְינְגָּט מַעֲנְטָשָׁן צּוֹ ווּעָרָן יַדְן, נַעֲמָט צּוֹ בַּיִּ
זַיְיַעְרָ לְאַנְד אַנְד רַיְכָטוֹם.

עם האָבָן זִיךְ גַּעַשְׂאָפָן צוֹוִי פָּאָרְטִּיעָן. דִּי פָּאָרְטִּי
וואָס אַיְזָה גַּעַוֹּאָרַן צּוֹפְּרִידָן מִיט הַוּרְקָנוֹסן האָט זִיךְ גַּעַרְוָפָן
צדוקים. דִּי צוֹוִיְטָע פָּאָרְטִּי האָט זִיךְ גַּעַרְוָפָן פְּרוֹשִׁים.
עם זַיְנָעַן געווֹעַן נַאֲרָן דער אַונְטַעַרְשִׁידָן צוֹוִישָׁן דִּי

פארטיזען. די צדוקים האבן געהאלטן או מע מוז שטרענונג אָפַהִיטֵן די גַּעֲשְׁרִיבֶּעֶן גַּעֲזָעֶן פָּוֹן דָּעֶר תּוֹרָה. מע דָּרְךָ קִיְּזַן זָאָר נִיט בִּיטֵּן אָוֹן קִיְּזַן זָאָר נִיט צָוָגָעֶן. די גַּעֲשְׁרִיבֶּעֶן תּוֹרָה רָוֶטֶן מַעַן תּוֹרָה שְׁפַחַת. די פְּרוֹשִׁים האבן געהאלטן או נִיעַ צִיְּטֵן דָּאָרְפֵּן האבן נִיעַ גַּעֲזָעֶן. גַּרְוִיסָּע גַּעֲלָעָרְנָטָע דָּאָרְפֵּן צְוָפָאָסָן די גַּעֲזָעֶן צָו די נִיעַ צִיְּטֵן. די אַוִּיסְטִּירִיטְשְׁוָנְגָעַן אָוֹן מַיְנוֹנָגָעַן פָּוֹן די גַּרְוִיסָּע גַּעֲלָעָרָנָטָע האט מַעַן גַּעֲרָוֶן די מַינְדְּלָעֶכֶן תּוֹרָה, תּוֹרָה שְׁפַעַל-פה.

אין סְנַהְדָּרִין זִינְעָן גַּעֲוָעָן גַּעֲלָעָרְנָטָע פָּוֹן בִּידָע פְּאָרְטִּיזָעַן, וּוֹאָס האבן גַּעֲפִירָט צְוִישָׁן זִיךְּ אַקְאָמָף, אַזְוִי וּוּ עַס פִּירָט זִיךְּ אַין אַ פְּאָרְלָאָמָעָנֶט אַדָּעָר אַין אַמְּעָרִיקָא-נָעָר קָאנְגָּרָעָס. הַוּרְקָנוֹת האט געהאלטן מִיט די צְדוּקִים. די פְּרוֹשִׁים זִינְעָן פָּוֹן דָעַם נִיט גַּעֲוָעָן צְוַרְדִּין.

אין יַעֲנָעָר צִיְּטֵט זִינְעָן גַּעֲוָעָן בַּיְּיַדְן נַאֲרָן אַנְדָּעָר גַּרְוָפָעָס. אין גַּרְוָפָע אַין גַּעֲוָעָן — די אַסְיִים. די אַסְיִים האבן נִיט גַּעֲלָעֶט וּוּ די אַנְדָּעָר יַיְדָן. זַיְיַה האבן געהאלט זַיְיַעַר אַיְגָעָנָע שְׁטָעַטְלָעָךְ. דָּאָרָט האבן זַיְיַאָלָע גַּעֲלָעֶט צְוֹזָאָמָעָן. קִיְּנָעָר פָּוֹן זַיְיַה האט נִיט געהאלט קִיְּזַן אַיְגָן פָּעָלָד אַדָּעָר הוּז. אַלְץ האט געהאלט צָו דָעָר גַּרְוָפָע. די אַסְיִים

האָבן ניט געגעסן קײַין פֿלייש׷, האָבן געטראָגן פּשוֹטָע
וּוַיִּשְׁעַ קְלִיְדָעֶר אָוָן זַיִינֶר שְׁטוּרָעָנֶג אָפְגָעָהִיט דֵי גַעֲזָעָצָן
פֿוֹן דָעָר תּוֹרָה. אַ טִילְ פֿוֹן זַיִי האָבן גַעֲזָאוּינֶט לְעֵבֶן יַמְּ-
הַמְלָחָת. מַעַד האָט אַיְן דֵי לְעַצְטָעַ יַאֲרָן דָאָרטָן גַעֲפָנוּנָעַ
מְגַלְוָת וּוֹאָס מַעַד מִיְינָט אָז דֵי אַסְיִים האָבן זַיִי גַעֲשָׂרִיבָן.

peasants, farmers	פְּיֻעָרִים
force, forced	צְוִינְגָעַן
adapt	צְוַפָּאָסָן
interpretations	אוֹיסְטִיטְשְׁוָגָעַן
opinions	מִיְינְגָעַן
oral	מִינְדָּלָעַךְ

רוּוִים מִאָכָט שְׁלָום צְוּוִישָׁן יַדְן

גַאָך הַוּרְקָנוּסָעַס טּוֹיט אַיְזַיְן זַוְן גַעֲוֹאָרָן
דָעָר פֿירָעָר פֿוֹן יַדְיִישָׁן לְאָנָד. עָר אַיְזַיְן גַעֲוָעָן דָעָר עַרְשָׁ-
טָעָר פֿוֹן דֵי חַשְׁמוֹנָאִים וּוֹאָס האָט זַיִד גַעֲרוֹפָן קִינִיגַ. עָר
הָאָט גַעֲפִירְט אַ סְךְ מַלְחָמֹות אָוָן שְׁטָאָרָק גַעֲמָאָכָט דָאָס
לְאָנָד. דֵי פְּרוֹשִׁים אָוָן מַעֲנְטָשָׁן פֿוֹן פָאָלָק האָבן אִים נִיט
לִיב גַעֲהָאָט, וּוַיְילְ עָר הָאָט גַעֲנוּמָעַן גַרְוִיסָע שְׁטִיעָרָן אָוָן
גַעֲלָעָבֶט וּוְיִי דֵי נִיט-יַדְיִישָׁע קִינִיגַן. וּוּעָן עָר אַיְזַיְן גַעְ-
שְׁטָאָרָבָן, אַיְזַיְן וּוַיְיבְּ שְׁלוּמִית גַעֲוֹאָרָן דֵי קִינִיגַן.

מַע זָאָגֶט, אָז אַיִידָעָר עָר אַיְזַיְן גַעֲשְׁטָאָרָבָן, האָט
דָעָר קִינִיגַ אַנְגָעַזָּאָגֶט דָעָר קִינִיגַן, אָז זַיְזָאָל מַעַר נִיט
פָאָלָגָן דֵי צְדוּקִים, זַי זַאָל שְׁלוּמִים מַאֲכָן מִיט דֵי פְּרוֹשִׁים

וואס זינען געווען קעגן אים. שלומית האט אים גע-פאלגט. די פרושים זינען געווארן די פירערס פון לאנד. דאס פאלק איז געווען צופרידן. מע האט גענומען וויינ-קער שטייערן. מע האט געעפנט ניעו שולץ צו לערנען תורה און עס זינען געקומען גוטע צייטן.

ווען שלומית איז געתטאָרבּן, האבן זיך אירע צוּווִי זין צעקריגט. יעדערער האט געוואָלט זיין קיניג. די פֿרַיְנֶנד פֿוֹן אַיְזֶן זָוֵן האָבָּן גַּעֲפִירְט מַלְחָמָה מִיט די פֿרַיְנֶנד פֿוֹן דָּעַם אַנְדָּעָרֶן זָוֵן. עס אַיְזֶן גַּעֲוָאָרֶן אָוּמְרוֹאִיך אַיְזֶן לאָנד. די צוּווִי זין זינען אוּוָק צוֹ דָּעַם שְׁטָאָרְקְּסְּטָן לְאָנד אַיְזֶן דָּעַר וּוּלְטָן, רְוִימָן, אַוְן גַּעֲבָעָטָן אָזֶן רְוִימָן זָאָל באַשְׁטִימָעָן וּוּרְעָר עס זָאָל זָיְן דָּעַר קִינְגָּה.

איַן יַעֲנֵר צִיְּתָן אַיְזֶן דָּעַר רְוִימִישָׁעָר גַּעֲנָעָרָאֵל פְּאַמְפִּי גַּעֲוָעָן אַיְזֶן סִירְיָע. יַדְן האָבָּן מַוְרָא גַּעֲהָאָט פְּאָר אַיְזֶן פְּאָר זָיְן אַרְמִי. בִּידְעָה בְּרִידְעָר האָבָּן גַּעֲשִׁיקְטָן מַעֲנְטָשָׂן צוֹ אַיְזֶן. זַיְהָאָבָּן אַיְזֶן גַּעֲבָעָטָן, ער זָאָל אַוְיסְטְּקָלְיִיבָּן דָּעַם קִינְגָּה. די פרושים האָבָּן אוּיך גַּעֲשִׁיקְטָן מַעֲנְטָשָׂן צוֹ פְּאַמְפִּיְעָן. די פרושים האָבָּן גַּעֲבָעָטָן, ער זָאָל קִינְגָּה נִיט מַאֲכָן פְּאָר אַיְזֶן. זַיְהָאָבָּן גַּעֲוואָלָט אָז אַפְּהָן-גָּדוֹל זָאָל פְּיִרְעָן דָּאָס לאָנד וּי אַיְזֶן די אַלְטָעָ צִיְּתָן אַונְטָעָר פֻּרְטִיעָ.

פֿאַמְפִי הָאָט זַיֵּן צוֹ קִינְעָם נִיטּ צוֹגַעַהָעָרֶת. עֲרָה
הָאָט בְּאַשְׁטִימָט דֻּעַם עַלְטָעָרְן בְּרוֹדָעֶר צוֹ זַיֵּן דַעַר פְּיַרְעָר
פָּוּן לְאַנְד, אַבְעָר נִיטּ צוֹ זַיֵּן דַעַר קִינִּיג. אִים צוֹ הַיְתָן הָאָט
עֲרָה בְּאַשְׁטִימָט זַיְינְעָם אַ פְּרִינְד, אַיְינְעָם פָּוּן דֵי אַדוּמִים.
דַעַר יִנְגַעַרְעָר בְּרוֹדָעֶר הָאָט נִיטּ גַעֲוֹאַלְט אַוִיסְפְּאַלְגָן
פְּאַמְפִיָּס בְּאַפְּעָל, הָאָט פְּאַמְפִי אַרְיִינְגַעַשְׂקָט אַן אַרְמִי
אַיְן יְרוּשָׁלַיִם אַוּן מִיטּ גַוְאַלְד גַעַצְוֹאַונְגָעָן אַוִיסְצְוַפְּרִין
זַיֵּן בְּאַפְּעָל.

חוֹרְדוֹם

רְוִימּ הָאָט אִיצְט גַעַהָאָט דֵי מַאֲכָט אַיְן יִדְישָׁן
לְאַנְד. אַיְן גַלְיל זַיְינְעָן גַעֲוֹעָן אַ סְדּ יִדְן וּוָאָס זַיְינְעָן
גַעֲוֹעָן אַוְמְצּוֹפְרִידָן מִיטּ דֻעַם. פְּאַמְפִיָּס פְּרִינְד, דַעַר
אַדוּמִי, אַיְזּ גַעֲוֹעָן דַעַר וּוִיכְטִיקְסְטָעָר מַעֲנְטָשָׁ אַיְן לְאַנְד.
עֲרָה הָאָט בְּאַשְׁטִימָט זַיֵּן זָוּן הַוְרְדוֹס פְּאָרְד דֻעַם גַוְבְעַרְנוֹאַטָּאָר
פָּוּן גַלְיל. הַוְרְדוֹס אַיְזּ גַעֲוֹעָן אַ שְׁטְרַעַנְגָעָר אַוּן אַ שְׁלַעַכּ-
טָעָר מַעֲנְטָשָׁ. עֲרָה הָאָט פְּאָרְד קִיְין זַאְךְ זַיֵּן נִיטּ אַפְגָעָ-
שְׁטָעָלָט. עֲרָה הָאָט גַעַכְאָפְט דֻעַם פְּיַרְעָר פָּוּן דֵי אַוְמְצּוֹ-
פְּרִידְעָנָעּ יִדְן אַוּן הָאָט אִים גַעַטְיִיט. דַעַר פְּיַרְעָר אַיְזּ
גַעֲוֹעָן אַ פְּרִינְד פָּוּן דֵי פְּרוֹשִׁים.

וּוְעָן דֵי גַעַלְעַרְנְטָעּ פָּוּן סְנַהְדְרִין אַיְן יְרוּשָׁלַיִם הָאַבְנָ-

וועגן דעם געהערט, האבן זי געהייטן הורדוסן קומען און זיך שטעלן פֿאָרֶן געריכט. ווען דער סנהדרין האט עמעצן גערופּן, האט זיך געפֿירט או דער מענטש קומט אַנְגַּעֲטָאָן אֵין טונקעלע קלײַדער, און ווארט בִּזְוּ דער סנהדרין וועט זאגַן צַיְעָר אֵין שולדיַק אַדְעָר נִיט שולדיַק. הורדוס אֵין געקומען אֵין שיינע קלײַדער, אַרְוֹמְגַּעַרְנִיגַּלְט מִיט זִינְעָר סָאלְדָאָטָן.

אֵין סנהדרין האט איינער אַזְוִי געיאגט וועגן
הורדוסן :

“קִיְּנָמָאֵל אֵין נָאָךְ אַזְמַנְתָּשׁ נִיט גַּעֲקוּמָעָן פֿאָר אָוְנְדָּזְוּ אַנְגַּעֲטָאָן אֵין פּוֹרְפּוֹר אָוְן מִיט סָאלְדָאָטָן, אָוְן אַיְר זִיטְגַּרְיִיט צַו זָאגַן אוֹעַר אֵין נִיט שולדיַק, אַיךְ זָאגַן אַיְיךְ אוֹעַט וְעַט נָאָךְ אַסְרָה לִיְּזַדְּן פָּוּן אַט דעם מענטשָׂן”.
מע האט זיך אַבעָר נִיט צו געהערט צַו די רַיִּיד.
הורדוס אֵין באָרְיִיט געווארן.

דאָס לאָנד אֵין געוווען אָוְמְרוֹאֵיךְ, אֵין גַּלְיל זִינְעָן נָאָךְ אַלְץ געוווען קלײַנָּע גַּרְוָפָעָס וּוֹאָס האָבָן גַּעֲמָאָכְט אָוִיכְשַׁטְּאָנְדָן. אֵין יְרוּשָׁלָיִם האָט מעַן גַּעֲמָאָכְט אָן אַיְפָ-שְׁטָאָנְדָן קעגן דעם פֿירָעָר וּוֹאָס רְוִים האָט באַשְׁטִימָט. די רְוִימָעָר האָבָן געוואָסְט אוֹ הַרְדּוֹס אֵין זַיְעָר פֿרִינְד,

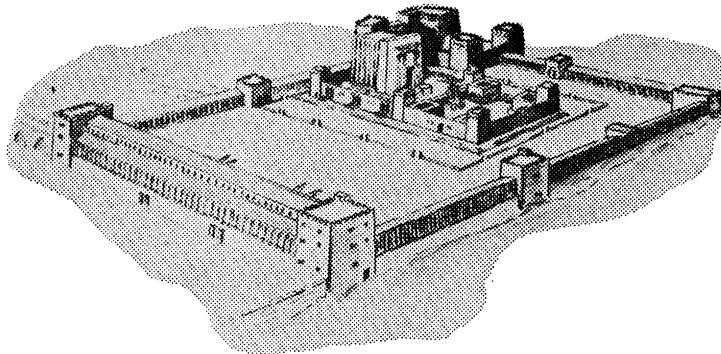
האָבן זיַּ בְּאַשְׁטִימַט הַוְּרְדוֹסֶן פֵּאָר דָּעַם קִינִּיג் פֿוֹן יִדִּישָׂן
לְאַנְּד.

הוְרְדוֹס אַיז גַּעֲוֹעַן קְלוֹג אָוֹן שְׁלַעַכְת. עָר אַיז נִיט
גַּעֲוֹעַן פֿוֹן דָּעַר מְשֻׁפָּחָה חַשְׁמוֹנָאִים. עָר הָאָט גַּעַשְׁתָּאמַט
פֿוֹן דַּי אֲדוּמִים. עָר הָאָט גַּעֲוֹאוֹסֶט, אָז יִידְן הַאלְטָן אָז
עָר הָאָט נִיט קִיןְ רַעַכְת צֹ זִין דָּעַר קִינִּיג. הָאָט עָר
חַתּוֹנָה גַּעַהָאָט מִיטָּמְרִימָעַן, אָז אָרוֹאַיְינִיקֶל פֿוֹן שְׁמַעוֹנוֹן,
דָּעַם עַרְשָׁטָן נְשִׁיאָ פֿוֹן דַּי חַשְׁמוֹנָאִים. מִיטָּמְרִים הָאָט עָר
גַּעֲוֹאָלְט, אָז יִידְן זָאָלָן אִים לִיב בְּאַקּוּמָעַן. מִרְימָים הָאָט אֲבָעָר
גַּעַהָאָט אָיְונָגָן בְּרוֹדָעָר אָוֹן אָסְךְ יִידְן הָאָבָן גַּעַמִּינְט, אָז
עָר דָּאָרְפַּ זִין דָּעַר קִינִּיג. הָאָט הוְרְדוֹס גַּעַהָיִיסָן זִיןְעָ
מְעַנְשָׁן, מַע וְאָל דָּעַם בְּרוֹדָעָר טִיטָּן. דָּעַרְנָאָךְ הָאָט עָר
אוּיר גַּעַטִּיטָן זִין וּוִיבָּ מִרְימָים. אַלְעָ זִיןְעָ קַעְגַּנְעָרָס הָאָט
עָר גַּעַטִּיטָן.

הוְרְדוֹס אַיז גַּעֲוֹעַן קִינִּיג 33 יָאָר. דַּי רְוִימָעָר הָאָבָן
אִים גַּעַהָאָלְפַּן מַאְכָן דָּאָס לְאַנְּד גְּרוֹיסָ אָוֹן שְׁטָאָרָק. עָר
הָאָט אִיבְּעַר גַּעַבְוִיט אָוֹן שִׁין גַּעַמְאָכֶט דָּעַם בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ.
פֵּאָר דָּעַם אֲרַעְמָעַן פֵּאָלָק הָאָט עָר אֲבָעָר גַּאֲרָנִיט גַּעַטָּאָן.
עָר הָאָט גַּעַנוּמָעַן גְּרוֹיסָע שְׁטִיעָרָן אָוֹן גַּעַפְּרִיט מְלָחָמָות.
דַּי פְּרוֹשִׁים אָוֹן דָּאָס פֵּאָלָק הָאָבָן אִים פְּלִינְט גַּעַהָאָט. מַע
הָאָט אִים גַּעַרְוָןְ הַוְּרְדוֹס הַרְשָׁע.

court
guilty
purple
great grandchild
the villain

געריכט
שולדייך
פֿוּרְפּוֹר
אוֹרָאִינִינִיקֵל
הַרְשָׁעַ

דער בית המקדש אין די צייטן פֿון הורדים

הילך

אַין אלע צייטן זייןנען ביי יידן געווען גרויסע געלערטנטע. זיי האבן געלערטנט דאס פֿאלק די תורה אוֹן זי אויסגעטטייטשט. אַפְּילו אַין די צייטן פֿון אומרווען אוֹן מלוחמות האבן זיי געלערטנט דאס פֿאלק.
אין הורדוסעס צייט האט געלעפט גאָר אַ גרויסער געלערטנטער. ער אַיז געווען אַ פֿירער אין סנהדרין. דער געלערטנטער האט געהייסן הילל. ער אַיז געווען זיינער אַ גוטער אוֹן מילדער מענטש. ער אַיז געפּוּרְזַן געוואָרֶן אַין בָּל אוֹן אַיז געקּומָעָן קײַן יְרוּשָׁלָם זיך לערנָעָן. ער

אייז דעמאָלט געווען יונגע און זיינער אָרֶעֶם. מע דערצ'ילט
וועגן אים איזא מעשה:
איין אַ קָּאַלְטָן ווִינְגְּטָרְטָאָג הָאָט הַילְּל גַּעֲוֹאָלָט הַעֲרָן
אַ ווִיכְטִיקָּעַ לְעַקְצִיעַ פָּוּן גְּרוּיסָעַ לְעַרְעָסָט. עָרַ הָאָט נִיט
גַּעַהָאָט קִיְּין גַּעַלְט צֹו בָּאַצְּאָלָן פָּאָר דָּעַם אַרְיִינְגִּיָּן. עָרַ
הָאָט אָפְּבָעַר זַיִינְר שְׂטָאָרָק גַּעֲוֹאָלָט הַעֲרָן דֵּי לְעַקְצִיעַ, אייז
עָרַ אַרוֹיְּפַּ אַוִּיפָּן דָּאָך אָונַ גַּעַעַפְּנָט אַ קְּלִיָּן פָּעַנְצְּטָעָרָל
אָונַ זַיְּד צַוְּגַּעַהָעָרָט צֹו דָּעַר לְעַקְצִיעַ. עַס אייז גַּעַוּעַן זַיִינְר
קָאַלְט אָונַ עַס הָאָט גַּעַשְׁנִיַּת. הַילְּל הָאָט ווועגן דָּעַם אָפְּבָעַר
נִיט גַּעַטְרָאָכָט. עָרַ הָאָט גַּעַהָעָרָט דֵּי לְעַקְצִיעַ. בִּסְלָעָכָ
וּוִין אייז עָרַ גַּעַפְּרָוִירָן גַּעַוּאָרָן אָונַ דָּעַר שְׁנִיַּהָאָט אִים
צַוְּגַּעַדְעָקָט. וּוּעַן דֵּי לְעַקְצִיעַ הָאָט זַיְּד גַּעַעַנְדִּיקָּט, הָאָט
זַיְּד הַילְּל שְׁוִין נִיט גַּעַקְעָנָט רִירָן. אַ גַּאנְצָעַ נַאֲכָט אייז
הַילְּל גַּעַלְעָגָן אַוִּיפָּן דָּאָך. איין דָּעַר פָּרִי הָאָט מַעַן אִים
גַּעַפְּנוּנָעַן אָונַ אַרְיִינְגָּעָרָאָכָט איין הוֹיז אַ האַלְּבָ-טוּוֹטָן. מע
הָאָט אִים קוּיִם גַּעַרְאַטְעוּוּט.

הַילְּל הָאָט זַיְּד אַ סְּךְ גַּעַלְעָרָנָט. אַיִּינְמָאָל הָאָט מַעַן
איין דָּעַם סַנְהָדְרִין גַּעַשְׁטָעָלָט אַ שְׂוּעָרָעַ פְּרָאָגָעַ אָונַ קִיְּידָ
נוּרָה הָאָט נִיט גַּעַוְאָסָט דָּעַם עַנְטָהָעָרָה. הָאָט אַיִּינְנָעָר
גַּעַזְאָגָט: «לְאָמִיר רֹופָן הַילְּלָן», אַפְּשָׁר ווִיסְטָעָר דָּעַם

ענטפער". מע האט איזו געטאָן אוֹן הילַ האט גלייך
געענטפערט. פּוֹן דעםְאַלְט אָן האָבָּן אלְעַ געוואָסֶט וּאָס
פֵּאָר אַ גְּרוּיסֶעָר גַּעֲלַעֲרַנְטָעַר עַר אִין אוֹן מֵעַ האָט זִיךְ
אנגעההויבָּן צָהָרָן צָו זִינְגָּעַ רַיְיךְ.

interpreted
gradually

אוּסְגַּעַטְיִיטִישֶׁת
בִּיסְלַעַכְוִיחַיִם

הילַם קליגשאָפְט

הַילַּל אִין גַּעֲוָעַן זִיעַר אַ מִילְדָּעַר מַעֲנְטָשַׁ.

עַר אִין קִיְּנָמָּל נִיטַּגְּוָאָרָן אִין פָּעַס. מַעַ דַּעֲרַצְיִילְט אָז
אַמְּאָלַ האָט זִיךְ אַ יִדְגַּעֲוַעַט אָז עַר וּוּעַט קַעַנְגָּעַן אַרְיִיבַּנְיַה
ברַעֲנְגָּעַן הַילַּן אִין פָּעַס. אִין עַר גַּעַקְוָמָעַן אִין הַילַּס
הַוִּזְנָה אָונָ גַּעַזְגָּט אַז עַר מַזְוַן רַעַדְן מִיטַּדְעַמְּ גַּעַזְגָּעַ.
לַעֲרַנְטָן ; עַר וּוַיְלַ אִים פַּרְעָגַן אַ זִּיעַר וּוַיְכְּתִּיקַע פְּרַאֲגַע.
הַילַּל האָט זִיךְ גַּעַבְּאָדָן, אַבְּעָר וּוּעַן עַר האָט גַּעַהְעַרְט אָז
עַמְּעַצְעַר וּוַיְלַ אִים רַעַדְן, אִין עַר גַּלְיִיךְ גַּעַקְוָמָעַן.
דַּעַר יִדְגַּד האָט אִים גַּעַשְׁטַעַלְט אַ נַּאֲרִישַׁע פְּרַאֲגַע. הַילַּל
הָאָט אִים רַוְאִיךְ גַּעַעַנְטַפְּעַרְט, אָונָ אִין צְרוּרִיךְ אַוּעַק זִיךְ
בָּאָדָן. דַּעַר יִדְגַּד אִין אַבְּפָעַר אִין אַ פֵּאָר מִינְגָּט אַרְוּם צְרוּרִיךְ
גַּעַקְוָמָעַן אָונָ וּוַיְדַעַר גַּעַשְׁטַעַלְט הַילַּן אַ נַּאֲרִישַׁע פְּרַאֲגַע.
הַילַּל האָט אִים וּוַיְדַעַר רַוְאִיךְ גַּעַעַנְטַפְּעַרְט. עַטְלַעַכְעַ מְאָל
הָאָט דַּעַר יִדְגַּד אַזְוִי גַּעַטְאָן אָונָ יַעַדְעַר מְאָל האָט אִים הַילַּל

ראיך געענטפערט. צום סוף איז דער ייד געוויאָרָן איז
בעס :

— «וּוֹאֶס פֵּאַר אֲ מַעֲנְצֵשׁ זִיְתְּ אִיד?» — הָאָט עַר
גַּזְאָגַט. «צָוִילִיב אַיִיךְ הָאָב אִיךְ פֵּאַרְלְוִירָן אֲ גַּעֲוּעַט».
הַילֵּל אַיְזְנַגְּבִּין רְאוּאֵיךְ. — «בַּעֲסָעָר אִיר זַאֲלַט
פֵּאַרְלִירָן אַיְיָעַר גַּעֲוּעַט, אַיְדָעַר אִיךְ זַאֲלַט פֵּאַרְלִירָן מִינְזָה
גַּעֲדוֹלָד», — הָאָט עַר גַּעֲנְטַפְּעָרַט.
הַילֵּל הָאָט גַּעֲקָעַנְטָ צַוְּפָאַסְן דֵּי גַּעֲשְׁרִיבְעָנָעָ תּוֹרָה
צַוְּ דָעָר מִינְדָּלְעָכָר תּוֹרָה. עַר הָאָט זַיְעַר לִיב גַּעַהַאָט
מַעֲנְצָהָן. עַר הָאָט דַּעֲרָקְלָעָרָט דֵּי גַּעֲזָעַצְן פָּוֹן דָעָר תּוֹרָה
נִיטְמַיט שְׂטְרָעָנְגָּקִיטִיט, נָאָר מִיט מִילְדָּקִיטִיט.
אַיְזְנַגְּבִּין דֵּי צִיְּתָן פָּוֹן הַילֵּן הָאָט גַּעַלְעָבֶט אֲ צַוְּיִיטָעָר
גַּרְוִיסָעָר לְעַרְעָר וּוֹאֶס הָאָט גַּעַהַיִיסָן שְׁמָאי. שְׁמָאי אַיְזְנַגְּבִּין
גַּעֲוָעָן זַיְעַר אֲ שְׂטְרָעָנְגָּעָר. עַר הָאָט גַּעֲמִינָט אָזָה הַילֵּל
אַיְזְנַגְּבִּין צַוְּ מִילְדָּ.

made a bet
patience

געווועט
געדוֹלָד

הַילֵּן אָוֹן שְׁמָאי

לוֹעָגָן הַילֵּן אָוֹן שְׁמָאיִן דַּעֲרָצְיִילָט מַעַן אָזָא

מעשה :

אמָאל הָאָט אֲ גַּעַצְנְ-דִּינְעָר גַּעֲוָאַלָּט וּוּעָרָן אֲ יִיד.

ער האט אבער מורה געהאט **פֿאָר דִי שְׁטוּרַעֲנֶגֶע יִדִּישַׁ**
געזעגן. איז ער געקומען צו שמאיין אוון אים געזאגט:
— «איך וועל ווערן אַ יַיד, אויב דָו וועסט מִיר קענען
אויסלערגנען די גאנצע תורה אין דער ציטט ווען איך שטיי
אויף אין פֿוֹס.»

שמאי איז געווארן אין כעס אוון אים **אַרוֹטְסְגַעַטְרֵיבַן**
פֿוֹן זִין הויין. איז דער געצַן-דיינער אַוּעַק צו הילן אוון
אים אויך געבעטן, אָז ער זָאָל אים אויסלערגנען די תורה
אויף אין פֿוֹס. האט הילל געענטפֿערט: — «וּוְאָס אַיז
דייד ניט לִיב זָאָלְסְטוֹ קִין אַנדְעָרָן נִיט טָאָן. דָאָס אַיז
דָאָס ווַיְכְטִיקְסְטָע פֿוֹן דער תורה, די אַנדְעָרָע זָאָכָן זִיןְנָעָן
נָאָר צּוֹגָאָבָן צו דֻּעָם». דער מענטש איז געווארן אַ יַיד.
הילל האט גוט געלעrndת דָאָס פֿאָלָק. ער האט
געזאגט: «הָאָב לִיב שְׁלוֹם אוֹן וְעַז מְעַנְטְּשָׁן זָאָלָן לְעַבְּן
בְּשְׁלוֹם צְוִישָׁן זִיךְרָה. הָאָב לִיב מְעַנְטְּשָׁן אוֹן הָעַלְפָה זִיךְרָה
פֿאָרְשְׁטִיְין די תורה. מְשֻׁפְט נִיט דִין חֶבֶר, אויב דָו בִּיסְט
נִיט אַיז זִין לְאָגָע. ווער עַס ווַיְלִיל זִין גְּרוּס אַיז ווַיְכְטִיקְהָ
דער ווערט **פֿאָרְגָּעָן**. ווער עַס לעַרְנָת נִיט קִין נִיעַז זָאָכָן
פֿאָרְגָּעָסְט דָאָס אַלְטָע וּוְאָס ער קָעָן שָׂוִין.».

תלמידים וואס האבן וויטער געלערטן זיין תורה.
ווען הילל איז געשטארבן האט ער איבערגעלאזט

additions
to judge
situation, condition

ארץ-ישראל ווערט אַרוֹמִישׁע פְּרָאוֹנוֹנִיזֶם

גַּאֲךְ הַוְּרֹדוֹסָעֵם טוֹיטַה אַבְּן זִינְעַזְוַן זִיךְרַעַם
קְרִיגַט אַיְבָּעֵר דַּעַם וּוֹעֵר עַס זָאֵל וּוֹעֵרַן קִינְגַּה. עַס אַיְזָן
וּוֹידְעַר גַּעַוּאָרֶן אַוְמְרוֹאֵיק אַיְן לְאַנְדַּה. דַּי רְוִימְעַר אַבְּן
פְּרִיעַר גַּעַשְׁטִיכַט אַיְינְעַם אַוְן דַּעַרְנָאֵר אַזְנְדָעָן. צָוֵם
טוֹסֵף הַאַטְטָרְוִים אַרְיִינְגַּעַשְׁיקַט אַ פְּרִאַקְוּרָאַטָּאָר (גּוּבָּעָר-
נָאַטָּאָר) מִיטְטָאַלְדָּאַטְוִן, אַוְן דַּעַרְנָאַטָּאָר הַאַטְטָר גַּעַ-
הַעֲרָשַׁת אַיְן לְאַנְדַּה. עַס אַיְזָן נָאֵר גַּעַבְלִיבַּן דַּעַרְנָהָדְרִין
אַוְן דַּעַרְנָהָזְגָּדָוֵל, אַבָּעֵר זַיְה אַבְּן גַּעַדְאַרְפַּט טָאָן וּוֹאָס
דַּעַרְנָהָפְּרִאַקְוּרָאַטָּאָר הַאַטְטָר גַּעַהְיִיסְן. דָּאָס בִּיסְלַ פְּרִיְהִיְיט
וּוֹאָס יִידְן אַבְּן גַּעַהְאַט הַאַטְטָר זִיךְרַעַם גַּעַעַנְדִּיקְט.

נַעֲשֵׂה מִצְטָח supported

פראג

1. וואס איז געוווען דער סנהדרין ?
 2. וואס האבן געזאגט די צדוקים ?
 3. וואס האבן געזאגט די פרושים ?

4. ווֹאָס אִיז דַעַר אָונְטַעֲרֵשִׁיךְ צוּוִישָׁן תּוֹרָה שְׁבְכַתְבָּה
אוֹן תּוֹרָה שְׁבָעַל-פָה ?
5. פָאָרוֹוָאס הָאָט רֹויִם גַעַדָּאָרֶפֶט מַאֲכָן שְׁלוֹם
צְוּוִישָׁן יִידָן ?
6. ווֹי אָזְוִי אִיז הַוְרְדוֹס גַעֲוָאָרָן דַעַר קִינִיגְ פָוּן
יִידָשָׁן לְאָנְד ?
7. פָאָרוֹוָאס הָאָבָן יִידָן לִיב גַעַהָאָט הַילְלָן ?
8. ווֹאָס הָאָט הַילָל גַעַלְעָרָנְטָן דָאָס פָאָלָק ?
9. פָאָרגְלִיְיךְ דִי צְוּוִיְיךְ לְעַרְעָרָס — הַילָל אוֹן שְׁמָאי.

טְרָאָכְטָ וּוּעָגָן דַעַם

1. הַוְרְדוֹס אִיז גַעֲוָעָן אַ גַרְוִיסָעָרָ קִינִיגְ. עָרָ הָאָט
גַעַמְאָכְטָ אַרְצִ-יִשְׂרָאֵל רַיְיךְ אוֹן שְׁטָאָרָק. פָאָרָ-
וֹאָס הָאָט מַעַן אִים גַעַהָאָלָטָן פָאָר אַ שְׁלַעַכְטָן
קִינִיגְ ?
2. פָאָרוֹוָאס רַוְּפָט מַעַן הַיְלָלָט עַנְטַפְעָר «וֹאָס דִיר
אִיז נִיט לִיב זָאָלְסָטוּ קִיןְ אַנְדָעָרָן נִיט טָאָן» —
דָאָס גַאָלְדָעָנָעָ גַעַזְעָ ?
3. בַּיִ יִדָן אִיז הַילָל גַעֲוָעָן וּוַיְכְטִיקְעָרָ פָוּן דַעַם
גַרְוִיסָן קִינִיגְ הַוְרְדוֹס. פָאָרוֹוָאס ?

קָאָפִיטֵל 4

יַדְן אָונְטָעָר רְוִים

די שלעכט פראקורהטאָרָן

ד', פראקורהטאָרָן ווֹאָס רְוִים הָאָט אַרְיִנְגָּעַ שִׁיקְט אַיִן יַדְישָׁן לְאַנְד הָאָבָן גַּעֲצָוֹאָונְגָּעַן יַדְן צֹ צָאָלָן גְּרוֹיסְעַ שְׂטִיעָרָן. אַ טִּיל שְׂטִיעָרָן הָאָבָן זַיִ גַּעֲדָאָרְפַּט אָפְשִׁיקְן קִיּוֹן רְוִים, אַבְּעָר אַ טִּיל הָאָבָן זַיִ גַּעֲקָעָנְט הָאָלָטָן פָּאָר זַיִ. ווֹאָס מַעַר שְׂטִיעָרָן אַ פְּרָאָקָוָרָאָטָאָר הָאָט גַּעַ-קָּעָנְט אַרְוִיסְקָרִיגָּן פָּוּן די יַדְן, אַלְץ מַעַר אַיִן גַּעֲפְּלִיבָּן פָּאָר אִים. דָּעַרְיבָּעָר הָאָט יַעַדְעָר פְּרָאָקָוָרָאָטָאָר זַיִעַר שְׁטָאָרָק גַּעֲדָרִיקְט די יַדְן.

פָּאָרְשְׁטִיעִיט זַיִ אֹז די יַדְן זַיְנָעָן גַּעֲוָעָן זַיִעַר אָוּמְצָוֶרְיִידָן. זַיִ הָאָבָן גַּעֲמוֹזָט אַרְבָּעָטָן זַיִעַר שְׁוּעָר כְּדִי צֹ קָעָנָעָן צָאָלָן די גְּרוֹיסְעַ שְׂטִיעָרָן. אַיִן זַיִעַר לְאַנְד הָאָבָן יַדְן זַיִ גַּעֲפְּלִיט זַיִעַר שלעכט.

oppressed

גַּעֲדָרִיקְט

דען גלויבן אין משיחן

לוּעַ צִיְתָן זִינְעָן שְׁלַעַכְטַ, זָוְן מְעַנְטְשָׁן צֹ
פָּאָרְגָּעָסַן זֵיְעָרָעַ צְרוֹתַ. אַ סֶּרֶךְ יִידְזָן הָאָבָן גַּעֲגְלִיְיבַטַ, אַזָּ
עַס וּוְעַטָּ קּוֹמָעַן מְשִיחַ, אַ גַּעֲזָלְבְּטָעַרְ פָּוּן גָּאָטַ, וּוְאָסַ
וּוְעַטָּ רָאָטְעָוּוֹן דָּאָסַ יִדְיִישָׁעַ פָּאָלָקַ אָוּן אַלְעַ מְעַנְטְשָׁן.
מַעַן הָאָטַ אַנְגָּעָהוֹיבַן רָעַדְן וּוְעָגַן אַ מָאָן פָּוּן הוֹיזַ פָּוּן דָוָדַ
וּוְאָסַ וּוְעַטָּ קּוֹמָעַן אָוּן מָאָכָן אַ גַּנְ-עַדְן אוֹיפַ דָעַרְ עַרְדַ.
מַעַן הָאָטַ גַּעֲזָגַטַ : וּוּעַן מְשִיחַ וּוְעַטָּ קּוֹמָעַן, וּוּעַלְן מְעַנְטְשָׁן
זִין גּוֹטַ אַיְינָעַרְ צָוָם אַנְדָעָרַן. אַלְעַ וּוּעַלְן זִין גַּלְיקְלָעַרְ.
אַ סֶּרֶךְ יִידְזָן הָאָבָן אוֹירַ גַּעֲגְלִיְיבַטַ אָזָ נָאָכָן טְוִיטַ אַזָּ דָאָ
אָן אַנְדָעַרְ וּוּעַלְטַ, אַ יְעַנְעַ וּוּעַלְטַ, וּזָאוּ מַעַן לְעַפְטַ אַיְיבַיקַ
אָוּן מַעַן אַזָּ אַלְעַמָּאָל גַּלְיקְלָעַרְ.

אין דִי צִיְתָן, וּוּעַן יִידְזָן זִינְעָן גַּעֲוּוֹן גַּעֲדְרִיקַטַ פָּוּן דִי
שְׁלַעַכְטַעְ פְּרָאָקְרָאָטָאָרַן, הָאָבָן זַיִיַ מַעַרְ וּוְיִפְרִיעַרְ גַּעַ-
הָאָפְטַ אוֹיפַ מְשִיחַן. אַיִן יְעַנְעַרְ צִיְתַ אַזָּ אוֹירַ אַיְפְגַעְקּוֹמָעַן
אַ גַּרְוָפַעְ מְעַנְטְשָׁן וּוְאָסַ הָאָבָן גַּעֲהָאָלָטַן אָזָ מְשִיחַ אַזָּ שְׂוִין
גַּעַקְוּמָעַן.

hope
anointed

האַפְעָנוֹנוֹג
געַזְאָלְבְּטָעַרְ

דעָר אַנְהִיב פֿוֹן קְרִיסְטְּנֶטוֹם

אַיְיָ גַעֲדַעַנְקָט דָאָך וּוּעָגָן דֵי אַסְיִים. אַיְיָ דָעָר צִיְיט פֿוֹן דֵי פְּרָאָקוֹרָאָטָאָרָן אַיְז אַיְנָעָר פֿוֹן זַיְעָרָע פְּרִירָעָס גַעֲוָעָן יְוָחָנָן. עָר פְּלָעָגֶט גַיְינָ אַיְבָּעָרָן לְאָנְד אָוָן הַיִּסְן מַעֲנְטָשָׁן זַיְיָ זַאָלָן זַיְינָ גּוֹט אָוָן פְּרוֹם. צָו אַיְם הָאָט זַיְיךְ צָרָ גַעֲהָעָרטָ אַיְוָגָעָר יְיָד, אַזְוֹן פֿוֹן אַסְטָאָלִיעָר, מִיטָן נַאֲמָעָן יְשָׁו. יְשָׁו אַיְז גַעֲוָאָרָן יְוָחָנָנס תְּלָמִיד. מִיט דָעָר צִיְיט אַיְז עָר אַלְיָינָ גַעֲוָאָרָן אַלְעָרָעָר. עָר הָאָט שִׁין גַעֲרָעָדָט. עָר פְּלָעָגֶט גַיְינָ אַיְבָּעָרָן לְאָנְד אָוָן הַיִּסְן מַעֲנְטָשָׁן זַיְינָ גּוֹט אָוָן פְּרוֹם. עָר הָאָט זַיְיָ גַעֲזָאָגֶט, אָז עַס אַיְז שְׁלָעָכֶט אַוִיפָּ דָעָר וּוּעָלָט, אַבָּעָר אַוִיב זַיְיָ וּוּעָלָיָן זַיְינָ גּוֹט אָוָן פְּרוֹם — וּוּעָט זַיְיָ זַיְינָ גּוֹט נַאֲכָן טְוִיטָט. עָר פְּלָעָגֶט אַוִיךְ הַיְילָן קְרָאנְקָעָ אָוָן בְּעָטָן גָּאָט פְּאָר זַיְיָ. מַעֲנְטָשָׁן הָאָבָן זַיְיךְ צַוְּגָעָהָעָרטָ צָוָאִים. מַע הָאָט וּוּעָגָן אַיְם גַעֲזָאָגֶט, אָז עָר אַיְז דָעָר מִשְׁיחָ אַיְם. פֿוֹן דָעָם הוֹיז פֿוֹן דָוָד. עָר וּוּעָט רַאֲטָעוֹעָן דֵי יִדְן אָוָן אַיְינְשְׁטָעָלָן גָּאָטָס מַלְכוֹהָ.

יְשָׁו אַיְז גַעֲקָומָעָן אַוִיפָּ פְּסָח אַיְז יְרוּשָׁלָיִם. עָר אַיְז אַוּוּעָק אַיְז בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ אָוָן דָאָרָט גַעֲרָעָדָט קָעָגָן דָעָר רָעָז גִּירָונָג אָוָן קָעָגָן דָעָם וּוּי מַעֲנְטָשָׁן פְּרִירָן זַיְיךְ מִיט אַוְמָרָעָכֶט. דָעָר פְּרָאָקוֹרָאָטָאָר הָאָט וּוּעָגָן דָעָם גַעֲהָעָרטָ. עָר הָאָט גַעֲהָיִיסְן אַרְעָסְטִירָן يְשָׁוָן. מַע הָאָט אַיְם גַעֲבָרָאָכֶט פְּאָרָן

געריכט און אים באשולדיקט, איז ער וויל מאכן אן אויפֿ-
שטאנד קעגן רויים. דאס געריכט האט אים געפונגען שולדיך.
דעָר פראָקורהָטָאָר האט געהַיִסְן מעָזָל אים טיטן. וועָן
די רוימעָר האבן באַשְׁטְרָאָפְּט אַפְּאַרְבְּרָעֶכְעָר מיט טוּיט,
פְּלָעָגָן זַי אִם אוֹיפֿהָעָנָגָעָן אוֹיפֿ אַקְרֵיִץ. אַזְוִי האט מעָן
געָטָאָן מיט ישָׁוּן. אוֹיפֿן קְרֵיִץ האט מעָן אוֹיפֿגָעָשָׂרְבָּן:
ישָׁוּ — דָעָר קִינְגְּ פָוּן די יִידְן.

נאָך זַיְן טוּיט האָבָן זַיְנָעַ פְּרִינְד גַּעֲזָגֶט אַז ער אַיז
טאָקָע משִׁיחָה. ער ווּעָט נַאָך אַמְּאָל צוֹרִיקְקוּמוּן אַז בְּרָעָנָ-
געָן גָּאָטָס מְלוֹכָה אוֹיפֿ דָעָר ווּעָלָט. אוֹיפֿ גְּרִיכִישָׁה הַיִּסְטָ-
מְשִׁיחָה — קְרִיסְטוּס, אַזְוּן יִשְׁוּ — יְעֻזּוּס. מיט דָעָר צִיְּתָה האָט
מעָן יִשְׁוּן אַנְגָּעָהוּיָּבָן רְוָפָּן יְעֻזּוּס קְרִיסְטוּס (ישָׁוּ דָעָר משִׁיחָה).
מעָנְטָשָׁן פָּוּן פְּאַרְשִׁיְּדָעָנָעַ פְּעַלְקָעָר האָבָן אַנְגָּעָהוּיָּבָן גְּלִיְּבָן,
אַז ער אַיז משִׁיחָה אַזְוּן אַז ער ווּעָט צוֹרִיקְקוּמוּן. אַזְוִי האָט
זִיךְרָן אַנְגָּעָהוּיָּבָן די קְרִיסְטָלָעָכָעָר רַעֲלִיגִיָּעָ ווָאָסָה האָט זִיךְרָן
שְׁפָעַטָּעָר פְּאַרְשְׁפְּרִיט אַיְבָּעָר דָעָר גָּאנְצָעָר ווּעָלָט.

carpenter
accused
guilty
criminals
cross

סְטָאָלִיעָר
בְּאַשְׁולְדִיקְט
שְׁוּלְדִיךְ
פְּאַרְבְּרָעֶכְעָרָס
קְרֵיִץ

דען אויפשטיינד קענען רוזט

עס איז געקומען זייער א שלעכטער פראקוראַץ

טאָר. ער האָט ניט בלוייז גענומען די שטייערן וואָס יידן האָבן געדארפֿט צָאַלְן צוּ רֹויִם, ער האָט אוּיך צָוְגַּעַנוּמוּמָעַן דָּאָס גַּעֲלַת ווָאָס יַיְדֵן האָבן גַּעֲשִׁיקְט אַיִן בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ פֶּאָר די פְּהַנִּים אָוּן לוּיִים.

ווען די יידן אַיִן יְרוּשָׁלַיִם האָבן זיך דעררוואָוסט ווועגן דעם, זיינען זיַּאַרְוִיס אַיִן די גָּאַסְן אָוּן פרָאַטְעַסְטִירַט. דעַר פרָאַקְוּרָאַטָּאָר האָט גַּעֲשִׁיקְט זיינע סָאַלְדָּאַטְן אָוּן זיַּי האָבן אוּיסְגַּעַהְרְגַּעַט טוֹיזְנַט יַיְדֵן. טִילְלַי יַיְדֵן האָבן גַּעַזְאָגַט אָז מַעַן שָׂוִין מַעַר נִיט לַיְדֵן. מַעַמוֹ זיך בָּאַפְּרִיעַן פָּוּן רֹויִם. אָט די יַיְדֵן האָט מַעַן גַּעַרְוָן זַעַלְאָטַן. נִיט אַלְעַיְתֵן יַיְדֵן האָבן גַּעַוָּאָלַט זיך שְׁלָאָגַן מִיט רֹויִם. די זַעַלְאָטַן האָבן גַּעַהְאָט גַּעַוּוֹר. זיַּי זיינען בָּאַפְּאַלְן די רֹויִמְישָׁע סָאַלְדָּאַטְן. זיַּי האָבן אַיְבָּעַרְגַּעַנוּמוּמָעַן די שְׁטָאָט יְרוּשָׁלַיִם, זי בָּאַפְּעַסְטִיקְט אָוּן אַיִ- בעַרְגַּעַנוּמוּמָעַן די פִּירְעַרְשָׁאָפְט פָּוּן לְאָנד.

איַן סִירִיעַ האָט זיך גַּעַפְּוָנַעַן דעַר הַוִּיפְּט־פְּרָאַקְוּרָאַץ־טאָר פָּוּן רֹויִם. ווען ער האָט גַּעַהְעָרט ווָאָס עַס האָט גַּעַ-טרָאָפְּן איַן יְרוּשָׁלַיִם, האָט ער גַּעֲשִׁיקְט אָז אַרְמִיִּי אַיִינְצָוּ-געַמָּעַן די שְׁטָאָט. די רֹויִמְעַר האָבן אַרְוָמְגַעְרִינְגְּלַט די

שṭṭאַט. די יידן האָבן זיך זיעער גוט געשלְאָגן. די רוימער האָבן די שṭṭאַט ניט געקענט אַינֶנְעָמָעַן. אַ סָּךְ רוימישע סָאלְדָאָטָן זִינְעָן גַּעֲפָאָלָן אֵין מְלֻחָּמָה מִיט די יידן. דער רוימישער גענעראל האָט באַשְׁלָאָסָן זיך צָוִירִקְצּוֹצְיָעַן פָּוּן יְרוּשָׁלַיִם. וּוּן זִין אַרְמִיִּי האָט אַנְגָּעָהוּבָן זיך צָוִירִקְצּוֹצְיָעַן זִינְעָן יַדְן אַרוֹיסָס פָּוּן יְרוּשָׁלַיִם אוֹן באַפָּאָלָן די רוימער. די רוימער זִינְעָן אַנְטָלָאָפְּן.

איַן יְרוּשָׁלַיִם האָט מעַן זיך שְׁטָאָרָק גַּעֲפָרִיִּט. מעַן האָט אָבָעָר גַּעֲוָאָסָט אָזְן רְוִים וּוּעַט נִיט לְאָזְן יַדְן זִין פֶּרְיִי. מעַן האָט זיך גַּעֲנוּמָעַן גַּרְיִיטָן צָו אַ לְאַנְגָּעָר מְלֻחָּמָה מִיט רְוִים. די יִדְיִשְׁעַ פִּירְעָרָס האָבן גַּעֲטָרָאָכָט, אָזְן רְוִים וּוּעַט מַאֲכָן אָזְן אַטְאָקָע פֶּרְיִיעָר אֹוִיפְּ גַּלְילָאָן דָּעָרָנָאָר אַנְפָאָלָן אֹוִיפְּ יְרוּשָׁלַיִם. פָּאָר דָּעַם פֶּרְיִעָר פָּוּן גַּלְיל האָט מעַן גַּעַמְאָכָט אַ יְוָגָּן יַדְן וּוֹאָס האָט גַּעַהְיִיסָּן יוֹסָף. יוֹסָף איַן פֶּרְיִיעָר גַּעֲוָעָן איַן רְוִים, זיך באַקְעָנָט מִיט רוימער אוֹן דָּעַם רוימישן לעַבָּן. די רוימער האָבן אִם גַּעַרְוָפָן יַאֲסָעָפָס. יַאֲסָעָפָס איַן אָוּוּקָה איַן גַּלְיל אוֹן דָּאָרָט באַפְּעָסְטִיקָט די שְׁטָעַט. איַן יְרוּשָׁלַיִם האָט מעַן אַנְגָּעָגְרִיִּט אַ סָּךְ עָסָן אוֹן גַּעֲוָועָה. נִיט אלָעַ יַדְן זִינְעָן גַּעֲוָעָן פֶּאָרָאַיִינִיקָט. די זַעַלְאָטָן האָבן גַּעֲוָאָלָט פִּירָן דָּעַם קָאָמָפְּ בֵּין דָּאָס יִדְיִשְׁעַ

לאָנד ווועט זיין אַינְגָאנְצָן פֿרִי. אַנְדָּעֶרֶעֶת האָבן בְּלוֹיז גַּע-
וּאָלֶט אָז רֹום זָאֵל לְאָזֶן יִידֶן לְעַבֶּן וּוּי יִידֶן.

fortified
prepared

בָּאַפְּעַסְטִיקְט
אַנְגָּעָגְרִיט

דעָר חָרְבָּן פּוֹן צְוִוִּיתָן בֵּית־חַמְלָקְדָּשׁ

לוּעָן דַּעָר קִינְגְּ פּוֹן רֹום האָט גַּעהֲרֶת וּוּאָס עַס
הָאָט גַּעֲטְרָאָפֶן אֵין יְרוּשָׁלַיִם, הָאָט עַר גַּעֲשִׁיקְט זַיִן בְּעַסְטָן
גַּעֲנֻעָרָאֵל וּוּעַסְפָּאָסִיאָן מִיט אַ גַּרְוִיסְעַר אַרְמִיִּי קִיְּין אַרְץ-
יְשָׁרָאֵל. וּוּעַסְפָּאָסִיאָן אֵין פֿרִיעָר אַנְגָּעָפָאָלָן אוּף גַּלְילָה.
יָאָסְעָפָוָס הָאָט גַּעֲוָוָסְט אָז דִּי רֹויְמָעָר זַיְנָעָן שְׁטָאַרְקָעָר,
הָאָט עַר זִיךְ נִיט גַּעֲוָוָאלָט שְׁלָאָגָן. עַס אֵין גַּעֲפָאָלָן אֵין
פְּעַסְטוֹנָג נָאָך דַּעָר אַנְדָּעֶרֶעֶת. דִּי יִידֶן האָבן זַיְעָר הַעַלְדִּישׁ
גַּעֲקָעַמְפֶּט. אָבָעָר דִּי רֹויְמָעָר האָבן גַּעֲזִיגְט.

די שְׁטָאַרְקָסְטָע פְּעַסְטוֹנָג אֵין גַּלְיל אֵין גַּעֲוָוָעָן דִּי
שְׁטָאָט יְוָדָת. דָּאָרְטָן זַיְנָעָן דִּי רֹויְמָעָר גַּעֲבְּלִיבָן שְׁטִיְּין
אַ לְאָנוּגָע צִיִּיט. דָּאָרְטָן אֵין אוּיךְ גַּעֲוָוָעָן יָאָסְעָפָוָס. נָאָך אַ
לְאָנוּגָע קָאָמָפֶת האָבן דִּי רֹויְמָעָר דָּוְרְכָעַבְּרָאָכָן דִּי וּוּעַנְטָ פּוֹן
יְוָדָת. זַיְיָ זַיְנָעָן אָרְיִין אֵין שְׁטָאָט אָוָן גַּעֲטִיטִית אַלְעָ יִידֶן.
יָאָסְעָפָוָס מִיט פְּעַרְצִיךְ יְיִדְישׁ סָאַלְדָאָטָן האָבן זִיךְ בָּאָ-
הָאָלָטָן אֵין אַ הַיִּיל. וּוֹעֵן דִּי רֹויְמָעָר האָבן זִיךְ דָּעַרְוָוָאָסְט

רויים באלאגערט ירושלים

וואו זי באהאלטן זיך, זייןען זי געקומען צו דער הייל.
יאָסעפּוֹס און זיינע סַאַלְדַּאַטְן האָבָן באַשְׁלָאָסְן צו שטארבן
איידער זיך אונטערגעבען צו די רוימער. זי האָבָן זיך איינער
דעם אנדערן געטִיט. דער לעצטער וואָס איז געלביבּן איז
געווען יָסֻעְפּוֹס. ער האָט זיך אַבעָר ניט גענומען דאס
לעפּן. ער איז אַרוּיס פֿון הייל און זיך אונטערגעבען דעם
רוּימִישָׁן גענעראל. ער האָט אַפְּילָו צוֹגְעֹזָגֶט, אָז ער ווּט
אַים הַעֲלָפּן קַעֲגָן די יַידָּן.

ווען די יַידָּן אֵין יְרוּשָׁלָם האָבָן זיך דערוּוֹאָסְט וואָס
יאָסֻעְפּוֹס האָט געטאָן, האָבָן זי געזָגֶט, אָז ער אֵין אַ

פאררעדער. מיט יָאָרְן שפער האט יָאָסְעָפּוֹס גַּעֲשִׁיפּוֹן
ביבער וועגן דער מלחה מיט רומים, און פֿוֹן זִינְנָע בִּיכְעָר
ווײַיסְן מִיר ווי העלדייש יִידְזָן האבן זיך גַּעַשְׁלָגָן.

נאכדעם ווי וועספאַסְיָאנְן האט אַיְנְגַּעַנוּמָעַן גַּלְילָי,
האט ער אַרְוָמְגָעָרִינְגָּלֶט יְרוּשָׁלָם. יְרוּשָׁלָם אֵין גַּעֲוָעָן
גּוֹט בַּאֲפַעַטְיקָט אָוֹן עַס אֵין גַּעֲוָעָן שָׁוּעָר אַיְנְצָנוּמָעַן
די שְׂטָאָט. דָּעָרְוַיְיל אֵין דער רְוִימִישָׁעָר קִינְגָּג גַּעַשְׁטָאָרְבָּן.
אֵין וועספאַסְיָאנְן אוּפְּתָקְגִּיךְ אַוְוָעָק אֵין רומים. ער אֵין גַּעַוּאָרָן
דער קִינְגָּג.

יִידְזָן האבן אֵין יְרוּשָׁלָם גַּעֲקָעָנְט וַיְיַטְעָר זיך גַּרְיִיטָן
צַו דער מלחה. יִידְזָן זִינְנָע אֶבעָר נִיט גַּעֲוָעָן פַּאֲרָאיְנִיקָּט,
וַיְיַלְלָן נִיט אֶלְעָה האבן גַּעֲוָאָלֶט די מלחה מיט רומים. יִידְזָן
האבן אַנְגָּעוּהוּבוֹן זיך שְׁלָגָן צְוִישָׁן זיך אָוֹן אָזְוִי אֵין
יְרוּשָׁלָם גַּעַוּאָרָן שְׁוֹאָךְ.

וְעַן וועספאַסְיָאנְן אֵין גַּעַוּאָרָן קִינְגָּג, האט ער גַּעַשְׁיקָט
זִין זָוֵן טִיטּוֹס מיט אַגְּרוּסָעָר אַרְמִי אַיְנְצָנוּמָעַן יְרוּ
שָׁלִים. וְעַן טִיטּוֹס מיט זִין אַרְמִי זִינְנָע גַּעֲקוּמָעַן נָעָנְט
צַו יְרוּשָׁלָם, האבן אֶלְעָה יִידְזָן אַוְיְגָעָה עָרֶט זיך צַו קְרִיגָּן
אוֹן אֶלְעָה יִידְזָן האבן גַּעֲקָעָמְפָּט קָעָגָן אִים. מַעַר ווי אַיְאָר
האט מעַן זיך גַּעַשְׁלָגָן אַרְוּם די וְעַנְטָן פֿוֹן יְרוּשָׁלָם. יִידְזָן

האָבן הַעלְדיִישׁ גַעֲקֻמֶפֶט. אַין שְׂטָאַט אֵיזַ נִיט גַעֲוֹעַן וּוְאַס
צַו עַסֵּן. אַ סָר מַעֲנְטְשָׁן זַיְנְעָן אוַיסְגַעַשְׁטָאַרְבָּן פָּוּן הַוְנְגָעָר. עַנְדַלְעַךְ הָאָט טִיטּוֹס דּוֹרְכְגַעַבְרָאַכְן דִי וּוְעַנְט. עַר אֵיזַ אַרְיַין אַין שְׂטָאַט, אַפְּעָר יַיְדָן הָאָבן וּוַיְתַעַר גַעֲקֻמֶפֶט. זַיִי הָאָבן בַאֲפַעַסְטִיקָט דָעַם בֵּיתַהְמַקְדָשׁ וּוְאַס אֵיזַ גַעַשְׁטָאַנְעָן אוַיַּחַט אַ בָּאָרג אָוֹן טִיטּוֹס הָאָט גַעֲמוֹזָט דּוֹרְכְבָּרְעָכְן דִי וּוְעַנְט פָּוּן בֵּיתַהְמַקְדָשׁ. נַאֲך אַ לְאַנְגָן קַאַמְפַ אֵיזַ טִיטּוֹס אַרְיַין אַין בֵּיתַהְמַקְדָשׁ. עַר הָאָט אַלְץ פַאֲרְבְּרָעָנָט. פָּוּן בֵּיתַהְמַקְדָשׁ אֵיזַ נַאֲר גַעַבְלִיבָן אֵיזַ וּוְאנְט, דִי מַעֲרַבְ-וּוְאַנט, דָעַר כּוֹתְלַ-מַעֲרַבְיַי. דִי וּוְאנְט שְׂטִיטַט נַאֲך הַיְינָט אֵיזַ יְרוּשָׁלַיִם. טִיטּוֹס הָאָט אוַיסְגַעַהַרְגָעַט אַ סָר יַיְדָן. אַנְדָעָרָע הָאָט עַר גַעֲנוּמָעַן אֵיזַ גַעֲפַאֲנְגַעַנְשָׁאָפָט.

אַזְוִי אֵיזַ חַרְוָב גַעֲוֹאָרָן דָעַר צְוַיְיַתְעָר בֵּיתַהְמַקְדָשׁ. וּוְעַן טִיטּוֹס אֵיזַ צְוַרְיקַגְעַקְוּמָעַן אֵיזַ רְוִים, הָאָט עַר מִיטַ-גַעַפְאַכְט מִיטַ זִיר יַיְדִישׁ גַעֲפַאֲנְגַעַנָּע. עַר הָאָט גַעַלְאַזְט אַוְיְפְבּוּיָעַן אַ גְּרוּיִסְן טְוִיְעָר, וּוְאַס זָאַל זַיִן אַ מַאֲנוּמָעָנָט צַו זַיִן זִיג אַיְבָעָר דִי יַיְדָן. דָעַר טִיטּוֹס-טְוִיְעָר שְׂטִיטַט נַאֲך הַיְינָט אֵיזַ רְוִים.

נַאֲכָדָעַם וּוֵי יְרוּשָׁלַיִם אֵיזַ גַעֲפָאָלָן, הָאָבן זִיךְ יַיְדָן נַאֲך אַלְץ גַעַשְׁלָאָגָן אֵיזַ אַנְדָעָר טִילָן פָּוּן לְאָנד. דִי רְוִימָעָר

דער טיטומ-טוייער

האָבן אֲבער צעַשלאָגן די קלִיינע גְּרוֹפָעֵס יִדִּישָׁע קָעָמֶן
פָּעָרֶס. די לעַצְתָּע יִדִּישָׁע פָּעַסְטוֹנָג מסְדָה אֵיז גָּעוּוֹן לְעַבְּן
טוֹיטִין יִם. זֵי אֵיז גַּעַשְׂטָאנָגעַן אוּף אַ הַוִּיכָּן פָּעַלְדָּן. דָּאָרט
הָאָבן יִדְּן הַעַלְדִּישׁ גַּעֲקֻמְפָּט. די רְוִימָעָר הָאָבן אַרְוָמְגָעָ-
רִינְגְּלָט די פָּעַסְטוֹנָג. נָאָך אַ לְאָנְגָּן שְׁוּעוּרָן קָאָמָר הָאָבן
די רְוִימָעָר דּוּרְכְּגַעֲבָרָאָכָן די וּעְנָט. וּוּעָן זֵי זִינְגָּעָן אַרְיָין
איַן דָּעַר פָּעַסְטוֹנָג הָאָבן זֵי דּוּרְזָעָן אָז אלָעָן יִדְּן זִינְגָּעָן

טוויט. אידער זיך אונטערגעבן דעם שונא, האבן זיך בע-
סער אלין זיך גענומען דאס לעבן.

fortress	פֿעַסְטוֹנָג
traitor	פֿאַרְרָעַטָּעַר
stopped	אוֹלֶגֶעָה עַרְטָט
captivity	גַּעֲמַנְגַּעַנְשַׁאַפְּט
hold out	אוַיסְהַאַלְטָן

אַ דֵּעַטָּאַל פֿוֹן טִיטּוֹס-טוּיְעַר

יְהֹוֹנָן בָּן זְפָאֵי

דָּעַר גְּרַעַסְטוֹר גַּעַל עַרְנַטָּעַר פֿוֹן יְעַנְעַר צִיִּיט
איָז גַּעַוּעַן יְהֹוֹנָן בָּן זְפָאֵי. עַר הָאַט גַּעַוְאָוָסְט אָז יִדְזָן
וּוְעַלְן פֿאַרְלִירַן דֵי מְלַחְמָה. עַר הָאַט גַּעַוְאָוָסְט אָז דֵי
רוּיְמָעַר וּוְעַלְן חַרְוָב מַאֲכָן דַעַם בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ אָוָן וּוְעַלְן
טִיְּיטַן דֵי יִדְיְשָׁע גַּעַל עַרְנַטָּע. עַר הָאַט מַוְרָא גַּעַהָאַט אָז
עַס וּוְעַט מַעַר נִיט זִינְן קִיְּנָעַר וּוְאָס זָאֵל פֿרַן דַאָס יִדְיְשָׁע
פֿאָלָק. הָאַט עַר גַּעַוְאָלָט אַרְוִיס פֿוֹן יְרוּשָׁלָם מִיט זִינְן

תלמידים און געפינען און ארט וואו ער זאל וויטער קענען
לערנען תורה. האט יוחנן געהיסן זינע תלמידים זי זאלן
דערצילן און ער איז געתטאָרבען. די תלמידים האבן איז
געטאן.

מע האט דעם געלערנטן אַריינְגָּלִיגְט אֵין אָן אַרְנוֹן
אָן די תלמידים זינען נאָכְגָּעָגָּנְגָּעַן ווי אויף אַ לוֹוִיתֶה.
מען איז געקומען צום טויער, איז דארט געתטאָנְגָּעַן אַ
וואָך פֿון די זעלְאָטָן. די זעלְאָטָן האָבָּן נִיט גַּעוֹוָאָלָט אַז
יִידָּן זָאָלָן אַרוֹיסָטָן פֿון שְׁטָאָט. מע האט אַפְּגַּעַשְׁטָעַלְטָט די
תלמידים. — «ווער זִיט אִיר אָן וואָ גִּיט אִיר?» — האָבָּן
די זעלְאָטָן גַּעֲפַרְעָגֶט. — «מִיר זִינְעָן דִּי תַּלְמִידִים פֿון
רְבִּי יְהָנָן בָּן זְפָאִי. ער איז געתטאָרבען אָן מִיר גִּיעָן אִים
מַקְבָּר זִיכְּן». די זעלְאָטָן האָבָּן גַּעֲזָעַן דֻּעַם אַרְנוֹן. זַיְיָ האָבָּן
גַּעוֹוָאָלָט דָּוְרְכַּשְׁטָעַן דֻּעַם אַרְנוֹן. האָבָּן די תלמידים
גַּעֲזָאָגֶט : — «דִּי רְוִימָעֶר וּוּעָלָן מִינְיָנָן אַז יִדְּן האָבָּן גַּעֲטִיטִיט
זַיְיָרְבִּין». האָבָּן די זעלְאָטָן גַּעֲלָאָזָט אַרוֹיסְטִּירָן דֻּעַם
אַרְנוֹן פֿון שְׁטָאָט. זַיְיָ האָבָּן גַּעֲמִינְט אַז רְבִּי יְהָנָן בָּן זְפָאִי
אַיז טִוִּיט.

דערנָאָך זִינְעָן די תלמידים מִיטָּן אַרְנוֹן גַּעֲקָוּמָעַן צָו
דֻּעַר רְוִימִישָׁעָר וּוּאָך. רְבִּי יְהָנָן בָּן זְפָאִי אַיז אַרוֹיסָט פֿון

אָרְוֹן אָוּן גַּעֲבָעַטָּן, מֵעַ זָּאֵל אִים פִּירָן צָוּם גַּעֲנָעָרָאָל וּוּסָ-
פָּאַסִּיאָן. דָּעַר גַּעֲנָעָרָאָל הָאָט גַּעֲוָאָסֶט וּוּעָרְ רַבִּי יְוָחָנָן
איַן. — «פְּאָרוֹוָאָס קוּמָסְטוּ צָוּ מִיר?»? — הָאָט וּוּסָפָאַסִּיאָן
גַּעֲפָרָעָט. — «אִיךְ קָוָם בְּעָטָן דָּעַם קִינִּיגָּ, עָרְ זָאֵל מִיר
אָפָּגָעָבָן דָּאָס שְׁטָעָטְלָ יְבָנָה מִיטָּ דִּי גַּעֲלָעָרָנָטָעָ וּוָאָס לְעָבָן
דָּאָרָט?».

— אִיךְ בֵּין נִיטָּ קִינִּיגָּ? — הָאָט וּוּסָפָאַסִּיאָן זִיךְ גַּעַ-
וּוָאָונְדָעָרט.

— «דוּ וּוּסֶט וּוּעָרָן קִינִּיגָּ», — הָאָט רַבִּי יְוָחָנָן גַּעַ-
עַנְטָפָעָרט.

וּוּסָפָאַסִּיאָנָגָעָן זִינְגָּן גַּעֲפָעָלָן גַּעֲוָאָרָן רַבִּי יְוָחָנָן
רִיִּיךְ. אָוּן עָרְ הָאָט גַּעֲזָאָגָט:

— «דוּ קָעָנָסֶט גַּיִינָן קִיִּין יְבָנָה אָוּן דָּאָרָטָן לְעָרָנָעָן מִיטָּ
דִּינָעָ תַּלְמִידִים?».

יְוָחָנָן בֶּן זְכָאִי אָוּן זִינְגָּעָ תַּלְמִידִים זִינְגָּעָן אָוּעָק אִין
דָּעַר שְׁטָאָטָטָ יְבָנָה. דָּאָרָט הָאָבָן זִיִּי גַּעֲעָפָנָט אַיִּשְׁבָּה וּוָאָוּ
עַס זִינְגָּעָן גַּעֲקוּמָעָן יוֹנָגָעָ מְעַנְטָשָׁן זִיךְ לְעָרָנוּן.

	חרוב	מאכָן
destroy	אָרְוֹן	
coffin	וּאָרְ	
guard	מִקְבָּר	זִיִּין
bury	לוֹוִיה	
funeral	דוֹרְכְשְׁתָעָכָן	
pierce		

יוחנן בן זפאי און וועספאמיאן

די תנאים

בָּאֵר דַעַם חֹרְבָּן אִיז דִי יִשְׁיבָה אִין יְבָנָה גַעֲוֹאָרָן
 דער צענטער פָּאֵר יִדְישָׁע גַעֲלָעָרְנָטָע. יְחָנָן בֶן זְפָאֵי
 האָט וּוַיְיִתְעַר גַעֲלָעָרְנָט דִי תּוֹרָה. עָרָה האָט גַעֲהָאָט אָסָךְ
 תלמידים. עָרָה האָט אִין יְבָנָה וּוַיְדַעַר אוֹיְפָגָעַשְׁטָעַלְטָע דַעַם
 סְנַהְדְּרִין.

וּוְעַן יְחָנָן בֶן זְפָאֵי אִיז גַעֲשְׁטָאָרְבָּן, זַיְנָעַן שְׂוִין גַעֲוֹעָן
 אָנְדָעָרָע גַעֲלָעָרְנָטָע וּוְאָס זָאָלָן פִירָן דַעַם סְנַהְדְּרִין. מַעַן
 האָט וּוַיְיִתְעַר גַעֲלָעָרְנָט דִי תּוֹרָה, מַעַן האָט גַעֲמָאָכָט נִיְיעַ
 גּוֹטָע גַעֲזָעָצָן פָּאֵר יִדְגָן. דִי גַעֲלָעָרְנָט האָט מַעַן גַעֲרוֹוָן
 תנאים. זַיְיַי זַיְנָעַן אַלְעַ גַעֲוֹעָן פְרֹוּשִׁים.

אֵין לְאַנְךָ הָאָבָן גַּעֲהֻרְשֶׁת דִּי רֹויְמִישׁ פֿרָאָקְוּרָאָ-
 טָאָרָן. זַיִי הָאָבָן גַּעֲנוּמָעַן שְׂטִיבְּעָרָן אָוֹ גַּעֲזָעָן אָז אֵין לְאַנְךָ
 זָאָל זַיִן רְוַאַיק. דָּעָר נְשִׁיאָ פֿוֹן סְנַהְדְּרִין אִיז גַּעֲוָאָרָן דָּעָר
 יְדִישְׁעָר פֿירְעָר. אָזַוִּי הָאָבָן יִידָּן גַּעֲלַעְבְּט אֵין אַרְצְ-יִשְׂרָאֵל
 נָאָר דָּעָם חָרְבָּן פֿוֹן בֵּיתְ-הַמִּקְדָּשׁ.

פֿוֹתָלְ-מַעֲרָבִי

פֿרָאָגָעָס

1. וּוּעָר זַיְנָעָן גַּעֲוָעָן דִּי פֿרָאָקְוּרָאָטָאָרָן ?
2. פֿאָרוֹאָס הָאָבָן יִידָּן אִין יַעֲנָעָר צִיִּיט אַנְגָּעָהוַיְבָן
גַּלְיְיְבָן אִין מַשְׁיחָן ?
3. וַיִּ אָזַוִּי הָאָט זִיךְ אַנְגָּעָהוַיְבָן קְרִיסְטָנְטוּם ?

4. ווער זיבנען געוווען די זעלאָטן ? וואָס האָבן זי

געוּוָאלַט ?

5. ווער איז געוווען יאסעפֿום ? וואָס האָט ער

געטְאָן ?

6. וואָס ווייסט אַיר וועגן כוֹתֶל-מערְבִּי ?

7. וואָס האָט יוֹחָנָן בָּן זְפָאִי אוּפְגַעַטְאָן ?

רַבִּי יְהוָדָה הַנְּשִׁיאָם קָבֵר

טְרָאַכְטָוּ וְעוֹגָנוּ דָעַם

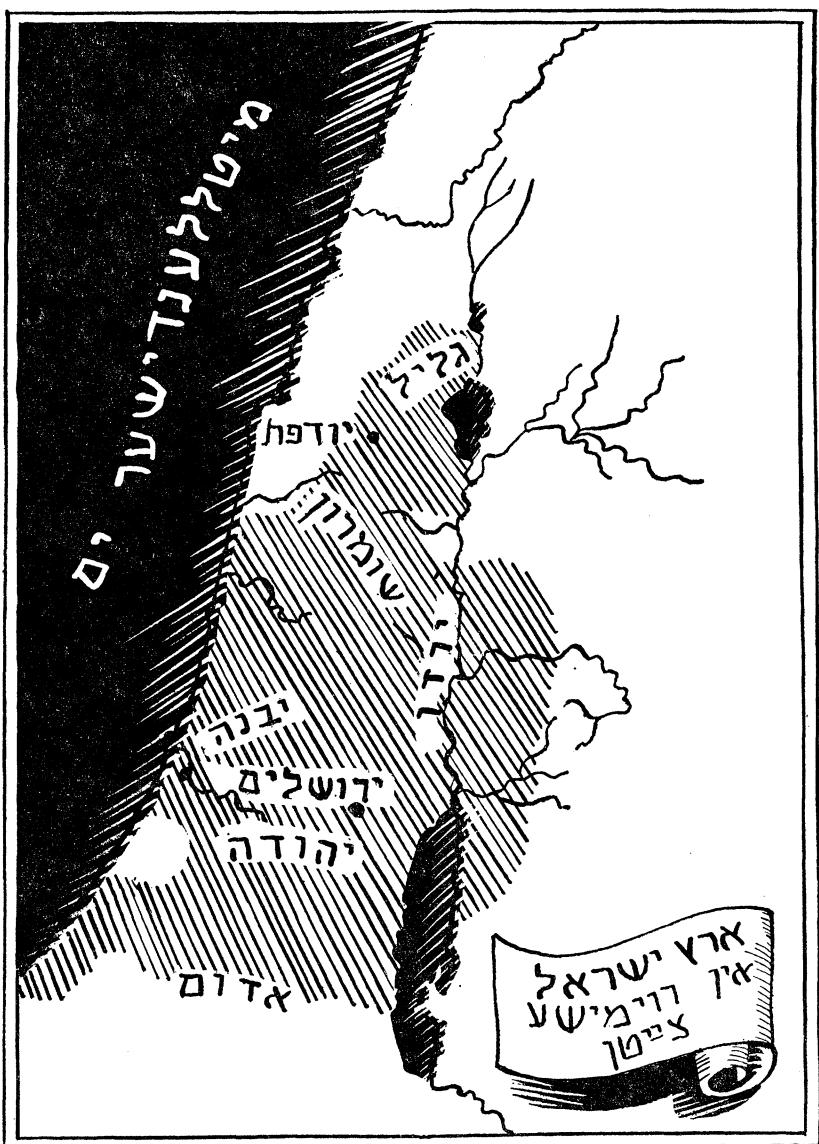
1. אֲרִץ-יִשְׂرָאֵל איז געוווען אַ קלִין לאָנד. יידָן

הַאָבָן גַּעֲוָאַלַּט זִין פְּרִי. זַיִי הַאָבָן גַּעֲמָכְט אָז

אוּפְשַׁטְאָנד. האָט מעַן גַּעֲדָאַרְפְּט מַאֲכָן דָעַם

אוּפְשַׁטְאָנד ?

2. די זעלאָטן האָבן געהאָלטן או יַאֲסֻפּוֹת אֵין
אַפְּאַרְעַטְעַר. ווען יַאֲסֻפּוֹת ווֹאַלְט זִיךְרַעַמְעַן
דָּאַס לְעֵבֶן, ווֹאַלְט עַר נִיט גַּעֲקָעַנְט אַנְשָׁרִיבֶן
זִיְּנָן גַּעֲשִׁיכְטָע. פָּוֹן אַיְיר ווַיִּיסְן מִיר אַסְךְ ווּעַגְן
דָּעַם יַיְדִּישָׁן לְעֵבֶן אָוָן ווּעַגְן דָּעַר גַּרְוִיסְעַר
יַיְדִּישָׁעַר הַעַלְדִּישָׁקִיט. ווֹאַס אֵין אַיְיעַר מִינְנוֹנָג
ווּעַגְן יַאֲסֻפּוֹת ?

קָאַפִּיטֵל 5

די צְיִיט פָוָן מִשְׁנָה

רַבִּי עֲקִיבָּא

אַיִינָעֶר פָוָן דִי גְּרוּסְטָע גַּעַלְעַרְנְטָע נָאָכָן
חוֹרְבָּן אִיז גַּעַוּעַן דַּעַר תְּנָא רַבִּי עֲקִיבָּא. עַר הָאָט
צְוֹאָמָעָנָגָעָנוּמָעַן דִי גַּעַזְעַצְּנָן וּוֹאָס דַּעַר סְנָהָדְרִין הָאָט
גַּעַשְׁאָפָן. עַר הָאָט דַּעַרְקָלְעָרְטָדִי גַּעַזְעַצְּנָן, אֹז יִדְן זָאָלָן
וּוַיְסָן וּוֹי אָזְזִי צָו זִין גּוֹט אָוֹן פְּרוּם. אַלְעַיְדָן אִין אַרְץָ
יִשְׂרָאֵל הָאָבָן אִים גַּעַהָאַלְטָן פָּאָר דַּעַם גְּרוּסְטָן קַעַנְעָר
פָוָן דַּעַר תּוֹרָה.

רַבִּי עֲקִיבָּאָן אִיז נִיט אַנְגָּעָקוּמָעַן גְּרִינְג צָו וּוּעָרָן אָ
גְּרוֹיִיסְטָר גַּעַלְעַרְנְטָר. וּוֹעַן עַר אִיז גַּעַוּעַן יוֹנָג, אִיז עַר
גַּעַוּעַן זַיְעַר אַרְעָם. עַר הָאָט אַפְּלִילָו נִיט גַּעַקְעַנְט לִיְיַעַנְעַן
אוֹן שְׁרִיבָן. עַר הָאָט גַּעַאֲרְבָּעַט בַּיִּאָרִיכָן יִדְן. עַר אִיז
גַּעַוּעַן אָ פְּאַסְטָעַר פָוָן שָׁאָפָן.

אַיִינָמָאָל אִיז רְחַל, דִי טָאַכְטָעַר פָוָן זִין בָּעַל-הַבִּית,

געוקומען אין פעלד וואו דער יונגעער עקיַבא האט גע-
פאשעט די שאָפ. רחל און עקיַבא זייןען גיך געווארן.
נאענט. זיַּ האָבן זיך פֿאָרלִיבְּט אַינְיעָר אין אַנדְעָרָן.
עקיַבא האָט געווארלט חתונה האָבן מיט רחלען. רחלס
רייכְּבָּר טֶאטָע האָט ניט געווארלט, אָז זִין טֶאָכְּטָעָר זָאל
חתונה האָבן מיט אָן אַרְעָמָעָן און נִיט-גֿעַלְעָרָנְטָן פֿאָסְטָעָר.
רחל האָט אַבעָּר זִיעָר לֵיב געהאָט עקיַבאָן. האָט זַיַּ
געזָאָגָט אָז זַי ווועט חתונה האָבן מיט אַימָּ, אַוְיָב עַר ווועט
זיך לערנען. עקיַבא האָט צַוְּגַעַזָּגָט אָז עַר ווועט לער-
נען און זיַּ האָבן חתונה געהאָט.

ווען רחלס טֶאטָע האָט געהערט אָז זיַּ האָבן חתונה
געהאָט, האָט עַר ורחלען אַרְיִיסְגַּעֲטְרִיבְּן פֿוֹן הוֹיָן. רחל
און עקיַבא זייןען געווען זִיעָר אַרְעָם, אַבעָּר עקיַבאָן
האָט געארבעט און האָט זיך געלעָרָנְט. ווען עַר האָט
שווין געקענט אַ בִּיסְל, האָט עַר בָּאַשְׁלָאָסְן אָז עַר מָזוֹ זיך
ווַיְיַטְּעָר לערנען. עַר אַיְזָן אַוְוָעָק פֿוֹן רחלען און געווען
אין פֿאָרְשִׁידְעָנָע שְׁטָעָט וואו עַס האָבן געוואָיָנְט גַּע-
לערנטע. עַר האָט זיך פֿוֹן אַלְעָמָעָן געלעָרָנְט.

רחל אַיְזָן דערוֹיִיל געַבְּלִיבְּן אלְיַיָּן. זַי האָט ניט
געוואָסָט וואו אַיר מאָן אַיְזָן. זַי אַיְזָן געווען זִיעָר אַרְעָם.
איַּנְמָאָל האָט זַי אַפְּיָלוּ געָמוֹזָט אַפְּשָׁעָרָן און פֿאָרְקְּוִיכְּן

אירע האָר, פדי צו האָבן אויף ברויט. אַ סְרִ יָאָרֶן האָט
רחל געוואָרט אויף אַיר מאָן. ער אַיז אַבעָר נִיט צוּרִיךְ
געקומען.

איינמאָל האָט רחל געהערט אַ גְּרוֹיסְן טוּמֵל אַין
גָּאָס. זַי אַיז אָרוֹיס אַין גָּאָס אָוָן גַּעֲפָרָעָגֶט פָּאָרוֹוָאָס אָזּוּי
פְּלִילְעַמְנָטְשָׁן זַיְגָּעָן זַיְקָּזְעַמְנָגְעַמְעָן. מַעַן האָט אַיר
גַּעַזְאָגֶט אָזְ דָּאָס אַיז מַעַן אָרוֹיס בָּאָגְעַגְעָנָעָן אַ גְּרוֹיסְן
גַּעַלְעַרְנָטָן וּוָאָס קוּמָט אַין שְׁטָעַטָּל. רחל האָט געוואָרט
אוֹן גַּעַוְאָלָט זַעַן דַּעַם גְּרוֹיסְן גַּעַלְעַרְנָטָן. בָּאַלְד אַיז אַבְּנִי
געקומען דער גְּרוֹיסְעָר גַּעַלְעַרְנָטָר מִיט אַ סְרִ תַּלְמִידִים.
רחל האָט אַים גַּלְיִיךְ דערקענט. עַס אַיז גַּעַוְעָן עַקְיבָּא.
אַין דער מִינּוֹת האָט עַקְיבָּא דערקענט. מַאַן אָוָן ווַיְיָבָה האָבן זַיְקָּרָומְגַעַנְוָמָעָן.
עַקְיבָּא אַיז פָּוּן אַיר שְׂוִין מַעַר נִיט אָוּוּק. רַחֲלָס טַאָטָע
הָאָט געהערט ווּעְגָּן עַקְיבָּאָס גְּרוֹיסְקִיִּיט אָוָן ער האָט
צּוּרִיקְגַּעַנְוָמָעָן זַיְנָן טַאָכְטָעָר אָוָן אַיז אלְיָיָן גַּעַוְאָרָן אַ
תַּלְמִיד פָּוּן עַקְיבָּאָן.

מִיט דער צִיִּיט אַיז רַבִּי עַקְיבָּא גַּעַוְאָרָן דער ווִיכְ-
טִיקְסְטָעָר מַעַנְטָשָׁ פָּוּן סְנַהְדְרִין אָוָן דער פִּירְעָר פָּוּן
פָּאָלָק.

fell in love

פָּאָרְלִיבְּט זַיְקָּ

דער צויזיטער אויפֿשטאנד קענען רױם

רױם האט שווער געמאכט דאס לעבן פון יידן. רויים האט ניט געלאָזט איז יידן זאלַן צורייך אויפֿ-בוייען דעם בית-המקדש אין ירושלים. ווען רבּי עקיבָא איז שווין געווען אן אלטער מאָן, איז געקומען אַ נײַעַר קיניג אין רויים. ער האט געמאכט גרעסער די שטייערן וואָס יידן האָבן געדארפֶט צָאָלַן. ער האט אויך געוואָלט בוייען אַ טעטפֶל צו דעם הויפֶט-גאָט פון די רוימער אויפֶן אָרט וואֹו דער בית-המקדש איז אַמְּאָל געשטאָגעַן. ער האט ניט געלאָזט יידן אַרײַנְקּוּמָעַן אַין ירושלים.

מע האט מעָר ניט געקענט אויסהָאָלַטַן פון די נײַעַץ-צָרוֹת. יידן האָבן זיך געגריט צו מאָן אַן אויפֿשׂטאנד קעגן רויים. רבּי עקיבָא אָוָן נָאָר תנאים זינגעַן אויך געווען פָּאָרָן אויפֿשׂטאנד. מע האט געמיינט אָזֶן וועט קענען זיגן, וויל אַין יענער צוּיט האָבן נָאָר אַנדערע פָּאָלְקָעַר געמאכט אויפֿשׂטאנדַן.

רבּי עקיבָא האט געפּונגעַן אַ שיינעַם שטָאָרָקָן יונגעַן מאָן וואָס האט געהִיסֵּן שמעוֹן. ער איז געווען אַ גוטער-קריגסמאָן. רבּי עקיבָא האט אִים אַ נָּאָמָעַן געגעַבָּן ברַ-פּוֹכְּבָּא (זָוָן פָּוָן אַ שְׁטוּרָן), אָוָן אִים געהָאָלָפָן גְּרִיְיטָן זיך

צָו אֶ מְלֹחָמָה מִיטֵּ רְוִים. בֶּרְ-פּוֹכְבָּא אַיְזָ גַּעֲגָנְגָעָן אַיְבָעָרָן
לְאַנְדָּ אָוָן צָנוֹנִיכְגָּעָנוּמָעָן יְוָנָגָעָ מְעַנְטָשָׁן אַיְן אַן אַרְמַיִי.
עָרָ הָאָט אַוִיךְ אַנְגָּעָרִיִּת גַּעֲוָעָרָ צָו פְּרִין דִּי מְלֹחָמָה.

רַבִּי עַקְיָבָא אָוָן בֶּרְ-פּוֹכְבָּא

וּוְעַן דַּעַר רְוִימִישָׁעָר קִינְגָּהָאָט אַנְגָּעָהָיְבָן בּוּיעָן
דַּעַם טֻמְפָּל פְּאָרָן רְוִימִישָׁן גָּאָט, זִיְבָעָן יִידָּן אַנְגָּעָפְּאָלָן
אוּיפָּדִי רְוִימָעָר אָוָן זַיִ פְּאָרְטְּרִיבָן. אַזְוִי הָאָט זִיר אַנְגָּעָ
הָוִיְבָן דַּעַר אוּיפְּשָׁטָאָנָד. בֶּרְ-פּוֹכְבָּאָס אַרְמַיִי אַיְזָ גַּעֲוָאָרָן
גְּרָעָסָעָר אָוָן שְׂטָאָרְקָעָר. בִּיסְלָעְכָוְיִזְוָהָאָט עָרָ אַיְנָגָעָ
נוּמָעָן גָּאנְץ אַרְצָ-יְשָׁרָאָל. צָוְיִי יָאָרָהָאָט בֶּרְ-פּוֹכְבָּאָ גַּעָ-

פִּירְט דָּאָס לְאַנְדַּ. עֲרָ אֵין גָּעוּעַן זִיּוּר אֶ שְׁטוּנְגָּעָר. דִּי רְוִימָעָר הָאָבָּן אַרְיִינְגָּעָשִׂיקְט אֶ גְּרוֹיסְט אַרְמִיִּ. בִּיסְלָעְכְּ וּוּבְּזַוְּ הָאָבָּן דִּי רְוִימָעָר אַיְינְגָּעָנוּמָעַן אֶלְעַ שְׁטוּטַה. בְּרַ-
פּוֹכְּבָּאָס אַרְמִיִּ אֵין גָּעוּוֹאָרְן קְלֻעְנָעָר אָוָן שְׁוֹאָכָּעָר.
דִּי לְעַצְטָע שְׁטָאָט וּוֹאוּ בְּרַ-פּוֹכְּבָּא אֵין גָּעוּעַן הָאָט
גַּעַהְיִיטַן בִּיהְרַ. זַי אֵין גָּעוּעַן זִיּוּר שְׁטָאָרְק בַּאֲפָעָסְטִיקְט.
דִּי רְוִימִישְׁע אַרְמִיִּ הָאָט אַרְוָמְגָעָרִינְגָּלְט בִּיהְרַ. בְּרַ-פּוֹכְּבָּאָס
סָאָלְדָאָטַן הָאָבָּן זַיךְ הָעַלְדִּישְׁ גַּעַשְׁלָאָגָּן, אָפְעָרְדִּי רְוִימָעָר
הָאָבָּן דּוֹרְכְּגַעַגְּרָאָבָּן דִּי וּוֹעַנְטַ אָוָן אַרְיִין אֵין בִּיהְרַ. זַיִ
הָאָבָּן אַוִּיסְגַּעַהְרָגְעַט אֶלְעַ יִדְן. מִיטַּדַּ זַיִ אֵין אוֹיךְ גַּעַ-
שְׁטָאָרְבָּן דַּעַר גְּרוֹיסְעָר הַעַלְדַּ בְּרַ-פּוֹכְּבָּאָ.

נָאָר דָּעַם אַוִּיפְּשָׁתָאָנְד

נָאָר דָּעַם לְעַצְטָן יִדְיִישְׁ אַוִּיפְּשָׁתָאָנְד הָאָבָּן
דִּי רְוִימָעָר גַּעַנוּמָעַן נָאָר מַעַר דְּרִיקְעַן דִּי יִדְן. זַיִ הָאָבָּן
אַרְוִיסְגַּעַבָּן גַּעַזְעַצְּן אָז יִדְן טָאָרְן נִיטַּ לְעַרְנָעַן דִּי תּוֹרָה,
יִדְן טָאָרְן נִיטַּ אָפְהִיטַן שְׁבַת, יִדְן טָאָרְן נִיטַּ קּוּמָעַן קִיְּין
יְרוּשָׁלָיִם.

אַ סְךְ יִדְן הָאָט מַעַן אַוְעַקְגַּעַפְּרִיט קִיְּין רְוִים וּוִי
גַּעַפְּאָנְגַעַנְעַ. יִדְן זִינְעַן אַלְיִין אַנְטְּלָאָפָּן קִיְּין בְּלַ. אָפְעָר
דִּי יִדְן וּוֹאָס זִינְעַן גַּעַבְלִיבְן אֵין לְאַנְדַּ הָאָבָּן אוֹיךְ נִיטַּ
אַוִּיסְגַּעַפְּאָלְגַט דִּי שְׁלַעַכְטָע גַּעַזְעַצְּן.

דער אלטער רבּי עקיבא האט וווײטער געלערטן
די תורה. די רוימער האבן אים אַרְבִּינְגָּעָזָעֶצֶת אֵין תְּפִיסָה.
מע האט אים געפֿינְיקְט אָוֹן גַּעֲטִיט. רבּי עקיבא איז
געשטּאָרְבָּן מִיט די ווּרטְעָר: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל — הָעָר,
ישָׂרָאֵל, אָונְדוּרְגָּאָט אֵין אַיְנָעָר!

די רוימער האבן געפֿינְיקְט אָוֹן גַּעֲטִיט נָאָך גַּרוּסָע
יַדְישָׁע גַּעֲלָעָרְטָע וְאָסָה האבן נִיט אַוִיסְגַּעַפְּאַלְגָּט זַיְעָרָע
גַּעֲזָעָן. מע רָוֶט זַיְעָרָה הַרְוָגִי-מֶלֶכֶת, די צָעָן אַוִיסָּ
גַּעֲהָרְגַּעַטָּע פָּוֹן דֻּעָם קִינִּיג. צַוִּישָׁן זַיְיָ אֵין גַּעֲוָעָן אָוֹן
אלטער לעָרָעָר. ער האט גַּעֲהִים אַרְוִיסְגַּעַפְּרִיט זַיְנָעָ
תַּלְמִידִים אֵין די בעָרָג אָוֹן דָּאָרְטָן דָּוְרְכְּגַּעַפְּרִיט די צַעְרָעָ-
מָאָנִיעָ פָּוֹן גַּעַבְּן זַיְיָ רָעְכְּט צָו זַיְן לְעָרְעָרָס אָוֹן פְּיָרָעָרָס.
וְעַן מע האט גַּעֲזָעָן אָז רוימער קָוְמָעָן אָן, האט דער
אלטער לעָרָעָר זַיְיָ גַּעֲהִיִּיסָן אַנְטָלוּיִּפְּן. ער אֵין גַּעֲבְּלִיבָן
אוֹן גַּעֲוָאָרָט אוֹיְפָן די רוימער כְּדִי די תַּלְמִידִים זָאָלָן
הָאָבָן צִיִּיט צָו אַנְטָלוּיִּפְּן. די רוימער האבן אים גַּעֲכָאָפְּט
אוֹן גַּעֲטִיטִית מִיט זַיְעָרָע שְׁפִיזָן.

עם אֵין גַּעֲוָעָן זַיְעָר אַשְׁלַעַכְּטָעָ צִיִּיט אֵין אַרְץ-
ישָׂרָאֵל.

13. יָאָר אַיִן אֶחָיל

אֲיִינְגָּר פָּוּן רַבִּי עַקְיָבָאַס תַּלְמִידִים אַיִן גָּעוּוֹעַן
רַבִּי שְׁמֻעוֹן בֶּן יוֹחָאי. וְעוֹן עַר הָאָט זִיךְרַעַרְוָאָוָסְט, אָז
דֵּי רַוִּימָעָר זַוְּכָּן אִים, הָאָט עַר צְוֹזָאמָעָן מִיטָּזַיְנָן זַוְּן זִיךְרַעַר
בְּאַהֲלָתָן אַיִן אֶחָיל. אַיִן דַעַר הָיָיל הָאָט עַר גַּעַלְעָבֶט
13. יָאָר. לַעֲפָן הָיָיל אַיִן גָּעוּוֹעַן אֶחָיל וּוְאַסְעָר אָוּן עַס
זַיְנָעָן גָּעוּוֹאָקָסָן טִיְּטָלְבִּימָעָר. מִיטָּדָעָם הָאָט רַבִּי שְׁמֻעוֹן
זִיךְרַעַר גַּעַשְׁפִּינְזֶט. עַר הָאָט דֵּי גַּאנְצָעָץ צִיְּטָט גַּעַלְעָרָבָט מִיטָּזַיְנָן
זַיְנָעָן זַוְּן אָוּן הָאָט גַּעַשְׁרִיבָן דַעַרְקָלְעָרָנוֹגָעָן צַוְּ דַעַר תּוֹרָה.
אַיִין מָאָל אַיִן יָאָר פְּלָעָגָן דֵּי תַלְמִידִים קָוָמָעָן צַוְּ
אִים. דָאָס אַיִן גָּעוּוֹעַן לְגַג בְּעוֹמָר. דֵי תַלְמִידִים הָאָבָן מִיטָּזַיְנָן
גָּעָנוּמָעָן פְּיִילְ-אוֹן-בּוֹיגָנָס. וְעוֹן דֵי רַוִּימָעָר הָאָבָן זַיְיָ
גַּעַטְרָאָפָּן, הָאָבָן זַיְיָ גַּעַזְאָגָט : מִיר גַּיְעָן שִׁיסָּן חִוּוֹת. אָפָּעָר
זַיְיָנָעָן גַּעַקְמָעָן צַוְּ רַבִּי שְׁמֻעוֹנָעָן אַיִן הָיָיל אָוּן הָאָבָן
גַּעַהָעָרָט פָּוּן אִים רַיִד פָּוּן תּוֹרָה. פָּוּן דַעַמְּאָלָט אַיִן גַּעַ-
בְּלִיבָּן אַמְּינָהָג בֵּין יִדְיָשָׁע קִינְדָּעָר צַוְּ גַּיְינָן לְגַג בְּעוֹמָר
אַיִן פְּעָלָד מִיטָּ פְּיִילְ-אוֹן-בּוֹיגָנָס אַיִן דֵי הָעָנָט.

fed

געשפֿינְזֶט

צִיְּטָטָן בִּיְוָטוֹן זִיךְרַעַר

**לְעַטְלָעַכְעַע יָאָר הָאָבָן יִדְן גַּעַלְעָבֶט אָוְנְטָעָר
דֵּי שְׁלָעַכְטָע גַּעַזְעָצָן פָּוּן רַוִּים. דַעַרְגָּאָךְ אַיִן גַּעַקְמָעָן**

א ניעיר קיניג אין רום און ער האט **אָפְגַעַשָּׁאָפְט**
א סד פון די שלעכטע געוזען. בלוייז אין געוזען אין
נאך געליבן: יידן האבן ניט געתארט אריינקומען אין
ירושלים. די רומיער האבן נאך אלץ גענומען גרויסע
שטייערן, אבערעם אין איצט געוווען מעגלער צו לעבן
א ביסל פרייער.

אין די שלעכטע צייטן זייןען יידן געליבן יידן.
מע האט וויטער געלערנט די תורה און אָפְגַעַהִיט שפת.
ווען מע האט **אָפְגַעַשָּׁאָפְט** די שלעכטע געוזען, האבן
יידן געקענט פֿרֵי און אָפְן לערנען תורה און אָפְהַטְן
די יידישע דינימ. דער צענטער פון יידישן לעבן אין
איצט געוואָרֶן גָּלִיל. דאָרט זייןען געקומען די יידישע
געלערנטע וואָס זייןען געליבן לעבן נאך דער מלחמה
מית רומים. עטלעכע תלמידים פון רבּי עקיַבָּא זייןען צורייק
געקומען פון בָּל. מע האט ווידער געענטן ישיבות און
וoidער אָנגַעַהִוִּיבָּן לערנען די תורה.

רבּי מאיר

איינער פון רבּי עקיַבָּא תלמידים, וואָס אין צורייק
געקומען פון בָּל, האט געהיסן מאיר. ער אין געוווען
דער גראַסטער געלערנטער צוישן די תלמידים פון

רבי עקיבא. רבি מאיר איז געוווען זיעער קלוג. ער האט געקענט זיעער שיין שרייבן אוון ער האט געלעבט פון איבערשררייבן ספר-טורות. ער האט אויך דערצ'ילט א סך שיינע מעשיות. וועגן אים דערצ'ילט מען, אוון ער האט אלץ געדענקט אויף אויסוועיניק. איינמאָל איז ער געקומען אין א שטטעטל, ווען עם איז געוווען פורים. יידן האבן געווואָלט הערן די מעשה פון פורים, אַבער מע האט זי ניט געקענט לויינען, ווילל מע האט ניט געהאט די מגילה. רבি מאיר האט אַבער געדענקט די גאנצע מגילה אויף אויסוועיניק. ער האט זי געזאגט אוון יידן האבן געקענט פֿיעַרְן דעם יומ-טוב.

רבি מאיר האט געהאט זיעער אַגוטע אוון אַ קלוגע פֿורי. זי האט געהיסן ברוריה. וועגן איר דערצ'ילט מען אַזאָ מעשה: ברוריה אוון רבি מאיר האבן געהאט צוויי זין. רבি מאיר האט זיעער ליב געהאט זינען קינדער. איינמאָל זינען די קינדער קראנק געוווארן. עס איז געוווען שבת אוון רבি מאיר איז אַוועק אין שול דאָונגען. ברוריה איז אַרײַנְגַּעֲגַּנְגַּעְן אין דעם צימער וואו די קינדער זינען געוווען אוון זי האט גענען אַז די קינדער זינען טויט. ווען רבি מאיר איז צוריק געקומען, האט אים ברוריה גָּרְנִיט

געזאָגט, וויל זי האָט ניט געווֹאַלט פֿאַרְשְׁטָעָרְן זיין שבת.
 וווען עס איז געווֹאַרְן פֿינְצְטָעָר, האָט ברוריה געזאָגט
 צו אַיר מאָן: «וּוֹאָס ווּאַלְסְטוּ גַעֲטָאָן אוֹיבּ עַמְצָעָר ווּאַלְטָ
 דִיר אַיְבָעַר גַעַלְאָזֶט אַ גְרוֹיסְן אוֹצֵר אָוָן דַעֲרָנָאָךְ גַעַקְוָמָעָן
 אַפְנַעַמָעָן דַעַם אוֹצֵר?» רַבִּי מַאיָּר הָאָט גַעַנְטַפְעָרְט: —
 «אַיךְ ווּאַלְטָ עַס אַים גְלִיכִיךְ אַפְגָעַגְעָפְן». בְּרוֹרִיה הָאָט אַים
 אַרְיִינְגַעְפִּירְט אַיְן דַעַם צִימָעָר ווּאוֹ דִי קִינְדָעָר זִינְעָן
 גַעַלְעָגָן טִוְיטָע אָוָן גַעַזָּגָט: — «אַזְוִי הָאָט גָאָט גַעֲטָאָן
 מִיט אָונְדוֹ; עַר הָאָט אָונְדוֹ גַעַלְאָזֶט הַאלָטָן אָונְדוֹזָעָר
 אוֹצֵר, דִי קִינְדָעָר, אָוָן אַיצְטָהָאָט עַר זַיִ אַפְגָעָנוּמָעָן».
 מַאיָּר אָוָן בְּרוֹרִיה הָאָבָן בִּידָעַ גַעְוַיְינָט.

רַבִּי מַאיָּר הָאָט אַ סְךְ גַעַלְעָנְט. עַר הָאָט צְוֹאָמָעָן-
 גַעַנוּמָעָן דִי קְלוֹגָעּ רַיִד פֿוֹן גְרוֹיסָעּ גַעַלְעָנְטָעּ, דִי גּוֹטָעּ
 גַעַזְעָצָן ווּאָס הַילָּל אָוָן אַנְדָעָרָעּ הָאָבָן גַעַמְאָכָט אָוָן זִינְעָן
 נִיט גַעַוּעָן פֿאַרְשְׁרִיבָן. עַר אַלְיָין הָאָט אוֹיךְ גַעַזָּגָט
 קְלוֹגָעּ רַיִד. עַר הָאָט לְמַשֵּׁל גַעַזָּגָט — «וּוְעָן דַו בִּיסְטָ
 אַיְן רֹויָם, טַו וּדִי רַויְמָעָר טָעוֹן».

by heart
to spoil
treasure

אוֹיסְטוֹיְינִיק
פֿאַרְשְׁטָעָרְן
אוֹצֵר

רבי יהודה הנשיה

וּלען די רויימער האבן אַפְגָעָשָׁאָפֶט די שלעכטע געועצֵן, האבן די געלערטנַט צוריק אַיְנְגָעַשְׁטָעַלְט דעם סנהדרין. דער פִּירָעָר פֿוֹן סנהדרין אייז ווַיְדָעָר גַּעֲוָאָרָן דער פִּירָעָר פֿוֹן יַדְן. מַעַן האָט אַיִם גַּעֲרוֹפָן נְשִׁיאָה. די נְשִׁיאָים זַיְנְעַן גַּעֲוָעַן אַיְנְיקְלָעָר אָוֹן אַוְרָאַיְנְיקְלָעָר פֿוֹן דעם גַּרְוִיסְן הַילֵּל. דער צְוִיְיטָעָר נְשִׁיאָה נְאָכֵן אוּפְשָׁטָאנְד קַעַגְן רְוִים אייז גַּעֲוָעַן רְבִי יהודָה הנשיה. רְבִי יהודָה אייז גַּעֲוָעַן זַיְעָר רְיִיךְ אָוֹן עַר האָט אוּסְגָּעָהָאַלְטָן אַסְרָה תַּלְמִידִים. עַר האָט גַּעֲוָאָלְט צְוֹאָמְעָנְנָעָמָעָן די אלע דִּינִים ווֹאָס זַיְנְעַן נִיט פְּאַרְשָׁרְבִּין אִין דער תורה אייז זַעַקְס גַּרְוִיסָע בִּיכָּעָר, די געלערטנַט זַאלְן אַיצְט מַעַר נִיט דַּאֲרָפָן גַּעַדְעַנְקָעַן אוּיפְ אַוְיסְוּוֹיְינִיק. עַר האָט גַּעַבְעַטָּן די גַּעַלְעַנְטָעָר פֿוֹן סנהדרין זַיְ זַאלְן פְּאַרְשָׁרְבִּין אַלְעָ דִּינִים אָוֹן קְלוֹגָע רְיִיךְ ווֹאָס זַיְ האָט גַּעַהָעָרְטָר פֿוֹן זַיְעָרָע לְעַרְעָס. אַזְוִי האָט מַעַן אַנְגָּעָהָהָיְבָן צַו פְּאַרְשָׁרְבִּין די תורה שְׁבָעַל-פָּה פֿוֹן אַלְעָ צִיְּתָן זַיְנְט עַזְרָא הסוֹפֶר.

אַזְוִי ווֵי אַלְעָ אַנְדָעָרָע גַּרְוִיסָע יִדְישָׁע גַּעַלְעַרְטָע, האָט רְבִי יהודָה הנשיה גַּעֲוָאָלְט אָז יַדְן זַאלְן קַעַנְעַן לְעַבָּן ווֵי יַדְן. אַזְוִי ווֵי דָאָס לְעַבָּן האָט זִיךְ גַּעַבְיִיטָן, האָט

מען אויך יידישע דינימ געדארפֿט בײַיטן. איזן יהודאָס
 צייט האָבן רויֻמֶּר גענומען אַ סְךָ שטײַיעָרָן. לויט דער
 תורה האָבן יִדְזֵן נִיט גַּעֲטָאָרֶט פֶּלְאָנְצָן קִיּוֹן תְּבוֹאָה
 דָּאָס זִיבְּעַטָּע יָאָר. די יִדְזֵן האָבן געדארפֿט צָאָלָן די
 רויֻמֶּר איזן דעם יָאָר וּוְעָן זַיִּה האָבן קִיּוֹן תְּבוֹאָה נִיט
 גַּעַהְאָט. האָט יהודָה גַּעֲמָכְתָּא נִיְּיָ גַּעַזְעָץ, אָזָּ מַעַג
 יְאָסְפֶּלְאָנְצָן תְּבוֹאָה אִין זִיבְּעַטָּן יָאָר, פְּדִי צָו קַעַנְעָן צָאָלָן
 די רויֻמֶּר. אָזְוִי האָט עָר אויך גַּעֲטָאָן מִיט אַנדְעָרָע
 גַּעַזְעָץ.

רַבִּי יְהוּדָה הָאָט גַּעַהְאָט אַ סְךָ תַּלְמִידִים. עָר הָאָט
 גַּעַגְעָבָן די אַרְעָמָע תַּלְמִידִים גַּעַלְטָ, זַיִּ זָאָלָן זִיךְרָ קַעַנְעָן
 לְעַרְנָעָן. עָר הָאָט גַּעַוְאָלָט אָז אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל זָאָל בְּלִיבָּנָן
 דַּעַר גַּרְוִיסָּעָר יִדְיִשְׁעָר צַעֲנְטָעָר וּוְאָס עַס אִין אַמְּאָל
 גַּעַוְוָעָן.

established	אַיְנְגַעַשְׁטָעַלְטָ
to support	אַיְסְהַאֲלָטָן
oral law	תְּוֹרָה שְׁבָעַלְ-פָּה
religious law, laws	דִּינִים
to plant	פֶּלְאָנְצָן

די משנה

רַבִּי יְהוּדָה אָזְנָבָן די גַּעַלְעָרְנָטָע האָבן צַוְּאָמָעָנָה
 גַּעַנְוּמָעָן אֶלְעָ דִּינִים אָזְנָבָן זַיִּה אַיְנְגַעַטְיִילָט אִין גַּרְוָפָעָס.

אויב א געלערטער האט געהאט אין מינונג און א צוועיטער אן אנדער מינונג — האט מען די ווערטער פון די בידע געלערטע אַרְיִנְגָּשֶׁרְבֶּן. די געלערטע, וואס זיערע קלוגע רייד האט מען אויגגעזאלט, זינגען די תנאים. דאס בוק מיט גועצֵן, מיט מינונגען און פֿראָגָעַס אַרום זי און די קלוגע רייד פון די תנאים רופט מען משנה.

די משנה האט זעקס באזונדערע טילן:

1. אלץ וואס האט צו טאן מיט ערדאָרְפַּעַט און
אלע געבעטן צו גאָט;
2. אלץ וואס האט צו טאן מיט שבת און יומ-טוּב;
3. אלץ וואס האט צו טאן מיטן לעבן פון דער
משפה;
4. אלץ וואס האט צו טאן מיט טאן שלעכטס א
צוויטן (אין דעם טיל גײַען אויך אַריַין פֿרְקִי
אַbowָת, די קלוגע רייד פון די געלערטע);
5. אלץ וואס האט געהאט צו טאן מיטן בית-
המקדש;
6. אלץ וועגן רײַנקִיט.

די משנה האט מען געשאָפַן פֶּאָר געלעַרנטע, זי
זאלַן קענען לערנען אוֹן לערנען אַנדערע. מיט דער
צִיְּתָאֵיז דִּיְ משנה גָּעוֹוָאָרָן דָּאָס גָּעוֹזָעַץ-בָּרוֹךְ פֶּאָר אלֻ
יידַן.

אָט זִינְעָן עַטְלַעַכְעַ קְלוֹגַע רֵיַד פָּוּן דִּי תְּנָאִים :
די וּוּעַלְט שְׁטִיטִית אַוִּיפְּ דָּרְיִיךְ זָאָכָן : תּוֹרָה, דִּינְעָן גָּאָט
אוֹן הַעֲלֵפָן אַיְינָעָר דָּעַם צְוּוּיִיטַן.
וּוְעָר אַיְזָן קְלוֹג ? דָּעַר וּוּאָס לְעַרְנַט זִיךְרַן אַלְעַמְעַן.
וּוְעָר אַיְזָן שְׁטָאָרָק ? דָּעַר וּוּאָס קָעָן בָּאָזִיגָן זִין אַיְיָ-
גָּעַנְעָם שְׁלַעַכְטָן וּוְילָן.
וּוְעָר אַיְזָן רֵיַד ? דָּעַר וּוּאָס אַיְזָן צְוָרִידַן מִיט דָעַם
וּוּאָס עָר הָאָט.
וּוְעָר הָאָט כְּבָוד ? דָּעַר וּוּאָס גִּיט אָפְּ כְּבָוד אַ צְוּוּיִיטַן.

prayers	געבעטען
divided, separated	אַיְינְגָעַטִּיְילַט
collected	אַיְיָגָעַזָּאָמָלַט
cleanliness, purity	רֵינְקִיעַט

מע לערנט די משנה

ארץ-ישראל הערט אוית צו יונן דער יידישעך

צענטער

רבי יהודה הנשיא איז געתטא רבנן. זינגע תלמידים האבן פארענדיקט די משנה. נאך אים זינגען אנדרע געווען פירערס פון יידן אין ארץ-ישראל. דאס לעבן איז אבער געווארן שועערער און שועער. די רוי מער האבן שווין פון לאנג אריינגעבראקט קיין ארץ-ישראל ניט-יידן. די ניט-יידן האבן פינט געהאט די יידן. זי האבן

געשטערט די יידן און שווער געמאכט זיינער לעבן. אין
 יענע יאָרֶן האָט זיך אויך שטַּארַק פֿאָרְשְׁפְּרִיטַּע דער קְרִיסְטַּע-
 לעכער גלויבָּן. די קְרִיסְטָן האָבָּן נִיט לֵיב גַּהְאָט די יידן.
 אָפְּילּוּ דער קְינִיגַּן רֹוִם אִיז גַּעֲוָאָרֶן אַ קְרִיסְטַּע, אָן
 דָּס אַלְּץ האָט גַּעֲפִירְט צָו דָּעַם, אָז דָּס יִדְישָׁע לעַבָּן
 אָן אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל זָאֵל וּוּרְעָן שְׁוֹאָכָּעָר אָן עַרְגָּעָר.
 יַיְדָן זִינְעָן אָוּוּק אָן אַנְדָּעָרַע לעַנְדָּעָר. עַס זִינְעָן פֿאָרְ-
 בְּלִיבָּן זִיְּעָר וּוַיְיִニְּקָיְדָן אָן אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל. אַזְׂוִי האָט זִיך
 גַּעֲנְדִּיקְט די צִיְּיט, וּוֹעֵן יַיְדָן האָבָּן גַּעֲלָעָבָט אָן זִיְּעָר
 אַיְיָגָן לְאַנְדָּה. שְׁפַעְטָעָר האָבָּן יַיְדָן גַּעֲלָעָבָט אָן אַסְ-
 לעַנְדָּעָר. זַיְּ זִינְעָן אָבָּעָר פֿאָרְבְּלִיבָּן יַיְדָן. זַיְּ האָבָּן גַּהְאָט
 מִיט זִיך דָּעַם תָּנָךְ אָן די מִשְׁנָה.

לאָמִיר אִיצְט זָעַן וּזְאוּי האָבָּן יַיְדָן גַּעֲלָעָבָט אָן
 אַנְדָּעָרַע לעַנְדָּעָר.

פראגעס

1. פֿאָרוּוֹאָס האָבָּן יַיְדָן גַּעֲמָאָכָט אָן אוַיְפְּשָׁטָאנְד

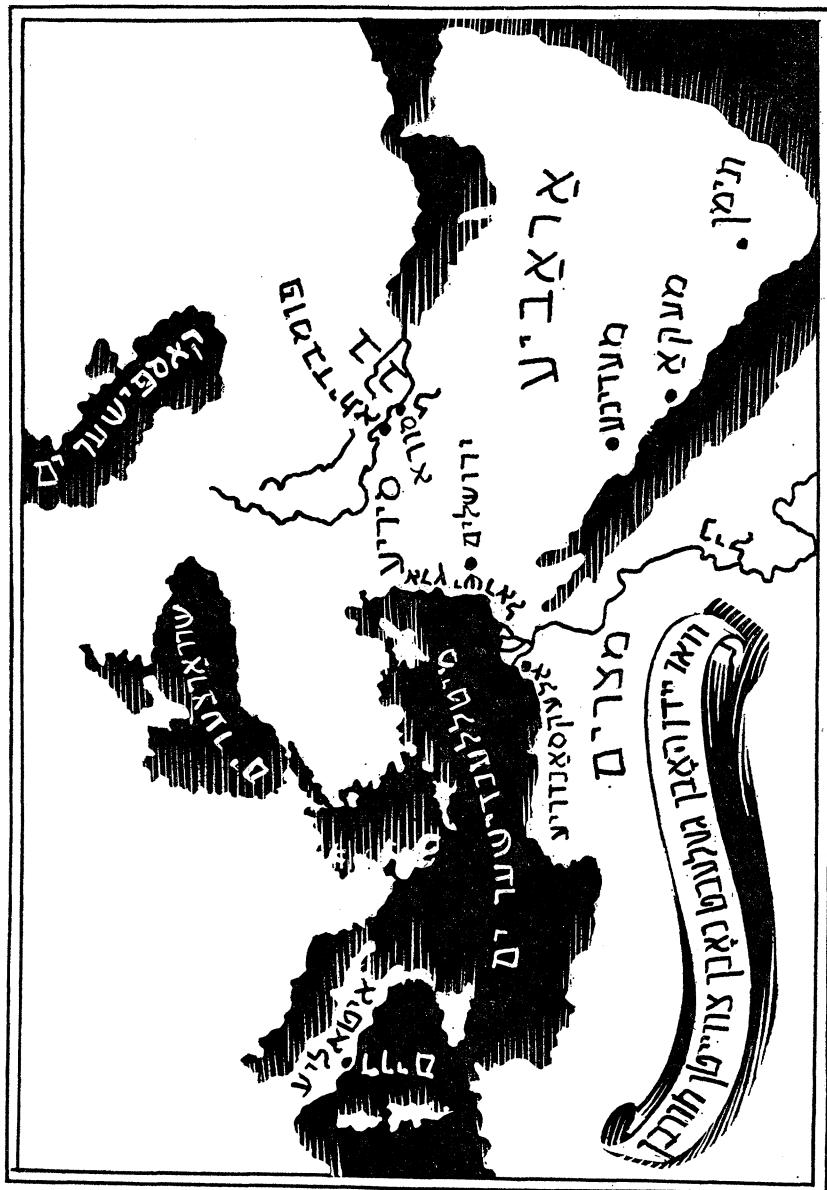
קְעָגָן רֹוִים ?

2. פֿאָרוּוֹאָס האָט רְבִי עַקְיָבָא אוַיְסְגַּעְקְלִיבָּן בְּרַ-
 פּוֹכְּבָּאָן צָו זִין דער פֿירְעָר פֹּוּן אוַיְפְּשָׁטָאנְד ?

3. ווֹאָס זִינְעָן גַּעֲוָעָן דֵּי שְׁלַעַכְתָּעַ גַּעֲזָעָן ווֹאָס
רוּוִים הָאָט גַּעֲמָאָכְטָן נָאָכְן אַוִּיפְשָׁטָאָנְדָן ?
4. ווֹאָס הָאָט רְבִי מָאִיר גַּעֲזָאָגְטָן אָוּן גַּעַלְעַרְבָּט ?
5. ווֹאָס אִיז גַּעֲוָעָן רְבִי יְהֻדָּה הַנְּשִׁיאָס גַּרְוִיסָּעָר
אוּפְטוּ ?
6. ווֹאָס אִיז דֵּי מְשָׁנָה ?
7. פָּאָרוֹאָס אִיז אָוְנְטָעְרְגָעְגָּאָנְגָעָן דָּעָר יִדְישָׁעָר
צָעְנְטָעָר אִין אַרְץ-יִשְׂרָאֵל ?

טַרְאַכְטָן ווּעָגָן דְּעָם

1. רְבִי יְהֻדָּה הַנְּשִׁיאָס אָוּן אַנְדָעָרָעַ גַּעַלְעַרְבָּטָעַ הָאָבָן
צָוְגַעְפָּאָסְטָן דֵּי יִדְישָׁעָן דִּינִים צָוּ דָעָר נְיִיעָר צִיְּיטָעָן.
דֵּי פָּאָרְאִינִיקְטָעָן שְׁטָאָטָן הָאָבָן אַ קָּאנְסְטִיטְוֹצְיָעָן
וּוֹאָס אִיז כְּמַעַט צְוּוֵי הַוְּנְדָעָרָט יָאָרָאָלָט. הָאָט
מְעָן זִי גַּעֲבִיטָן כְּדֵי צְוּצְוָפָאָסְטָן זִי צָוּ דֵּי נְיִיעָר צִיְּיטָן ?
דָּאָרָף מְעָן טָאָן אָזְוִי ?
2. יִדְן הָאָבָן גַּעַהְאָט אַ צָעְנְטָעָר אִין אַרְץ-יִשְׂרָאֵל.
אַ סְךְ יִדְן הָאָבָן אַבָּעָר גַּעַלְעַבְטָן אִין אַנְדָעָרָעַ
לַעַנְדָעָר. וּוֹי אִיז הַיִנְטָן ? קַעַנְעָן יִדְן בְּלִיבָּן יִדְן
וּוֹעָן זִי לַעֲבָן נִיטָן אִין זִיִּעָר אַיְיָגָן לְאָנְדָן ?

קאפייטל 6

יידן איז בָּבֶל

דאָם יַדְיִשְׁעַ לְעָבוֹן אֵין בָּבֶל

אַיר ווַיִּסְטֵ שְׂוִין אֹז נִיטְ אַלְעַ יַדְן הָאָבָן גַּעַ –
לְעַבְטַ אֵין אַרְצֵ-יִשְׂרָאֵל. אַיר גַּעַדְעַנְקַט אַוִּיךְ אֹז נָאָכָן חַוְּבָן
פָּוֹן עַרְשָׁתָן בֵּיתְ-הַמְּקָדְשׁ הָאָבָן יַדְן גַּעַלְעַבְטַ אֵין בָּבֶל.
אַיר גַּעַדְעַנְקַט אַוִּיךְ, אֹז וּוֹעֵן יַדְן זַיְנָעָן צְוִירִקְגַּעֲקוּמוּן אֵין
אַרְצֵ-יִשְׂרָאֵל, זַיְנָעָן אַסְךְ גַּעַבְלִיבָּן אֵין בָּבֶל. אֵין דָעַר
צִיִּיטְ פָּוֹן דָעַם אַוִּיפְשַׁטְאָנְדְ קַעְגָּן רֹויִים הָאָבָן שְׂוִין יַדְן
גַּעַלְעַבְטַ אֵין בָּבֶל זַיְפָּן הַוְּנְדָעָרְטַ יָאָר. בָּבֶל אֵין קִינְמָאָל
נִיטְ גַּעַוְעָן אַטְיַילְ פָּוֹן דָעַר רֹויִמְשָׁעַר אַיְמְפָעָרִיעַ. דִּי
קִינְגָּן פָּוֹן פֻּרְסִיעַ הָאָבָן גַּעַהְעַרְשָׁתְ אֵין בָּבֶל.

דִּי יַדְן אֵין נִיטְ גַּעַוְעָן שְׁלַעַכְטַ אֵין בָּבֶל. דִּי קִינְגָּן
הָאָבָן גַּעַלְאָזֶט יַדְן לְעָפָן וּוֹי זַיְ וּוֹילְן. יַדְן הָאָבָן נָאָר גַּעַ –
דָּאָרָפְטַ צָאָלְן שְׁטִיעָרְן דָעַם פֻּרְסִישָׁן קִינְגָּן אָוֹן פָּאָלָגָן
זַיְנָעָ גַּעַזְעָצָן, אַבָּעָר זַיְ הָאָבָן גַּעַקְעָנְטַ שִׁיקָּן גַּעַלְטַ קִינְגָּן

ירושלים און זיין גוטע און פֿרּוּמָע יידֶן. די יידֶן פֿוֹן בְּלַה
הָאָבָן גַּעֲהָאָט זַיִיעָר אַיִיגָעָנָעָם פֿירּוּרָה. דָעָר פֿירּוּרָה
גַּעֲהָיִיסָן נְשִׁיאָה. דָעָר נְשִׁיאָה הָאָט אַיִינְגָעָמָאנְט שְׂטִיעָרָן,
בְּאַשְׁטִימָט רִיכְטָעָרָס אָוֹן אֵיזָוּ גַּעֲוּזָן דָעָר יִדִּישָׁעָר הַעֲרָשָׁעָר
אוֹנְטָעָר דָעָם פֿעָרְסִישָׁן קִינְגָּה. יִדֶּן אֵין בְּלַה הָאָבָן גַּעֲלָעָבָט
פֿוֹן עַרְדָּאָרְבָּעָט, זַיְנְגָעָן גַּעֲוּזָן בְּעַלְיִ-מְלָאָכוֹת אָוֹן גַּעֲפִירָט
הָאָנְדָל.

איַן די צִיְיטָן פֿוֹן צְוּוִיתָן בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ אָוֹן שְׁפָעַטָּעָר
איַן די צִיְיטָן פֿוֹן יְהוָדָה הַנְּשִׁיאָה זַיְנְגָעָן אֵין בְּלַה נִיט גַּעֲוּזָן
קִיְיָן גְּרוּסָע גַּעֲלָעָרְנָטָע. יִדֶּן אֵין בְּלַה הָאָבָן גַּעֲפָאָלָגָט
די גַּעֲזָעָצָן פֿוֹן די גַּעֲלָעְרָנָטָע אֵין אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל. יוֹנְגָע
מְעַנְטָשָׁן פֿוֹן בְּלַה זַיְנְגָעָן גַּעֲקוּמָעָן אֵין די יִשְׁבָּות פֿוֹן
אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל לְעַרְנָעָן תּוֹרָה בַּיִּי תְּנָאִים. דָעְרָנָאָר פֿלָעָגָן
זַיִי צְוָרִיקָקּוּמָעָן קִיְיָן בְּלַה.

mixed into
collected
appointed

געמִישָׁט
אַיִינְגָעָמָאנְט
בְּאַשְׁטִימָט

רְבָּה אָוֹן שְׁמוֹאֵל

לְווַיְשָׁן די תַּלְמִידִים פֿוֹן רַבִּי יְהוָדָה הַנְּשִׁיאָה
זַיְנְגָעָן גַּעֲוּזָן צְוּוִיִּי יוֹנְגָעָן גַּעֲלָעְרָנָטָע וּוֹאָס זַיְנְגָעָן צְוָרִיקָ-
גַּעֲקוּמָעָן אֵין בְּלַה. זַיִי הָאָבָן גַּעֲטְרָאָכָט אָז עַס וּוֹאָלָט

געווען גוט צו האבן ישיבות אין בבל כדי יונגע מענטשן
זאלן קענען לערנען תורה. אײַנער פון די תלמידים האט
געה הייסן שמואל און דער אנדערער אבא. אבא אין געוווען
זיעער אָ הויכער, האט מען אים גערופֿן אָבָא דער לאנגער.
אבא האט גוט געקענט די משנה און האט גוט געקענט
לערנען אנדערע. מע האט אים גערופֿן רב, ווּאָס מײַנט
לערער. שמואל האט אויך גוט געקענט די משנה. ער אין
אויך געוווען אָן אַסְטְּרָאנָם און אָ מאַטְּעָמָטִיקָעַר.

רב אין אוועק אין דער שטאט סורא ווּאוּ עס האבן
געלעבט אָ סְךָ יִדְן. צו אים זיינען געקומען תלמידים
און ער האט מיט זיי געלערנט. אין אָ קֹרֶצְעַר צִיְּתַ אֵין
ער געווֹאָרֶן באָרִימֶט ווי אָ גְּרוֹיסְעַר געלערנטער. ער האט
געה האט אָ סְךָ תַּלְמִידִים אֵין זיַּן גְּרוֹיסְעַר יִשְׁיבָּה אֵין סורא.
שמואל אין אוועק אין אָן אנדער שטאט און דָּארְט געווֹאָרֶן
דער פִּירְעָר פּוֹן אָ יִשְׁיבָּה.

פריער האבן רב און שמואל געלערנט די משנה,
אָבער בִּיסְלָעָכְוִין האבן זיי אַנְגָּעָהוִיבָּן צוֹגָעָבָן זַיְעָרָע
געדאנקען און נִיְּעָ דָּעָרְקָלְעָרְנוּגָעָן. ווּעָן דָּאָס יִדְישָׁע
לעָבָן אֵין אַרְץִ-יִשְׂרָאֵל אֵין געווֹאָרֶן שׂוֹאָךְ אֵין אַרְעָם,
זיינען די יִשְׁיבָּות אֵין בָּבָל געווֹאָרֶן זַיְעָר וּוַיְכְּתִּיקָּעָ נִיְּעָ
צענטערס פּוֹן לערנען.

דעך תלמוד

לְבָאָן שְׁמוֹאֵל הַאֲבָן גַּעַהָאָט אֶסֶר תַּלְמִידִים.

נָאָך זַיִעַר טוּיט זַיְנָעַן אַנְדַּעַרְעַ גַּעַוּאָרַן דִּי פִּירֻעַרְסַ פָּוּן
דִּי יִשְׁיבָּות. דִּי גַּרְעַסְטָעַ יִשְׁיבָּות זַיְנָעַן גַּעַוּעַן אַיִן סְוָרָא
אַיִן אַיִן פּוּמְבָדִיתָא. דָּאָרְטַּה אַטְמָעַן גַּעַלְעַרְנָטַדְיַי מְשָׁנָה
אַוְן דִּי רַיִּד פָּוּן דִּי גַּרְוִיסְעַ גַּעַלְעַרְנָטַע וּוּגַן דִּי דִּינִים
פָּוּן דָּעַךְ מְשָׁנָה.

עַם זַיְנָעַן גַּעַוּעַן אַרְוִיסְעַ גַּעַלְעַרְנָטַע אוּיךְ נָאָךְ רַבְּ
אַוְן שְׁמוֹאֵל. צְוּוִישָׁן זַיִן הַאֲבָן בַּאֲקוּמָעַן אֶגְרוּיסָן נָאָמָעַן
דִּי צְוּוִיְיַי פְּרִינְד אַבְּיַי אַוְן רַבָּא. וַיַּעֲרַע תַּלְמִידִים הַאֲבָן
פְּאָרְשְׁרִיבָּן דִּי מִיְּנוֹנָגָעַן פָּוּן דִּי בִּיְדָעַ לַעֲרַעַת אַוְן דִּי
דִּיסְקוּטְיָעַס וּוֹאָס זַיִן הַאֲבָן גַּעַפְּרַט.

אַיִן דִּי יִשְׁיבָּות הַאֲבָן זַיִךְ גַּעַלְעַרְנָט נִיט נָאָר יְוָנָגָע
מְעַנְטָשָׁן. אֶסֶר עַלְטָעַרְעַ יְיַדְן הַאֲבָן זַיִךְ אוּיךְ גַּעַוּאָלָט
לַעֲרַנָּעַן. דָּעַרְיָבָעַר אַטְמָעַן בַּאֲשָׁטִימָט דָּעַם חָוְדֵש פָּאָר
רַאֲשָׁ-הַשָּׁנָה אַוְן דָּעַם חָוְדֵש פָּאָר פְּסָח וּוְיַי אֶצְיָת וּוּעָן
אַלְעַ וּוֹאָס וּוֹילָן זָאָלָן קַעַנָּעַן הָעָרָן לַעֲקָצִיעָס פָּוּן דִּי
גַּרְוִיסְעַ גַּעַלְעַרְנָטַע. מַעַ אַטְמָעַן פְּסָדָר גַּעַלְעַרְנָט דִּי יִדְיִישָׁע
דִּינִים אַוְן זַיִן צְוּגַעְפָּאָסֶט צַו דָּעַךְ נִיְּעַר צִיָּת. אֶדְאָנָק
דָּעַם הַאֲבָן יְיַדְן גַּעַקְעַנְטַ בְּלִיבָּן אֶפְּאָלָק.

דרי הונדערט יאר האבן די געלערטע אין באל
 געלערט און שטודירט די דינימ פון דער תורה און פון
 דער משנה. עס האט זיך אַנגעקלבין אַ ניעו תורה שבעל-
 פה. עס איז געקומען אַ צייט, ווען מע האט ניט געקענט
 געדענ侃ען אליך וואס מע האט געלערט. מע האט גע-
 דארפֿט פֿאָרְשְׁרִיבַּן די אלע קלוגע רייד. רב אַשי, אַיְנָעַר
 פון די פֿירְעָרֶס פון דער ישיבָה אַין סורא, האט אַנגעהויבַּן
 די ארבעת. נאך רב אַשְׁין זייןען געקומען אַנדערע גע-
 לערטע און אויך פֿאָרְשְׁרִיבַּן זײַערע רייד. אַזְׂוֵי אַיז גע-
 שאָפּן געווארן די גمرا.

די משנה האט דערקלערט די דינימ פון דער תורה,
 און די גمرا האט דערקלערט די דינימ פון דער משנה.
 די גمرا איז אַ סְדָּקָרְעַסְטָר ווי די משנה, וויל די גمرا
 גיט אַיבָּעַר ווי די געלערטע האבן געלְּרִיט צוישן זיך
 דעבאָטַעַם. אַרוֹם אַיִן קָוְרָצְן זאַץ אַין משנה קענען זיין
 עטלעכּע בְּלַעֲטָעַר גمرا. די משנה איז געשְׁרִיבַּן אויך
 העברעאייש און די גمرا אויף אַראָמייש. די וואס האבן
 געשְׁאָפּן די משנה הייסַן, ווי מיר וויסַן שווין, תנאים.
 די וואס האבן געשְׁאָפּן די גمرا הייסַן אַמְוָרָאים. דער טיטל
 פֿאָר אַ תנא אַיז רבִּי אַון פֿאָר אַן אַמְוָרָא אַיז רבּ. די משנה
 און די גمرا אַינְאַיְינָעַם אַיז דער תלמוד. אלע דינימ

אינו אינטלקט ונאם לאירועים ביחסו נמי או לאבזם ביחסו

הַלְכָה

אלו מזיאות פרט שני בבא מזיאע

三

[View Details](#)

א זיויט פָוֵן תלמוד

אין תלמוד זייןען דא ניט בלוייז דינים. אלז וואס
 מע האט געווואסט אין יענער צייט וועגן מעדייצין אוון
 אנדערע וויסנשאָפַטַן קען מען געפֿיגּען אין תלמוד. דאָרטַן
 געפֿיגּנט מען אויך שייניע שפְּרִיכּוּעֶרֶטֶעֶר פֿוֹן פֿאָלָק אָוּן
 מײַנוּגּעַן פֿוֹן אַמְּרוֹאַיִם וועגן פֿאָרְשִׁידְעַן זָאָכָן. עַס
 זייןען אויך דא א סְקַרְמַעַת וועגן די גְּרוּיסַע גַּעֲלַעֲרַנְטַע
 וואס האָבָן גַּעַשְׁאָפַן דַּעַם תַּלְמֵיד. עַס זייןען אויך דא
 מעשַׂות וועגן די אָבוֹת, וועגן משה רבינו, וועגן די יִדְיָשַׁע
 קִינְגַּן אָוּן וועגן אלע הַעֲלֵדָן פֿוֹן דַּעַר יִדְיָשַׁע גַּעַשְׁיכְּטָע.
 די מעשַׂות רַוְּפַט מען אָגָּדָה. מִיר האָבָן שָׁוֵין גַּעֲלַעֲרַנְט
 שייניע מעשַׂות וועגן הַילְּלָן, רַבִּי עֲקִיבָּא אָוּן רַבִּי יְהוּדָה
 הנשִׁיא. די אלע מעשַׂות גַּעַפֿיגּעַן זִיךְר אֵין תלמוד. אֵין
 תלמוד זייןען דא א סְקַרְמַעַת וואס וויזַן ווי גוֹט אָוּן
 קלוג עַס זייןען די יִדְיָשַׁע דִּינִים.

דַּעַר תַּלְמֵוד אֵין אָיִם מִיט וויסן. יַדְן האָבָן אלע
 מָאֵל גַּעֲלַעֲרַנְט דַּעַם תַּלְמֵוד. אויך הַיִנְטַל לְעַרְנָעַן אָסְקַר
 יַדְן דַּעַם תַּלְמֵוד. אויך הַיִנְטַל זייןען דא א סְקַרְמַעַת וואס
 לעַבָּן לוּיט די דִּינִים פֿוֹן תַּלְמֵוד. אֵין אלע צִיטַן האָט
 דַּעַר תַּלְמֵוד גַּעַהְאָלְפַּן אָז יַדְן זָאָלָן בְּלִיְבָּן לעַבָּן ווי אָ
 פֿאָלָק.

pages
 proverbs
 knowledge

בלעטער
 שפְּרִיכּוּעֶרֶטֶעֶר
 וויסן

מוחמד און די יידן

מע האט געענדיקט פֿאַרְשְׁרִיבֶן דעם תלמוד
אין אַנְהָיֵב פֿוֹן זַעֲקָסְטָן יָאָרְהָונְדָעָרט. עס האט זיך אַבעָר
אַנְגָּעָהוַיְבָן אַ שְׁלַעַכְתָּע צַיִיט פֿאָרְ יַידָּן אַין בָּבל. די פֿעָרָה
סִישָׁע קִינְגָּן הָאָבָן שְׁטָאָרָק גַּעֲדָרִיקָט די יַידָּן. דָּאָס לְעָפָן
אַין בָּבל אִיז גַּעֲוָאָרָן שְׂעוּרָעָרָה, אַון דָּאָס לְעָרְנוּן אַין די
ישְׁבָּות אִיז גַּעֲוָאָרָן שְׂווֹאָכָּעָר.

איַר וּוַיִּסְטָ שְׁוִין אָז יַידָּן אַין יְעַנְעָר צַיִיט הָאָבָן נִיט
בְּלוּזָן גַּעַלְעָבֶט אַין בָּבל. עס זַיְנָעָן גַּעַוּעָן יַידָּן אַין סִירִיעָ,
אַין רְוִים אַון אַין מְצָרִים. עס זַיְנָעָן אוּרָק גַּעַוּעָן יַידָּן אַין
אַרְאָבִיעָ. זַיְיָ הָאָבָן גַּעַהָאַנְדָּלָט, גַּעַפְּטִיטָעָרט שָׁאָף אַון גַּעַוּעָן
עַרְדָּאַרְבָּעָטָעָרָם. די אַרְאָבָרָה הָאָבָן נִיט גַּעַגְּלִיבָט אַין אַין
גָּאָט. עס זַיְנָעָן גַּעַוּעָן אַסְדָּ אַרְאָבִישָׁע שְׁבָטִים אַון יְעַדָּעָר
שְׁבָטָה האט גַּעַהָאָט זַיְנָעָן גַּעַטָּעָר.

אַין זַיְבָּעָטָן יָאָרְהָונְדָעָרט האט זיך דָּאָס לְעָפָן פֿוֹן
די אַרְאָבָרָה גַּעַבְּיָטָן. אַיְיָן מַעֲנְטָשָׁה האט עס אַוְיְגָעָטָן.
דָּעָר מַעֲנְטָשָׁה האט גַּעַהָיִיסָּן מַוחְמָד.

מוחמד אִיז גַּעַוּעָן אַ קְעַמְלָ-טְרִיבְעָרָה פֿוֹן דָּעָר אַרְאָאָ
בְּיִשְׁעָר שְׁטָאָט מַעְקָאָ. עָר אִיז אַרְוָמְגַעְפָּאָרָן מִיט קַאָרָאוֹאָנָעָן
אַין אַסְדָּ שְׁטָעָט אַון לְעַנְדָּעָר. וּוּעָן עָר אִיז גַּעַקְוּמָעָן אַין

א פֿרְעָמְדָעֶר שְׂטָאַט, הָאַט עַר דָּאָרֶט גַּעֲזָעָן יִידָּן. אֵין
אַנְדָּעַרְעַ שְׁטָעַט הָאַט עַר גַּעֲזָעָן קְרִיסְטָן. מֹוחָמָד הָאַט
גַּעֲזָעָן וּוּ זַי אַלְעַ דִּינָעָן אֵין גָּאָט. עַר הָאַט גַּעֲטְרָאָכְטָן,
אוֹעַס אֵין נִיט צַו דִּינָעָן אַסְטָה גַּעֲטָעָר. מַעַדְרַף דִּינָעָן
אֵין גָּאָט.

מוּחָמָד אֵין גַּעֲקּוּמָעָן אֵין זַיְן אַיְיָגָעָנָעָר שְׂטָאַט
מַעַקָּא אָוָן גַּעֲרָעַדְטָן צַו דִּי מַעַנְטָשָׁן: — «דָּא אֵין מַעַקָּא
דִּינָט אִיר אָשָׁוֹאָרְצָן שְׂטִיָּין אָוָן דָּאָס אֵין אַיְיָעָר גָּאָט.
דַּעַר שְׂטִיָּין אֵין נִיט קִיְּין גָּאָט. עַס אֵין בְּלוֹיזָן דָּא אֵין גָּאָט.
אִים דַּאָּרְפָּט אִיר דִּינָעָן». דִּי מַעַנְטָשָׁן פָּוֹן מַעַקָּא זַיְנָעָן
גַּעֲוָאָרָן אֵין פָּעַם. מַעַדְרַף אַרְוִיסְגַּעֲטְרִיבָּן מוּחָמָדָן פָּוֹן
מַעַקָּא.

מוּחָמָד אֵין אַנְטָלָאָפָּן. עַר אֵין גַּעֲקּוּמָעָן אֵין דַעַר
שְׂטָאַט מַעַדְיָנָא וּוֹאוֹ עַס הָאָבָן גַּעֲוָאָיָנָט אַסְטָה יִידָּן. דִי
יִידָּן זַיְנָעָן גַּעֲוָעָן גַּוט צַו אִים. מַעַדְרַף אֵין גַּעֲגָעָבָן עַסְטָן
אוֹן אָן אָרְטָן צַו וּוֹאָיָנָעָן אוֹן מַעַדְרַף אֵין גַּעֲלָעָרָנָט וּוֹעָגָן
דָעַם יִדְיָשָׁן גַּלְוִיבָן. מוּחָמָד אֵין גַּעֲוָעָן זַיְעָר צְוֹפְרִידָן.
עַר הָאַט גַּעֲלָעָרָנָט דָעַם תַּנְךְ אָן זַיְן גַּלְוִיבָן אֵין אֵין גָּאָט
אֵין גַּעֲוָאָרָן שְׂטָאָרְקָעָר. עַר הָאַט אָבָעָר נִיט גַּעֲוָאָלָט
אוֹיְסְפָּאָלָגָן אַלְעַ יִדְיָשָׁע דִּינָים. הָאַט עַר גַּעֲשָׁאָפָּן אַסְטָה
נוֹיִיעָם

גלויבן. ער האט געווואָלט אָז יידּן זאָלַן אַנְגַּעַמֵּן זִין גלייבן. וווען יידּן האָבָן אִים נִיט גַּעֲוֹאָלַט פָּאָלְגָּן, אִיז ער געווואָרֶן אוֹיף זַי אַין פֿעַס. ער אַיז צּוֹרִיק אַוּוּק אֵין מַעְקָא אָזָן גַּעַזְגַּט צַו דִּי מַעֲנְטְשָׁן: — «אוֹבֵב אִיר וּוּעַט גַּלְיְבָן אֵין אַיז גָּאָט וּוּאָס הַיִּסְטָא אֶלְאָ אָזָן וּוּאָס אִיךְ הַיִּסְטָא, וּוּעַל אִיךְ אַלְעַמְּעַן זָאָגָן, אָז דַּעַר שֻׂוָּאַצְעָר שְׂטִיְּן אֵיז אָ הַיִּלְיְקָעָר שְׂטִיְּן אָזָן אָז מַעְקָא אֵיז אָ הַיִּלְיְקָעָר שְׂטִיְּן אָזָן אָז מַעְקָא דִּינְעָן גָּאָט אָז אִיר וּוּעַט מַאֲכָן גּוֹטָע גַּעַשְׁעַפְתָּן». דִּי מַעֲנְטְשָׁן פָּוֹן מַעְקָא האָבָן צְגַעַזְגַּט אָז זַי וּוּעַלְן פָּאָלְגָּן מַוחְמָדָן. ער אַיז געווואָרֶן דַּעַר פִּירָעָר פָּוֹן דַּעַר שְׂטָאָט מַעְקָא.

century

יאַרְהָוָנְדִּיעָרֶט

די נִיעַ רַעְלִינְגַּע פָּאַרְשָׁפְּרִיְּטַ וֵיך

דִּי אַרְאָבָּעָר האָבָן גַּעַנוּמָעָן גַּלְיְבָן אָז מַוחְמָדָן
איַז אָ נְבָיאָ. ער האָט זַי גַּעַזְגַּט אָז עַס אַיז דָּא אָ גַּנְ-עַדְן,
אוֹן יַעֲדָרָעָר וּוּאָס גַּלְיְבָט אַיז אֶלְאָ אָז אַיז אִים וּוּעַט
לְעֵבֶן נָאָכָן טּוּיַּת. ער האָט זַי גַּעַלְעָרָנְט אָז עַס אַיז גּוֹט צַו
שְׂטָאָרָבָן אַיז אָ מַלְחָמָה פָּאָר אֶלְאָ. אָ סְךְ אַרְאָבָּעָר זִינְעָן
גַּעַקוּמָעָן צַו אִים. ער האָט גַּעַשְׁאָפָּן אָ שְׂטָאָרָקָע אַרְמַיִּי.
ער אַיז אַנְגַּעַפְּאָלְן אוֹיף אַנְדָּעָרָע אַרְאָבָּעָר אָז זַי גַּעַצְוָאָוָן-

גען אַנְצּוֹנוּמָעָן זִין גְּלוּבֶן. מֵעָר אָוָן מֵעָר אַרְאָבָעָר זִיןְעָן
גְּעוּוֹאָרָן מוֹחְמָדָאָנָעָר.

מוֹחָמָד הָאָט פִּינִיט גַּעֲקָרִיגָּן דִּי יִידָּן, וּוַיְיל זַי הָאָבָן
נִיט גַּעֲלִיְּבָט אָז עָר אַיְזָן אַ נְבָיא. מִיט זִין אַרְמַיִּי אַיְזָן עָר
אַנְגָּעָפָּאָלָן אוּיְף דִּי יִידָּן אָוָן אַ סְרָפָן זַי גַּעֲטִיְּת.

נָאָר מוֹחָמָדָס טְוִיט זִיןְעָן דִּי אַרְאָבָעָר גְּעוּוֹאָרָן
שְׁתָאָרָקָעָר. דִּי מוֹחָמָדָאָנָעָר הָאָבָן אַנְגָּעָהָרִיבָּן פִּירָן מַלְחָמֹות
מִיט אַנְדָּעָרָעָ לְעַנְדָּעָר. זַי הָאָבָן אַיְנָגָעָנוּמָעָן פֻּרְטָסִיעָ,
סִירִיעָ, אַרְץ-יִשְׂרָאֵל אָוָן מַצְרִים. וּוֹאו זַי זִיןְעָן גַּעֲקָוּמָעָן,
הָאָבָן זַי גַּעֲצָוֹאָנָגָעָן דִּי מַעֲנְטָשָׁן צָו וּוֹעָרָן מוֹחָמָדָאָנָעָר.
זַי הָאָבָן גַּעֲשָׁאָפָּן אַ גְּרוּיסָע אִימְפָּעָרִיעָ.

וּוֹעָן דִּי מוֹחָמָדָאָנָעָר הָאָבָן אַיְנָגָעָנוּמָעָן בָּלָל, זִיןְעָן
זַי נִיט גְּעוּוֹעָן שְׁלָעָכְטָ צָו יִידָּן. יִידָּן הָאָבָן גַּעֲקָעָנְטָ פִּירָן
זַיְעָר אַיְגָן לְעַפָּן. מֵעָה הָאָט וּוַיְדָעָר גַּעֲעָפָּנְטָ דִּי יִשְׁבָּוֹת
אַיְן סּוֹרָא אָוָן פּוֹמְבָדִיתָא. דָעַם פִּירָעָר פָּוָן אַ יִשְׁבָּהָה הָאָט
מַעָן אַיְצָט גַּעֲרוֹפָּן גָּאוֹן, דָאָס מִיְינָט הַוִּיכָּעָר אַדָּעָר גַּעַהְוִיִּי-
בְּעַנְעָר.

דִּי גָּאוֹנִים הָאָבָן גַּעֲלָעָנְטָ דָאָס פְּאָלָק. זַי הָאָבָן
דְּעַרְקָלָעָרָט דִּי דִינוּים פָּוָן תָּנוֹךְ אָוָן פָּוָן תַּלְמָוד. יִידָּן הָאָבָן
דְּעַמְּאָלָט גַּעֲלָעָבָט אַיְן אַ סְרָפָן לְעַנְדָּעָר. וּוֹעָן יִידָּן אַיְן אַ

ווײיט לאנד האבן ניט פֿאַרְשְׁטָאנְגָּעַן אַ דִּין, אַדער האבן
ניט געוואָסֶט ווי אַזּוֹי צו ענטפֿערָן אוּיפּ אַ פֿראָגָע וועגן
אַ דִּין, פֿלְעָגָן זַי שֵׁיכְּן אַ בְּרִיוּוֹ קִינְּן בְּבֵל אָוֹן דִּי גָּאוֹנִים
האָבָן גַּעַנְטַפְּעָרֶט אוּיפּ דִּי פֿרְאָגָעַס אָוֹן דָּערְקְלָעָרֶט
דיַעַם דִּין. דִּי ענטפֿערָס האָט מעַן גַּעַהְאַלְטָן אָוֹן מַעַן האָט
אַנְגָּעָזָמְלָט אַ סְּרָ קְלוֹגָעַ רִיד וועגן דִּי דִּינִים פּוֹזַן
תַּלְמוֹד.

דָּעָר רִישׁ-גָּלוּתָא

דִּי גָּאוֹנִים האָבָן גַּעַלְעָרָנְט יַיְדָן פּוֹן בְּבֵל.
דָּעָר פֿירְעָרָר פּוֹן דִּי יַיְדָן אָוְנְטָעָר דִּי מָוחְמָדָאנְעָר הָעָרָ-
שָׁעָרָס אִיז אַבְּעָר גַּעַוְעָן דָּעָר רִישׁ-גָּלוּתָא (דָּעָר קָאָפּ,
דָּאָס הַיִּיסְטָדָעָר דָּעָר פֿירְעָר, פּוֹן יַיְדָן אִין גָּלוּת). וּוֹעֵן אַ רִישׁ-
גָּלוּתָא אִיז גַּעַשְׁטָאָרְבָּן, האָט דָּעָר עַלְטָסְטָעָר זָוַן פֿאָרְנוּ-
מַעַן זַיְן אָרְטָן.

וועגן דיַעַם עַרְשָׁטָן רִישׁ-גָּלוּתָא אָוְנְטָעָר דִּי מָוחְמָ-

דָּאָנְעָר אִיז דָּא אֹזָא מַעְשָׁה :

דָּעָר קִינְּגָן פּוֹן בְּבֵל האָט ניט גַּעַוְאָלָט אָז יַיְדָן
זָאָלָן האָבָן אַ פֿירְעָר. עָר האָט גַּעַהְיִיסְן מַעַן זָאָל אוּיסְ-
הָרְגָּעָנְעָן דִּי גַּאנְצָעָ משְׁפָחָה פּוֹן רִישׁ-גָּלוּתָא. האָט מַעַן
דָּאָס גַּעַטְאָן. בְּלוֹיוֹן אִין פֿרוּיָה פּוֹן דָּעָר משְׁפָחָה אִיז גַּעַ-

בליבן לעבן, די פָּרוֹי פָּוּן דעם לעצטן ריש-גלוותא.
מען האט זי ניט געטיט, וויל דער קיניג האט געזען א
חלומ. עס האט זיך אים געהלומט, אז ער אין אין זיעיר
א שיינעם גארטן מיט א סך ביימער. ער האקט אויס
בויים נאך בוים. וווען ער אין געקומען צום לעצטן בוים,
האט ער פלווצילינג דערזען אן אלטן מאן. דער אלטער
מאן האט צוגענומען ביים קיניג די האק און אים גע-
געבן א שטאַרְקָן קלְאָפֶן אין פנים. דער קיניג אין געפֿאָלָן.
ער האט זיך געבעטן ביים אלטן: "שלָאָגֶן מִיךְ נִיט, אֵיך
וועל טאן אלִין ווֹאָס דוּ ווַילְסְטָט". האט דער אלטער מאן
געזאגט: — "האָק נִיט אוִיס דעם לעצטן בוים".

דער קיניג האט זיך אויפֿגָעַכָּאָפֶט און ער האט
געזען איז עס גײַט בלוט פָּוּן זִין שטערן. ער האט זיך
דערשְׁרָאָקָן. ער האט געשיקט נאך זיינע קלְוָגָע לִיטִיט
און זי געפֿרָעָגֶט ווֹאָס דער חִלּוֹם בָּאָטִיט. קיינער האט
אים ניט געקענט ענטפֿערן. האט מען געשיקט נאך א
גרויסְן יִידְיָשָׁן געלערנטן. האט דער געלערנטער גע-
זאגט

— "די ביימער פָּוּן גָּאָרטָן דָּאָס זִינְגָעַן די קִינְדָּעַר
פָּוּן דער משפחָה פָּוּן ריש-גלוותא. דער לעצטער ביים

דאָס איז דאָס קינד ווֹאָס ווֹעַט בָּאֶלְד גַּעֲפִירָן ווֹעֲרָן בֵּי
דעָר פָּרוּי פָּוּן לְעַצְּטָן יִדִּישָׁן פִּירָעָר.

דעָר קִינְיגָהָט פָּאַרְשְׁטָאַנְגָּעָן דַּעַם חַלּוֹם. עָרָהָט
גַּעֲהַיִסְן בְּרַעֲנְגָּעָן דַּי פָּרוּי אִין זִין פָּאַלְאַץ. עָרָ אִין גַּעֲוֹעָן
גּוֹט צָו אִיר. ווֹעַן דָּאָס קִינְד אִין גַּעֲפִירָן גַּעֲוֹאָרָן, הָטָט
מַעַן אִים אַ נְּאַמְּעָן גַּעֲגָבָן בּוֹסְתָּנָאי, דָּאָס הַיִּסְטָט דַּעַר
מַאן פָּוּן גָּאָרְטָן. ווֹעַן בּוֹסְתָּנָאי אִין אוַיסְגַּעַוּאָקָסָן, אִין עָר
גַּעֲוֹאָרָן דַּעַר רִישְׁ-גָּלוּתָא.

די קְרָאִים

יִדְן הָאָבָן גַּעֲלָעֶבֶט אִין מְצֻרִים, אִין סִירִיעַ
אוֹן אִין פָּעָרְסִיעַ. עָס הָטָט זִיךְ זַיִי גַּעֲלָעֶבֶט נִיט שְׁלָעֶכֶט.
אוֹיךְ אִין אַרְצֵ-יִשְׂרָאֵל הָאָבָן דַּעַמְּאַלְט גַּעֲלָעֶבֶט יִדְן. מַעַן
הָטָט דָּאָרָט ווִידָּעָר גַּעֲלָרְנָט דַּי תּוֹרָה ווֹי אַמְּאָל. דַּעַר
הַוּיפְטַ-צָּעַנְטָעָר אִין אַבְּעָר פָּאַרְבְּלִיבָּן בְּהָל. דָּאָרָט זִינְעָן
גַּעֲוֹעָן דַּי גַּרְעַסְטָע גַּעֲלָרְנָטָע אָזְן דַּי ווִיכְתִּיקְסְּטָע
יִשְׁיבָּות.

אִין יָאָר 760 אִין גַּעֲשְׁטָאָרְבָּן אַ רִישְׁ-גָּלוּתָא, ווֹאָס
הָטָט נִיט גַּעֲהָטָט קִיְּין קִינְדָּעָר. דַּעַר ווֹאָס הָטָט גַּעֲדָאָרְפָּט
פָּאַרְנָעָמָעָן זִין אָרָט אִין גַּעֲוֹעָן אַ גַּעֲלָרְנָטָעָר מִיט דַּעַם
נְאַמְּעָן עָנָן. דַּי גָּאוֹנִים הָאָבָן אַבְּעָר גַּעֲמִינָט אָז עָר אִין

קראים

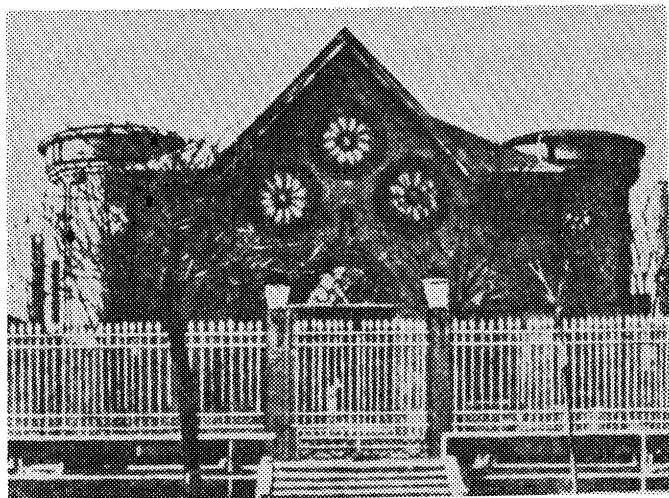
ניט גענוג גוט און פֿרּוּם, האָבן זַי אָוִיס גַּעֲקָלִיבָן זַיְן
ברודער. עַנְּן אֵין גַּעֲוֹאָרֶן אֵין כַּעַם. ער האָט גַּעֲנוּמָעַן
זַיְנָע פֿרִינְד אָוּן גַּעֲוֹאָלֶט אַרוֹיסְטְּרִיבָן דַּעַם נִיעַם רִישָׁ
גַּלוֹתָא. דַּעַר אַרְאָבִישָׁעֶר הַעֲרָשָׁעֶר האָט וּוְעַגְּן דַּעַם גַּעַ
הַעֲרָט. ער האָט גַּעַהְיִיסְן אַרְעָסְטִירְן עַנְּגָעָן אָוּן אִים

אריגגעזעэтט אין תפיסה. ענן האט אבער געזאגט דעם
הערשער, אז ער גלייבט ניט אין די דינימ פון תלמוד
און אז ער האלט פון א סך געוזען פון די מוחמדאנער.
דעך הערשער האט אים באפריט. ענן איז אוועק קיין
ארץ-ישראל. דארט האט ער אַנגעשעריבן אַ בוך, אז מע
דארכ' ניט פֿאָלְגָּן די דינימ פון דעם תלמוד און מע דארכ'
זיך ניט צוהערן צו די ריד פון די גאונים. ער האט
געהייסן אז מע זאל נאָר פֿאָלְגָּן די דינימ פון דער
תורה.

אומעטום האבן זיך געפונען יידן וואָס האבן אויך
אזוֹ געטראָכט ווי ענן. איז געווארן אַ נײַע יידישע
גרופע וואָס האט געלעבט אַנדערש ווי די יידן וואָס
האבן אַפְגָּהִיט די דינימ פון תלמוד. די גראָפָּע האט
זיך גערוֹפָּן קראַים, וויל זיי האבן בסדר געליענט דעם
תנך. קראָ מיינט אויף העברעהיש לֵיעַנען.

דעם תלמוד האט מען געשאָפָּן כדי יידן זאלֶן
קענען בליבּן יידן איז נײַע ציטּן. אַ סך געוזען פון
דעך תורה האט מען גריינגעָר געמאָכט. די קראַים האבן
אַבער שטרעָנָג אַפְגָּהִיט נאָר די דינימ פון דער תורה.
אין דער תורה שטייט אז מע טאָר ניט מאָכָּן קיין פֿיעַיר

אומ שבט. יידן וואס האבן געלעפט לוייט די דינימ פון תלמוד פלעגן אנטינדן א לאם ערְבּ שבט אוֹן אַיִם לאָן ברענען בייז נאָך שבט. די קראַים האבן אַבער געזאגט אוֹן מֵעַ טָאָר דָּאָס נִיט טָאָן. זִינְגַּן זַיִּה פְּרִיאַטִּיק בִּינְגַּאֲכַט גַּעֲזָעַסְטָן אַיִן דָּעֶר פִּינְצְטָעָר. נַאָך אַנְדְּעָרָע גַּעַז זַעַצְנִין פָּוּן דָּעֶר תּוֹרָה האָבָן די קראַים שְׁטוּרָעָנָג אַפְּגָעָהִיט. זַיִּה האָבָן גַּעֲמִינְט אוֹן מֵעַ טָאָר נִיט נַעֲמָעַן קִיְּין מַעֲדִיצִין, ווַיְיַל עַס שְׁטִיטִיט אַיִן דָּעֶר תּוֹרָה אוֹן גָּאָט וּוְעַט הַילִּין די קְרָאָנְקָע. זַיִּה האָבָן נִיט גַּעֲפִיעַרְט חַנוֹפָה, ווַיְיַל וּוְעַגְן חַנוֹפָה וּוְעַרְט נִיט דֻּרְמָאנְט אַיִן תָּנָר. זַיִּה האָבָן גַּעֲנִיצַּת

אַ שְׂולְ פָּוּן די קְרָאִים אַיִן רַוְּסְלָאַנד

אן אנדער קאלענדאר אוֹן געפֿיערט די יומ-טוביַם אַין
אנדערע טאג.

א סֵד יִדְן זִינְעָן גַּעֲוָאָרֶן קְרָאִים. בֵּין דָעַר צֻוַּיִּה-
טָעַר וּוּלְטָ-מְלָחָמָה זִינְעָן נָאָךְ גַּעֲוָעָן קְרָאִים אַין רָוֵס-
לְאַנְדָּ אַין אַין אַנְדָּרָעָ לְעַנְדָּרָעָ.

סעדיה גאון

דָעַר גְּרַעַסְטָעַר גַּעַלְעַרְנְטָעַר פָּוֹן יַעַנְעָר צִיִּיט
אַיְזָן גַּעֲוָעָן סַעְדִּיה בֶּן יוֹסֵף. סַעְדִּיה אַיְזָן גַּעֲבָוִירֶן גַּעֲוָאָרֶן
אַיְזָן מְצָרִים בַּיּוֹם סּוֹף פָּוֹן צָעַנְטָן יָאָרְהָוָנְדָעָרֶט. עָר אַיְזָן
גַּעֲוָעָן זַיִּעַר קְלוֹג. וּוּעָן עָר אַיְזָן נָאָךְ גַּעֲוָעָן יוֹנָגָן, הָאָט
עָר אַנְגַּעַשְׁדִּיבָּן אַ בָּוקְ צָו לְעַרְנָעָן הַעֲבָרְעָאִישׁ. דָעַרְנָאָר
הָאָט עָר אַנְגַּעַשְׁדִּיבָּן אַ בָּוקְ קְעָגָן דִּי קְרָאִים אַיְזָן בָּאוּוִוָּן
וּוִי נָאָרִישׁ זַיִּי זִינְעָן. וּוּעָן דָעַר גָּאוֹן פָּוֹן דָעַר יִשְׂיָּה
אַיְזָן סּוֹרָא אַיְזָן גַּעַשְׁטָאָרְבָּן, אַיְזָן סַעְדִּיה גַּעֲוָאָרֶן דָעַר גָּאוֹן.
וּוּעָן סַעְדִּיה אַיְזָן גַּעֲוָאָרֶן גָּאוֹן, הָאָבָּן זִיךְרָאָנְגָּעָן
הַוִּיבָּן פָּאָר אִים צְרוֹת. דָעַר רִישָׁ-גָלוֹתָא הָאָט גַּעַטְאָן נִיט
קִיְּין גַּעַרְעַכְטָעָן זָאָר, הָאָט סַעְדִּיה גַּעַרְעַדְטָעָן קְעָגָן אִים.
דָעַר רִישָׁ-גָלוֹתָא הָאָט גַּעַצְוָאָרְגָּגָעָן סַעְדִּיהָן אַוּעַקְצָוְגִּין
פָּוֹן סּוֹרָא. סַעְדִּיה הָאָט זִיךְרָאָנְגָּעָן בָּאָגְדָּאָד. דָאָרָט
הָאָט עָר וּוּיְטָעָר גַּעַלְעַרְנָט אַיְזָן גַּעַשְׁרְבָּן. עָר הָאָט

אַיְבָּרְגָּעָזָעַצְטָ דָּעַם תָּנֵךְ אֹוִיפֶּ אַרְאָבִישׁ. יַדְןַ וּוָאָסַּ הַאָבָּן
נִיטַּ גַּעֲקָעַנְטַ קִיְּין הַעֲבָרְעָאִישׁ אָוּן אֹירְךֶּ נִיטַּ-יַדְןַ הַאָבָּן.
אַיְצָטַ גַּעֲקָעַנְטַ לַיְעַנְעַן אָוּן פֶּאָרְשָׁטִיְּן דִּי יִדְיִישׁ תּוֹרָה.
שְׁפָעַטְעַרְתָּ הַאָטַּ סְעָדִיה זִיר אַיְבָּרְגָּעָזָעַטָּן מִיטַּ דָּעַם
רִישַׁ-גָּלוֹתָא אָוּן עָרְ אַיְזַּ צְרוּרִיקַ גַּעֲוֹאָרְן דָּעַרְ גַּאוּן פָּוּן
סְוֹרָאַ. עָרְ הַאָטַּ צְוֹזָמָעְנְגָעְשְׁטָעַלְטַ אַ סִּידּוֹרַ. עָרְ הַאָטַּ
גַּעַהְאָלְפָןַ, אָזַ יַדְןַ זָאַלְןַ הַאָבָּן אַיְינַ לָוחַ אָוּן פֶּיְיעָרַן דִּי
יּוֹםְ-טוֹלִים אַיְן דִּי זַעֲלְבִּיקָעַ טָעַגַּ. סְעָדִיה גַּאוּן הַאָטַּ אַ סְּךָ
אוֹיְפָגָעַטָּאָן פֶּאָרְ זַיְן פֶּאָלָקַ.

settled

בְּאֹוֹצְטָ

עַם נִיְּמַת אַונְטָעַר דָּעַר יִדְיִשְׁעַר צְעַנְטָעַר אַיְן בְּכָל
לְוָעַן סְעָדִיה אַיְזַּ גַּעַשְׁטָאָרְבָּן, זַיְנָעַן גַּעֲוֹעַן
אַנְדָּעַרְעַ גַּאוֹנִים נַאֲךְ אִים. בְּכָל אַיְזַּ אַבְּעַר מַעַר נִיטַּ גַּעֲוֹעַן
דָּאַס גַּוטְעַ לְאַנְדָּ פֶּאָר יַדְןַ. דִּי אַרְאָבִישׁ אַיְמְפָעַרְיַע הַאָטַּ
זִיר צְעַטְיִילַטַּ. דָּעַר טִילַל וּוָאָס אַיְזַּ גַּעֲוֹעַן בְּכָל אַיְזַּ גַּעַ-
וּוָאָרְן אַרְעַמְעַרְ. יַדְןַ זַיְנָעַן אֹירְךֶּ גַּעֲוֹאָרְן אַרְעַמְעַרְ. עַם
אַיְזַּ נִיטַּ גַּעֲוֹעַן קִיְּין גַּעַלְטַ פֶּאָר דִּי יִשְׁבָּותַ. אַ סְּךָ יַדְןַ
זַיְנָעַן אַוּוֹעַק פָּוּן בְּכָל אַיְן אַנְדָּעַרְעַ לְעַנְדָּעַרְ. קִיְּין גְּרוֹיסְטַ
גַּעַלְעַרְנְטַעְ וּזַיְנָעַן אַיְן בְּכָל מַעַר נִיטַּ גַּעֲוֹעַן. פָּוֹנְקָטַ אַזְוִיַּ
וּוִי עַם אַיְזַּ פֶּרְיִיעַר גַּעַשְׁעַן אַיְן אַרְצַ-יִשְׂרָאֵלַ, אַיְזַּ אַיְצָטַ

געשען איז בבל. איצט איז אן אנדער לאנד געוווארן
א גוטע הײַם פֿאָר יִידֶן. דאס לאנד איז געוווען שפֿאניעַ.
אֶזְוֵי האָט געטראָפָּן ניט אַיִּין מַאֲלָן: וווען אַיִּין יִדְישַׁעַר
צענטער איז געוווארן שוואָר, איז שטאָרַק געוווארן אַן
אנדער צענטער.

פֿרָאָגָעָס

1. ווי האָט זיך געלעבט דֵי יִידֶן אַיִּין בְּבָל?
2. ווֹאָס האָבָן רַב אָוָן שְׁמוֹאֵל אוֹיְפֿגְּעַטָּן?
3. ווי אֶזְוֵי האָט מעָן געשאָפָּן דַעַם תְּלִמּוֹד?
4. פֿאָרוֹוָאָס אַיִּין דַעַם תְּלִמּוֹד גַעווֹעַן אֶזְוֵי ווַיְכְתִּיק?
5. ווֹאָס האָט מוחְמָד געלערנט בֵּי יִידֶן?
6. פֿאָרוֹוָאָס האָט מוחְמָד שפֿעַטָּעַר זיך צַעְרִיגַט
מִיט יִידֶן?

7. ווֹעֶר זִינְעָן גַעווֹעַן דֵי גָאוֹנִים?
8. מִיט ווֹאָס זִינְעָן דֵי קְרָאִים גַעווֹעַן אַנְדָעַרְשׁ פָוּן
די אַנְדָעַרְעַע יִידֶן?
9. ווֹאָס האָט סְעָדִיה גָאוֹן אוֹיְפֿגְּעַטָּן?

טְרָאָכְט וּוֹעֲגָנוּ דָעַם

1. יִידֶן האָבָן אַסְךְ הַונְדָעַרטָעַר יַאֲרָן געלעבט לוּיט
די גַעְזָעַצְנָן פָוּן תְּנָךְ אָוָן פָוּן תְּלִמּוֹד. האָט דָאס
גַעהָאָלָפָן אָז יִידֶן זָאָלָן בְּלִיבָן אַיִּין פֿאָלָק?

2. קרייסטן און מוחמדאנער האבן גענומען דעם
גלויבן אין איין גאט بي יידן. פֿאָרוֹאָס זִינְעָן זַיִ
נִיט גַּעֲוָאָרָן יַדְן ? פֿאָרוֹאָס זִינְעָן גַּעֲוָאָרָן
פֿאָרְשִׁידְעָנָע רַעֲלִיגִיעָס מֵיט אַ גַּלוֹיבָן אַיִן
גַּאֲט ?

3. מיר האבן שוין געלערנט וועגן די צענטערס פֿוֹן
יידישן לעבן אין ארץ-ישראל און אין בָּל. וואו
זִינְעָן אִיצְט די צענטערס פֿוֹן יידישן לעבן ?

קָאַפִּיטֵל 7

יְהֹדֶן אַיִן שְׁפָאַנְיָעַ

יְהֹדֶן קָוְמָעוֹן קִיּוֹן שְׁפָאַנְיָעַ

לוּעַן רֹוִים הָאָט צְעַשְׁטָעַרְטַּ דָּעַם בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ,
זַיְנָעַן יְהֹדֶן אַוּוָק אַיִן אַלְעַ טִילְן פָּוּן דָּעַרְטַּ רֹויְמִישָׁעַר
אַיְמְפָעַרְיָעַ. זַיִי הָאָבָן גַּעֲלַעַבְטַּ אַיִן דִּי פָּאַרְשִׁיְדַּעַנְעַ לְעַנְדָּעַר
וּוֹאָס הָאָבָן גַּעַהָעַרְטַּ צַוְּ רֹוִים. אַ סְּךָ יְהֹדֶן הָאָבָן גַּעֲלַעַבְטַּ
אַיִן דָּעַרְטַּ שְׂטָאָטַּ רֹוִים אָוֹן אַיִן דִּי אַנְדָּעַרְעַ שְׂטָעַטְנַ פָּוּן
אַיְתָּאַלְיָעַ. יְהֹדֶן הָאָבָן אַוִּיךְ גַּעַוּוֹאַרְיָעַטְנַ אַיִן שְׁפָאַנְיָעַ.
מִיטַּ דָּעַרְטַּ צִיְּתַּ אַיִן רֹוִים גַּעַוּוֹאַרְן אַ קְרִיסְטָלְעַרְטַּ לְאַנְדָּ.
דִּי לְעַנְדָּעַרְטַּ וּוֹאָס הָאָבָן גַּעַהָעַרְטַּ צַוְּ רֹוִים הָאָבָן אַוִּיךְ אַנְדָּ
גַּעַנוּמָעַן דָּעַם קְרִיסְטָלְעַכְנַן גַּלְוִיְבַּן. אַזְוִי הָאָט דָּאָס קְרִיסְטָנַן
טוּמַן זִיךְ בִּיסְלַעַכְוַיְזַן פָּאַרְשְׁפְּרִיְיַטְנַ אַיְבָּעַר גַּאנְץ אַיְרָאָפָּעַ
אַיִן שְׁפָאַנְיָעַ הָאָבָן גַּעַהָעַרְשַׁטְנַ דִּי וּוּסְטָגָאָטַן. זַיִי
זַיְנָעַן גַּעַוּוֹן גּוֹט צַוְּ יְהֹדֶן. זַיְנָעַן גַּעַקוּמָעַן אַיִן שְׁפָאַנְיָעַ
מַעַרְטַּ אָוֹן מַעַרְטַּ יְהֹדֶן. זַיִי זַיְנָעַן גַּעַוּוֹן פָּאַרְמָעַרְטַּ, סּוּחָרִים
אוֹן בָּעַלְיִ-מְלָאָכוֹת. שְׁפָעַטְעַרְטַּ זַיְנָעַן דִּי וּוּסְטָגָאָטַן גַּעַוּוֹאַרְן
קְרִיסְטַּן אָוֹן עַס הָאָבָן זִיךְ אַנְגָּעַהָיְבַּן צְרוֹתַ פָּאָרַ יְהֹדֶן. דִּי
גַּלְחִים הָאָבָן אַיְינְגָּעַרְעַדְטַּ דִּי הַעֲרָשָׁרְטַּ אַרְוִיסְצָוְגָּעַבְנַן

גיזירות קעגן יידן. מע האט ניט געלאָזט יידן אַפְהִיטֵן יומ-טוּבִים, מע האט ניט געלאָזט לערנען תורה, אוֹן מע האט יידן געצּוֹאָונְגָעַן צוֹ ווערַן קְרִיסְטָן. עס איּז געוועען אַ געֶפְאָר אָז אַיִּין שְׁפָאָנִיעַ זָלֵן מַעַרְ נִיט זִין קִין יידן.

דערוּווַיל זִינְעָן דֵי מַוחְמָדָאנְגָּעָר גַּעֲוֹאָרָן זַיִּעַר שְׂטָאָרָק אִין צְפּוֹן-אַפְּרִיקָע. פָּוֹן מַאֲרָאָקָא זִינְעָן דֵי מַוחְמָדָא-נָעָר אַנְגָּעָפְּאָלָן אוּחַ שְׁפָאָנִיעַ. אִין אַ קּוֹרְצָעָר צִיִּיטָהָאָבָן דֵי מַוחְמָדָאנְגָּעָר אַיְנְגָעָנוּמָעָן גַּאנְץ דָּרוּם-שְׁפָאָנִיעַ. דָּאָס אִין גַּעֲוֹעָן אִין אַנְהִיבָּ פָּוֹן אַכְּטָן יָאָרְהָוָנְדָעָרט.

יידן זִינְעָן גַּעֲוֹעָן זַיִּעַר צּוֹפְּרִידָן וּוָאָס דֵי מַוחְמָדָא-נָעָר זִינְעָן גַּעֲוֹאָרָן דֵי הַעֲרָשָׁעָרָס פָּוֹן שְׁפָאָנִיעַ. זַיִּהְאָבָן גַּעֲוֹאָסְט אָז יַדְן לְעַבְּנָן רְוָאֵיךְ אִין דֵי לְעַנְדָעָר וּוָאָס הַעֲרָשָׁן דֵי מַוחְמָדָאנְגָּעָר. אַ טִּילְיָהָיְדָן הָאָבָן אַפְּלִילָו גַּעַהְאַלְפָן דֵי מַוחְמָדָאנְגָּעָר אִין דָּעָר מַלְחָמָה מִיטָּה דֵי קְרִיסְטָן. דֵי עֲרַשְׁתָּעָ מַוחְמָדָאנְגָּעָר הַעֲרָשָׁעָרָס זִינְעָן גַּעֲוֹעָן גַּוט צוֹ יַדְן. זַיִּהְאָבָן גַּעַדְאָרֶפֶט דֵי הַילְּפָה פָּוֹן יִדְיִישָׁע גַּעַלְעָרָנְטָע אָז סּוּחָרִים וּוָאָס הָאָבָן גַּעַקְעָנְטָ דָּאָס לְאָנד. עס זִינְעָן גַּעֲוֹעָן יִדְיִישָׁע מִינִיסְטָאָרָן, יִדְיִישָׁע מַלְחָמָה-פִּירָעָרָס, יִדְיִישָׁע דָּאָקָא-טוּרִים אָז אַ סְּדָ גְּרוּיסְטָע יִדְיִישָׁע סּוּחָרִים אָז לְאָנד-בָּא-

ויצערס. די מוחמדאנישע הערשערס האבן געלאות יידן
בוייען שולן צו דאונגגען און צו לערנען.

land-owners

לאנד-פאזיצערס

חסדי אבן שפרוט

ד' הוויפטשטאט פון די אראכישע הערשערס
אין שפאניע אין געווען קאַרדאָווע. דער קיניג פון קאָרְ
דאֹווע האט געהאט צו טאן מיט אָסֶר לענדער. ער האט
געדֿאָרֶפֶט אָ קלוגן מענטשן וואָס זאל אִם העלפָן אין זינע
געשעפטן מיט די אָנדערע לענדער. אין קאַרדאָווע האט
געלעבט אָ קלוגער ייד. מיטן נאמען חסדי. חסדי אין
געווען פון אָ ריבּיכּער יידישער משפחה. ווען ער אין
געווען יונג, האט ער זיךּ אָסֶר געלערטן. ער אין געווארן
אָ דאָקטער. ער האט גוט געקענט אָראָכּישׁ, לאָטִין און
העברעאיישׁ. ער האט געלִיּעַנט אלַע וויכּטיקּע בִּיכּער פון
די מוחמדאנער און קרייסטן. ער האט געקענט רעדן און
שריבּין צו מענטשן. פון אלַע לענדער, וויל די הויפטּ
שפְּרָאָכּן פון יונער צוּיט זינען געווען אָראָכּישׁ און
לאָטִין.

ווען דער קיניג פון קאַרדאָווע האט געהרט וועגן
חסדי, האט ער אִם געמאָכּט פָּאָר זיין מיניסטער. חסדי

איו געוווען זיינער א גוטער מיניסטער. ער איו געוווען זיינער
קליג, ער האט געהבן דעם קיניג גוטע עצות, דער קיניג
האט אים זיינער ליב געהאט.

חסדי איו געוווען דער פירער פון אלע יידז אין
שפאניע. ער האט געהאלפּן בויען שלן. ער האט געהאלפּן
יידז מיט געלט אוּן מיט קלוגע עצות. וווען מענטשן פֿלעגן
קומווען פון אנדרער לענדער, האט זי חסדי אלעמאָל
געפּרעהט ווי עס לעבט זיך יידז אין זיינער לאָנד.

די פּוֹזֶרִים

אַיִינְמָאָל איו אַיִן קָאָרְדָּאָוּעַ גַּעֲקוּמָעַן אַן
אמְבָּאָסָאָדָּאָר פּוֹן פֿעָרְסִיַּע. האט ער דערצְיִילְט אַן אַיִן
דְּרוּם-רוֹסְלָאָנֵד איוֹ דָּא אַ יִדְיִישׁ מְלוֹכָה מִיט אַ יִדְיִישׁ
מְלָך. חסדי האט זיך זיינער דערפּרְרִיט. ער האט געזאגט:
„וּוְעַן אֵיך זָאָל וּוְיִסְן אָוִיפּ זַיְכָּר אַן עַס אַיִן טַאָקָע
דָּא אַזָּא יִדְיִישׁ לְאָנֵד, וּוְאָלֶט אֵיך אָוּעָק פּוֹן מִין הַוִּיכָּן אַמְּט
איַן שְׁפָאנְיַע אוּן גַּעַפְּאָרְן איַן יַעֲנָעָם לְאָנֵד.“

חסדי האט גלייך געשיקט אַ ברְיוּוֹ צוֹם קִינִּיג פּוֹן
דעם יִדְיִישׁ לְאָנֵד. עַס אַיִן אָוּעָק אַ לְאָנְגָּעַ צִיִּיט. חסדי
האט עַנְדָלָעַ בְּאָקוּמָעַן אַ ברְיוּוֹ פּוֹן דעם קִינִּיג. אַיִן בְּרְיוּוֹ
האט דער קִינִּיג גַּעַשְׁרִיבָּן אַז זִיְן נָאָמָעַן אַיִן יוֹסָף אוּן אַז

ער איז דער קיניג פון די פוררים. ער אלין איז טאקט
אַיד, אָבער ניט אַלע כוורים זיינען יידן, בלויין אַטייל
פֿון פֿאלק האט אַנגענו מען דעם יידישן גלויבן. די כוורים
שטאמען ניט פֿון יידן, נאר זיינען געווארן יידן, וויל זי
האָבן געלגייבט אָז די יידיש רעליגיע אָיז די בעסטע.
ווען חסדי האט געליענט דעם בריוו, האט ער
געטראכט, אָז ער וועט בעסער בליבין אַין שפֿאניע פְּדִי
ווײַיטער צו העלפֿן יידן אַין זיין אייגן לאנד אַין אַין
אנדעראָע לענדער. די יידיש מלוֹכה פֿון די פֿוררים אָיז
שפֿעטער אונטער געגאנגען, ווען די רוסן האָבן אַיינגענוּ
מען זיינער לאָנד.

position, office

אַמֶּט

שפֿאניע ווערט אַ צענטער פֿון יידיש וויסן

יְדֵן פֿון שפֿאניע האָבן ניט געהאט קיין גרויסע
געלערנטע. מע האָט געלערנט דעם תלמוד, אָבער קיין
גרויסע ישיבות זיינען ניט געווען. אַין די ציטטן פֿון חסדי
האָט מען געעפֿנט אַ ישיבָה אַין קאָרדאָווע. וועגן דעם
איַז דְּאָ אַזָּא מעשָׂה:

די ישיבָה אַין סורא, אַין בָּבל, האָט געדאָרט געלט.
האָט מען געשיקט פִּיר גרויסע געלערנטע אַין אַנדערע

לענדער צו קרייגן געלט פאָר דער ישיבָה אַין בָּל. אַין
יענע צייטן אַין דאס פָּאָרֶן אוֹיף די ימען ניט געווען זיכער.
פִּירָאָטָן פְּלָעָגָן אַנְפָּאָלִין אוֹיף שִׁיפָּן, זַיִ פְּלָעָגָן צוֹנוּמָעָן
אלֵיך ווֹסֶס די שִׁיפָּה האָט גַּעֲפִירָט, אָוָן די מענטשָׁן פָּוּן די
שִׁיפָּן פְּלָעָגָן זַיִ פָּאָרְקוּיְפָּן פָּאָרְשָׁקָלָאָפָּן. דאס האָט גַּעַ-
טרָאָפָּן מִיט די פִּיר גַּעֲלָעָרְנָטָע פָּוּן סָוָּא.

איינער פָּוּן די גַּעֲלָעָרְנָטָע האָט גַּעֲהִיסָּן מִשָּׁה בָּן
חָנוֹר. וּוֹעֵן די פִּירָאָטָן האָבָּן גַּעֲכָאָפֶט מִשָּׁהָן, האָבָּן זַי אַים
גַּעֲבָרָאָכֶט אַין קָאָרְדָּאָוּע. דָּאָרֶט האָט מַעַן אַים גַּעֲנוּמָעָן
אוֹיף דַּעַם שָׁקָלָאָפָּן-מָאָרָק צוֹ פָּאָרְקוּיְפָּן פָּאָר אַ שָׁקָלָאָפָּה.
די יַדְן אַין קָאָרְדָּאָוּע האָבָּן גַּעֲהָעָרט אָזֶן מַעַן פָּאָרְקוּיְפָּט
אַ יַדְן פָּאָר אַ שָׁקָלָאָפָּה. זַיְנָעָן זַיִ גַּעֲגָנָגָעָן אוֹיְפָּן מָאָרָק,
גַּעֲקוּיְפָּט מִשָּׁהָן אָוָן אַים גַּלְיִיךְ בָּאָפְּרִיטִיט.

קיינער האָט נִיט גַּעֲוָאָסֶט אָזֶן מִשָּׁה אַין אַ גַּרוּיסָעָר
גַּעֲלָעָרְנָטָע. עָר האָט גַּעֲהָנוּנָע אַרְבָּעָט אָוָן גַּעֲלָעָט זַיִ עָר
אַרְעָם. אַיִינְמַאְל אַין עָר גַּעֲקוּמוּנָע אַין שָׁוֹל. דָּעָר רָב פָּוּן
קָאָרְדָּאָוּע האָט גַּעֲדָאָרְפָּט עַנְטָפָעָרָן אוֹיף זַיִ עָר אַ שָׁוּעָרָעָר
פְּרָאָגָע וּוֹעֵגָן עַפְּעָס אַין תַּלְמָוד. דָּעָר רָב האָט נִיט גַּעַ-
קָעָנָט עַנְטָפָעָרָן. פְּלוֹצְלִינָג האָט מִשָּׁה אוֹיסְגָּעָרוֹפָּן:
— «אִיך וּוֹעֵל עַנְטָפָעָרָן».

אלע יידן אין שול האבן באוואונדערט משהס קלוגן
ענטפער. דער רב אייז צוּגַעֲקוּמוּן צו אים און געזאגט:
— «דו ביסט א גרויסער געלעָרְנְטָעֶר. דו קענסט
א סך מער פון מיר. דו דארפֿסְט זיין דער רב. איך דארפֿ
זיך לערנְגָּעָן בַּיִּדְיָר».

חסדי האט געהערט וועגן משה בן חנוך. ער
האט געהאלְפָּן בויען א ישיבָּה. משה בן חנוך אייז געוואָרָן
דער פְּרִיעָר פון דער ישיבָּה. יידן זייןען געקְומָעָן זיך
לערנְגָּעָן בַּיִּים. זייןע תלמידים האבן געעפְּנָט אַנדְעָרָע
ישיבָּות. שפָּאנִיעָן אייז געוואָרָן דער גרויסער צענטער
פון יידישן לערנְגָּעָן.

שְׁמוֹאֵל הַנְּגִיד

די אראבִּישׁע הערשערס פון שפָּאנִיעָן האבן
ניט אלעמאָל געלעָבֶט בשלום. ווען חסדי אייז געשטאָרָבָּן,
אייז געוואָרָן אַ מלחה צוּיְשָׁן דעם הערשער פון קָאָרָּ
דאּוּעָ און אַנדְעָרָע אַראָבִּישׁע הערשערס. דער הערשער
פון קאָרְדָּאוּעָ האט פְּאָרְלוּוּרָן די מלחה. די יידן פון
קָאָרְדָּאוּעָ האבן געמוֹזֶט אַנְטְּלְיוֹפָּן דער שטָאָט.
צוּיְשָׁן די יידן וואָס זייןען אַנְטְּלְאָפָּן אייז געוועָן אַ
יד מיטן נָאָמָעָן שְׁמוֹאֵל. שְׁמוֹאֵל אייז געוועָן זַיְעָרָן קְלוֹגָן

און זיינער געלערטנט. ער האט געקענט העברעאייש, אראפיש,
שפאניש און אנדרע שפראכן. ער האט געקענט דעם
תלמוד. וווען ער איז אנטלאָפֿן פֿון קֿאָרְדָּאוּעַ, איז ער
אבער געוווען זיינער ארעם. ער האט געענט אַ קלִינְגַּ
קרָאָם לעבן דעם פֿאָלָאָץ פֿון דעם הויפט-מִינִיסְטֶר פֿון
גרָאנְאָדָע.

שמעאל האט געקענט זיינער שיין שריבן. איינמאָל
אייז צו אים געקומען אַ דינער פֿון דעם מיניסטער. ער
האט שמואלן גבעטען אַנצּוּשְׁרִיבָן אַ ברְיוֹו פֿאָר אַים. שמואל
האט עס געטאָן. דער דינער אייז געוווען זיינער צוּפְרִידָן
און שמואל האט פֿאָר אַים געשריבָן אַ סְךְ ברְיוֹו. דער
מיניסטער האט געזען די ברְיוֹו וואָס שמואל האט גע-
שריבן. ער האט געפְּרָעָגֶט ווער עס האט געשריבָן די
ברְיוֹו. האט מען אַים געזאגָט אוֹ שמואל האט עס געטאָן.
ער אייז געקומען איין שמואלס קָרָאָם אָוּן געראָדֶט מיט
אַים. ער האט געזען אוֹ שמואל אייז קלָוָג אָוּן זיינער
געלערטנט. ער האט זיך שטָאָרָק געוואָונְדָּעָרט וואָס אוֹאָ
גרויסער געלערטנְטער אייז אַזְוֵי ארעם. ער האט געפְּרָעָגֶט
শמואלן צי ער וואָלֶט געוואָאלֶט ווערן זיין סעקרעטָאָר.
শמואל האט געזאגָט אוֹ ער וויל.

শমোאל איז געווֹאָרַן דער סעקרעטָאָר פָּנוּ דעם
קִינְיָגֵס הַוִּיפְטָ-מִינִיסְטָעָר אִין גְּרָאנְאָדָעָ. עָרָהָאָט דעם
מִינִיסְטָעָר גַּעֲגֻבָּן אֶסְךְ גּוֹטָעָ עַצְוֹתָ. דָּעָרָ מִינִיסְטָעָר

א שפאנישע שוֹל

האט מער און מער געָרְעַגֶט עַצּוֹת בֵּין שְׁמוֹאָלִן. דער קיניג האט געהרט וועגן דעם, ווען דער מיניסטר איז געשטאָרבּן, איז שמואל געווארן דער מיניסטר.

শמואל האט ניט פֿאָרגּוּסּוֹן אוֹ ער איז אַ יִד. ער האט וויתער געלערנט דעם תלמוד און אַנְגָּעָשְׂרִיבּן אַ ספר וועגן תלמוד און אַ בּוֹךְ צוֹ לְעַרְנָעָן הַעֲבָרְעָאַישׁ. ער האט געהאלפּן יִדְיָשּׁ גַּעַלְעָרְנָטּוֹן שְׁרִיבָּעָרָס. אַזּוֹ ווי חסדי פֿרִיעָר, איז ער געווארן דער פֿרִיעָר פּוֹן יִדְן אַין שְׁפָנִיעָן.

store	קְרָאָם
servant	דִּינָעָר
religious book	סֶּכֶר

শמואל הַנְּגִידָם גַּוטְסְקִיִּת

שְׁמוֹאָל אַיז גַּעֲוָעָן זַיִעָר אַ גּוֹטָעָר מְעַנְטָשׁ.

עַם אַיז דָּא אַזָּא מְעַשָּׂה וְוַעֲגָן זַיִן גַּוטְסְקִיִּת :

עַם זַיִנָּעָן גַּעֲוָעָן אַרְאָבָּעָר וּוֹאָסּ הָאָבָּן מִקְנָא גַּעֲוָעָן
শמואלן וואָס ער אַיז אַזָּא גְּרוֹיסְעָר אָוָן וּוַיכְטִיקְעָר מְעַנְטָשׁ.
איינמאָל אַיז שמואל גַּעַגְאָנְגָּעָן אַין גָּאָס מִיטָּן קִינִּיג נִיט
וויתער פּוֹן פֿאָלָאָץ. אָן אַרְאָבָּעָר האט זַיִ גַּעֲזָעָן אָוָן גַּעַנוּמָעָן
שְׁרִיבָּעָן אוּיפּ שְׁמוֹאָלִן אָוָן אִים שְׁעַלְטָן. דער קִינִּיג אַיז גַּעַ-

ווארן אין פֿעַט. ער האָט געזאָגט שמואָלן : «שנײַיד אִים אויס זיין בּײַזע צוֹנְגֶּן».

שמואָל האָט אֲבָעַר נִיט גַּעֲטָאָן וּוֹאָס דַּעַר קִינְגַּה האָט גַּעַהַיִּסְן. ער האָט גַּעַשְׁקִטַּה דַּעַם אֲרַאֲבָעַר שִׁינְעַ מְתֻנוֹת. דַּעַר אֲרַאֲבָעַר האָט זִיךְרַ גַּעֲפִילְטַ שְׁלַעַכְטַ וּוֹאָס ער האָט גַּעַשְׁאַלְטַן שְׁמָוָלָן. ער אֵין גַּעַוּאָרְן שְׁמָוָלָס פְּרִינְדַּה. אֲ צִיְּטַ שְׁפַּעַטְעַר האָפָּן דַּעַר קִינְגַּה אָוָן שְׁמָוָל וּוִידָעַר בָּאָגָעָגָנְטַ דַּעַם אֲרַאֲבָעַר. דָּאָס מְאַל האָט דַּעַר אֲרַאֲבָעַר גַּעַרְעַדְטַ זִיכְיָר פְּרִינְדְּלַעַךְ צָו שְׁמָוָלָן. דַּעַר קִינְגַּה האָט זִיךְרַ גַּעַוּאָונְדָעָרטַ. ער האָט גַּעַזְאָגַט «אֵיךְ הָאָבַדְךְ דַּרְךְ דִּירַ גַּעַהַיִּסְן אֹוִישְׁנְיִידַן זִיךְרַ בּײַזְעַ צוֹנְגֶּן. וּוִי קּוֹמֶט עַס אָז ער קָעַן נָאָר רַעַדְן ?»

שמואָל האָט גַּעַעַנְטֶפְּעַרְטַ : — «דוֹ האָסְטַ מִיךְ גַּעַ-הַיִּסְן אֹוִישְׁנְיִידַן זִיךְרַ בּײַזְעַ צוֹנְגֶּן. אֵיךְ הָאָבַדְךְ עַס גַּעֲטָאָן. זִיךְרַ צוֹנְגֶּן אֵין מַעַר נִיט בִּיאַז. זִיךְרַ רַעַדְטַ זִיסְעַ רַיְיךְ».

שמואָל האָט אֲ סִיךְ גַּעַהְאַלְפַּן יִידְן. מַעַד האָט אִים גַּעַרְוַפְּן נְגִיד, דָּאָס הַיִּסְטַ שְׁמָוָלָל דַּעַר פְּרִירַעַר. מִיט דַּעַם נְאַמְּעַן אֵין ער פְּאַרְשְׁרִיבַן אֵין דַּעַר יִדְיִשְׁעַר גַּעַשְׁיכְטַע.

יהודה הלוי

אָין דַּעַר אֲרַאֲבִישַׁעַר שְׁפָאַנְיַע זִיכְנַע גַּעַוּעַן גַּרְוִיסְעַ יִדְיִשְׁעַר פְּאַעַט

פּוֹן יַעֲנֵר צִיְּט אַיז גַּעֲוָעַן יְהוּדָה הַלוֹי. עַר הַאֲט גַּעֲלָעֶבֶט
אַין עַלְפָטָן יָאָרְהָוָנְדָעֶרט. יְהוּדָה אַיז גַּעֲוָעַן פּוֹן אַ רִיכְיָעֶר
יַדְיִשְׁעָר מְשֻׁפָּחָה. וּוֹעֵן עַר אַיז גַּעֲוָעַן יוֹנָג, הַאֲט עַר אַ
סְךָ גַּעֲלָעֶרֶנט. עַר הַאֲט גּוֹט גַּעֲקָעֶנְט אַרְאָבִישׁ. עַר הַאֲט
גַּעֲקָעֶנְט תַּלְמֹוד אָוֹן וּוַיְסְנַשְׁאָפֶט. עַר אַיז גַּעֲוָאָרֶן אַ
דָּקְטָעָר. וּוֹעֵן עַר אַיז נָאָר גַּעֲוָעַן יוֹנָג, הַאֲט עַר אַנְגָּעָ-
הוּבָן שְׁרִיבָן לִידְעָר אוֹיפָה העֲבָרְעָאִישׁ. עַר הַאֲט גַּעֲשָׂרְיָבָן
וּוֹעֵגָן נָאָטוֹר אָוֹן וּוֹעֵגָן לִיבָּע. עַר הַאֲט אַפְּלִילָו גַּעֲשָׂרְיָבָן
רַעֲטָעָנִישׁן. אַט אַיז אַיְינָע פּוֹן זַיְינָע רַעֲטָעָנִישׁן :

וּוֹאָס הַאֲט אָז אָוִיג, דָּאָר אַיז עַם בְּלִינְד?

אוֹן מְעַנְטָשָׁן דָּאָרָפָן עַם פְּסָדָר,

קְלִיְידָט דָּעַם גְּרוּוֹסָן אוֹן דָּאָס קִינְד

אוֹן אַלְיָיִן גִּיְיט נָאָקָעָט גָּאָר אָז קְלִיְידָעָר.

הַאֲט אִיר גַּעֲטָרָאָפָן דָּאָס רַעֲטָעָנִישׁ ?

יְהוּדָה הַלוֹי הַאֲט זַיְעָר לִיב גַּעֲהָאָט זַיְינָן פְּאָלָק. עַר
הַאֲט גַּעֲטָרָאָכֶט וּוֹעֵגָן אַ צִּיְּט וּוֹעֵן יִדְזָן וּוֹעֵלָן צּוּרִיקְקוּמָעָן
אַין זַיְיעָר אַיְיגָן לְאָנְד, אַרְצָ-יְשָׁרָאֵל. עַר הַאֲט גַּעֲשָׂרְיָבָן
אַסְךָ לִידְעָר וּוֹעֵגָן אַרְצָ-יְשָׁרָאֵל. עַר הַאֲט אַלְיָיִן גַּעֲוָאָלֶט
פְּאָרָן אַין אַרְצָ-יְשָׁרָאֵל. עַר הַאֲט גַּעֲשָׂרְיָבָן «אִיךְ בֵּין אַין
מַעֲרָבָן אוֹן מִין הָאָרֶץ אַיז אַין מַזְרָח».

ווען ער האט געהערט וועגן די כווריים, איז ער גען-
וואָרן זיינער פֿאָראַינטערערעסֿירט אין זי. ער האט אַנגענְשֶׁרְבִּין
אַ גאנֵץ בּוֹךְ ווֹאָס הַיִּסְטַּ דַּעֲרָ כּוֹזְרִים. אַין דַּעַם בּוֹךְ
דַּעֲרַצְיַילַט ער ווי אָזְוִי די כּוֹזְרִים זַיְנְעַן גַּעֲוָאָרֶן יַידָּן.
דַּעֲרָ קִינְגַּ פּוֹן די כּוֹזְרִים האַט אַיְינְמָאָל גַּעַזְעַן אַ חְלוֹם.
אַין חְלוֹם אַיז צַו אִים גַּעַקְוָמְעַן אַ מְלָאָךְ אָוֹן אִים גַּעַזְאָגַט
אַז ער זָאָל גַּלְיְיבָן אַין אַיְין גָּאָט. האַט ער גַּעַוָּאָלֶט גַּלְיְיבָן
אַין אַיְין גָּאָט. ער האַט גַּעַוָּאָסְט אַז קְרִיסְטָן, מַוחְמַדְאָנָעָר
אוֹן יַידָּן גַּלְיְיבָן אַין אַיְין גָּאָט. ער האַט נִיט גַּעַוָּאָסְט,
צַי ער זָאָל וּוְעָרָן אַ קְרִיסְטָן, אַ מַוחְמַדְאָנָעָר אַדְעָר אַ יַידָּ.

ער האַט גַּעַרְוָן אַ קְרִיסְטָלְלָעָכְן גָּלָח. ער האַט גַּעַ-
פְּרָעָגַט דַּעַם גָּלָח וועגן זַיְן רַעֲלִיגַע. דַּעֲרָ גָּלָח האַט אִים
דַּעֲרַקְלָעָרט, אַז קְרִיסְטָן גַּלְיְיבָן אַין אַיְין גָּאָט, אַז יַעֲזָס
אַין גַּעַוָּעָן מְשִׁיחָ אָוֹן אַז זַיְהָאָבָן גַּעַנוּמְעַן זַיְיעָרָ רַעַ-
לִיגַע פּוֹן יַידָּן. דַּעֲרַנָּאָר האַט ער גַּעַרְוָן אַ מַוחְמַדְאָנָעָן
גַּעַלְעָרָנטָן. דַּעֲרָ מַוחְמַדְאָנָעָר האַט אִים דַּעֲרַקְלָעָרט אַז
ער גַּלְיְיבָט אַין אַיְין גָּאָט, אַז מַוחְמַד אַין גַּעַוָּעָן אַ נְבָיאָ
אוֹן אַז די מַוחְמַדְאָנָעָר האָבָן אוּיךְ גַּעַנוּמְעַן זַיְיעָרָ רַעֲלִיגַע
פּוֹן די יַידָּן. דַּעֲרַנָּאָר האַט ער גַּעַשְׂקָט נָאָךְ אַ יַידְשִׁין
גַּעַלְעָרָנטָן. דַּעֲרָ יַידָּהָאַט אִים גַּעַזְאָגַט אַז יַידָּן גַּלְיְיבָן

אין איז גאַט, אָז מישיך איז נאָך ניט געקוּמען אָז אָז
יידֶן זייןען געווען די ערשות וואָס האָבן געגָלייבט אָז
אָין גאַט. האָט דער קִינְגַּ גַּעֲטָרָאָכָּט: אוֹבֵקְרִיסְטָן אָז
מוֹחְמָדָאנְגָּעָר האָבן זיך גַּעֲלָעָרְנְט פָּוּן יַדְּן, צו וואָס זאל
ער גִּין צו די תַּלְמִידִים, די קִרְיסְטָן אָז מוֹחְמָדָאנְגָּעָר?
ער ווּעַט בְּעַסְעַר גִּין צוֹם לְעַרְעָר, צו יַדְּן. דער קִינְגַּ
אָז אָסְרָ כּוֹזְרִים האָבן אַנְגָּעָנוּמָעָן דָּעַם יַדְּשִׁין גַּלוּבָּן.
אָזֶה אָז דָּס לְאַנְד פָּוּן די כּוֹזְרִים גַּעַוְאָרָן אָז יַדְּשִׁיעָ
מָלוֹכוֹת. מִיט דער מַעַשָּׂה האָט יְהוּדָה גַּעַוְאָלָט וּוִיזָּן אָז
דער יַדְּשִׁיעָר גַּלוּבָּן אָז דער עַלְטַסְטָעָר אָז דער
בְּעַסְעַר.

וועָן יְהוּדָה הַלוֹי אָז שָׁוֵין גַּעַוְעָן אַלְטָן, אָז עַר גַּעַ-
פָּאָרָן קִיְּין אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל. דָּעַמְּאָלָט אָז גַּעַוְעָן זַיִעָר גַּעַ-
פָּעַרְלָעַךְ צוֹ פָּאָרָן אַוִּיפָּן יִם. די שִׁיפָּן זַיִנְעָן גַּעַוְעָן קְלִיְּן
אָז עַס האָט גַּעַקְעַנְטָן קְוּמָעָן אַשְׁטוּרָעָם וואָס זאל זַיְקָעָן
די שִׁיפָּה. יְהוּדָה האָט אַבָּעָר נִיט מָוָרָא גַּעַהָאָט. עַר האָט
גַּעַשְׁרִיבָּן דָּס לִיד:

כִּיהְאָב פְּאַרְגָּעָסָן אַלְעָ לִיבְסְטָע,

כִּיהְאָב פְּאַרְלָאָזָט מִין אַיִּיגָן הוֹוִין,

כִּיהְאָב דָּעַם יִם זיך אַפְּגָעָנְבָּן —

טְרָאָג מִיךְ, יִם, צו מְוֻטְעָרָם שְׂוִים!

און דו מערב-וואוינט געטראַיעֶר,
טראנג מײַן שיף צו יענקעム ברעג,
וואָס מײַן האָרִץ מיט אַדְלָעֶר-פֿליַיגֶל
זוכט שוין לאָנג צו אַים אַ וועג.

ברענֶג מיך נאָר אַהֲין בְּשָׁלוֹם,
נאָכְדָּעָם פְּלִי זִיר דֵּיר צְרוּקָּה.
גריסָּן זָלְסָטָּו אַלְעָ לְיִבְסְּטוּ
און דָּעַרְצִיְּל זַי פָּוּן מײַן גָּלִיק.

די שיף אַיְזָה בְּשָׁלוֹם אַנְגָּעָקוּמָעָן. יהָודָה הַלְּוִי אַיְזָה
געָקוּמָעָן אַיְזָה דָּעַם הַיְלִיקָּן לאָנד. עָר אַיְזָה גָּעָקוּמָעָן אַיְזָה
ירָוְשָׁלַּיִם. עָר האָט גָּעוּווִינָט בַּיִּדְעָם פּוֹתָל-מְעָרְבִּי בַּיִּדְעָם
איַבְּעָרְגָּעָבְּלִיבְּעָנָעָר מְעָרְבָּ-וואָאנְט פָּוּן בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ. עָר האָט
דֻּעְמָאלָט אַנְגָּעָשָׁרְבִּן דָּאָס לִיד :

מוֹטָעָר צִיּוֹן, דו פְּרָעָגָט זַיְךְ דָּאָר אוּפְּטָה דִּינָעָ קִינְדָּעָר,
זַיְךְ זַיְךְ, צְעִזְוִיתָעָ אַוְן צְעִשְׁפְּרִיטָעָ, פְּרָעָגָן ?
פָּוּן מַזְרָח, מְעָרָב, צְפָוֹן, דְּרוּם — נָעַם דָּעַם גְּרוּם
פָּוּן נָאָעָנָט אַוְן וּוּיטָט, פָּוּן אַלְעָ וּוּאַנְדָּעָר-זָוָעָן . . .

אַיְזָה אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל אַיְזָה אַיְזָה יְעָנוּר צִיִּיט גְּעוּוֹן אַ
מְלָחָמָה. די קְרִיסְטָן אַוְן די מְוֹחָמָדָאָנָעָר הַאָבָן זַיְךְ גַּעַשְׁלָאָגָן,

ווער עס זאל הערשן אין לאנד. מע וווײיסט ניט וואו און
 ווי אַזּוֹי יהודָה הַלְוִי אֵיז גַעַשְׁתָאַרְבָּן. עס אֵיז דָא אַ מַעְשָׂה,
 אָז וווען יהודָה הַלְוִי הַאָט גַעַקּוֹשֶׁת דִי עַרְד פֿוֹן אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל,
 הַאָט אַ מַוחְמַדְאַנְיִשְׁעָר רַיִיטָעָר אִים דַעֲרַשְׁתָאַכְן מִיט אַ
 שְׁפִין.

יהודָה הַלְוִי הַאָט אַנְגַעַשְׁרִיבָן מַעַר ווי אַכְטַה הַוְנְדַעַרְט
 לִידְעָר. עַר הַאָט זַיִינָר לִיב גַעַהָאָט זַיִן פֿאַלְקָן אָז דָאָס
 הַיִמְלָאָנְד פֿוֹן זַיִן פֿאַלְקָן. עס זַיְנְעַן גַעַוּעַן נַאֲך אַנְדְעָרָע
 יַדְיִשְׁעָ פֿאַעַטְן, אַבְעָר עַר אֵיז גַעַוּעַן דַעַר גַרְעַסְטָעָר אֵיז
 זַיִן צַיִיט.

Christian priest
lap
shore

גַלְחָה
שְׁוִיס
בְּרַעַג

דער רמבעם

דער יונגער משה

דער גראָעטער יידישער געלעַרנטער פון
יענגעַר צִיִּיט אֵין גְּעוּוֹן רְבִי מְשָׁה בֶּן מִימָּוֹן. וְעוֹן מֵעַ נְעַמֵּט
די ערְשְׁטָע אוֹתְיוֹת פּוֹן זִין נְאָמָעַן אָוֹן מֵעַ שְׂטָעַלְטַז זַיְצָוַּ
זְאָמָעַן וּוְעָרְטַז דָּעַר נְאָמָעַן רַמְבָּם. אֲזֹוי הָאָט מְעַן אִים גַּעַ
רוֹפָן. דָּעַר רַמְבָּם אֵין גְּעֻבָּירָן גְּעוּוֹאָרָן אֵין דָּעַר שְׂטָאָט
קָאָרְדָּאָוּעַ. זִין טָאָטָע אֵין גְּעוּוֹן אַרְיכָּעָר אָוֹן גֿעַלְעַרְנְטָעַר
יַיְדַּ. דָּעַר רַמְבָּם הָאָט גֿעַלְעַבְטַז אֵין צְוּעַלְפְּטַן יַאֲרָהּוֹנְדָּעַרטַז.
וְעוֹן דָּעַר רַמְבָּם אֵין גְּעוּוֹן אַיְוָגָן קִינְדַּ, הָאָט עַר
זַיְדְּ זַיְעַר גּוֹט גֿעַלְעַרְנַט. עַר הָאָט גֿעַלְעַרְנַט דַּעַם תְּלָמוֹד.
עַר הָאָט אוֹיךְ גֿעַלְעַרְנַט די וּוִיכְטִיקְעַ אַרְאָבִישָׁע בִּיכְעָרַ.
עַר הָאָט גַּעֲקָעַנְטַז די יַיְדִישָׁע תּוֹרָה. עַר הָאָט אוֹיךְ גַּעֲקָעַנְטַז
וּוִיסְנְשָׁאָפְטַז אָוֹן מַאֲטָעַמְאָטִיקַ.

וְעוֹן עַר אֵין גְּעוּוֹן דְּרִיכְצַן יַאֲרָאָלְטַ, זִינְעַן גַּעֲקוּמָעַן

שלעכטעה צייטן פֿאָר יידּן אַין דער אַראָבִישׂעֶר שְׁפָנִיעַ.
שלעכטעה אַראָבִער פֿוֹן צְפּוֹן-אַפְּרִיקָעַ האָבָן אַיְינְגָעָנוּמָעַן
דְּרוּם-שְׁפָנִיעַ. זֵי זִינְגָעַן גְּעוּווּן זֵיַעַר פֿרּוּמָעַ מְוחַמְדָאנְגָעַר,
אוֹן זֵי האָבָן גְּעוּוֹאָלֶט אוֹן אלָעַ יַיְדּן זָאלָן וּוּרְן מְוחַמְדָאָזָּ
נָעַר. יַיְדּן וּוּסָהָאָבָן נִיט גְּעוּוֹאָלֶט וּוּרְן מְוחַמְדָאנְגָעַר האָט
מָעַן גַּעֲטִיְיט. דָּעַם רְמַבְּמַס מְשַׁפְּחָה האָט גַּעֲמָוֹת אַנְטְּלוּיְפָן
פֿוֹן קָאָרְדָּאָוּעַ. זֵי זִינְגָעַן אַנְטְּלוּאָפָּן אַין אַשְׁטָאָט אַין צְפּוֹן-
אַפְּרִיקָעַ וּוּסָהָהָיְסָט פְּעַז. דָּאָרָט האָבָן זֵי גַּעֲקָעָנְטָ בְּלִיבְּן
בְּלִיוֹן אַ קָּוְרָצָעַ צְיִיט. בָּאַלְדַּ זִינְגָעַן דִּי שלעכטעה אַראָבִער
גַּעֲקוּמָעַן אַין פְּעֻזָּ אַון דִּי מְשַׁפְּחָה האָט וּוּיְטָעַר גַּעֲמָוֹת
אַנְטְּלוּיְפָן.

דָּאָס מָאָל זִינְגָעַן זֵי אַנְטְּלוּאָפָּן קִיּוֹן אַרְץ-יִשְׂרָאֵל. זֵי
זִינְגָעַן גְּעוּווּן אַין יְרוּשָׁלָיִם. אַין אַרְץ-יִשְׂרָאֵל האָבָן דִּי
מְוחַמְדָאנְגָעַר אוֹן קְרִיסְטָן זִיךְרָן אַלְזָ גַּעֲשָׁלָאָגָן. דָּאָס
לְעֵבֶן אַין דָּאָרָט גְּעוּווּן שְׁוּעָר. דִּי מְשַׁפְּחָה האָט וּוּיְדָעָר
גַּעֲמָוֹת אָוּעָק אַין אָן אַנְדָעָר לְאָנָד. דָּאָס מָאָל זִינְגָעַן זֵי
גַּעֲקוּמָעַן אַין מְצָרִים. דָּאָרָט זִינְגָעַן זֵי שְׁוִין גַּעֲבָלִיבְּן אַין
דָּעַר שְׁטָאָט קָאָהִיר.

אַין דָּעַר צְיִיט וּוּעַן דִּי מְשַׁפְּחָה האָט גְּעוּוֹאָנְדָעָרט,
הָאָט זִיךְרָן דָּעַר רְמַבְּמַס גַּעֲהָאָלָטָן אַין אַיְין לְעָרְנָעָן. מָעַ

דערצ'ילט, אָז אִידעֶר דֵי מְשַׁפָּחָה אֵין גֹּועָק פֿוֹן קָאָרְדָּאוּעַ
הָאָט דַעַר רְמַבֵּם גַּעֲלָעָרְנַט אֶלְעַ הַיְלִיקָע יִדְיִישָׁע סָפָרִים
אוֹיפָה אֹוּסָוּוּיִינִיק. עָרַ הָאָט גַּעֲוֹאָלָט לְעָרְנוּעַ אָפִילּוּ וּוּעַן
עָרַ הָאָט דֵי בִּיכְעָר נִיט גַּעַהָאָט. דַעַר רְמַבֵּם הָאָט כְּסֶדֶר
גַּעֲלָעָרְנַט וּוּאַו נָאָר עָרַ אֵין גֹּועָעַן.

וּוּעַן דֵי מְשַׁפָּחָה אֵין אַנְטָלָאָפָּן פֿוֹן שְׁפָאַנִּיעַ, הָאָבָּן
זַיִי מִיט זַיִד מִיטְגָּעָנוּמָעַן טִיעָרָע אִידָּל-שְׁטִיְינָעַר. כְּדֵי
צַוְּ הָאָבָּן גַּעַלְט אֹוִיף צַוְּ לְעָבָּן, הָאָבָּן זַיִי פְּאַרְקוּיפָּט דֵי
אִידָּל-שְׁטִיְינָעַר. אָזוּי הָאָט דֵי מְשַׁפָּחָה אַנְגָּעָהוּבָן הַאַנְדָּלָעַן
מִיט טִיעָרָע אִידָּל-שְׁטִיְינָעַר. דַעַר רְמַבֵּם הָאָט זַיִד מִיט
דֻּעַם הַאַנְדָּל נִיט פְּאַרְנוּמָעַן. דָּאָס הָאָט גַּעַטְאָן זַיִן יִנְגָּעָרָעָר
ברְוּדָעָר דָוָד. דַעַר רְמַבֵּם הָאָט אַלְץ גַּעֲלָעָרְנַט. עָרַ אֵין
גַּעֲוֹאָרַן אַ דָּקְטָעָר.

וּוּעַן דֵי מְשַׁפָּחָה אֵין אַנְגָּעָקוּמָעַן אֵין מַצְרִים, הָאָט זַיִד
דָוָד וּוַיְיטָעָר פְּאַרְנוּמָעַן מִיט קִיְּפָן אָוָן פְּאַרְקוּפָּן טִיעָרָע
אִידָּל-שְׁטִיְינָעַר. עָרַ אֵין גַּעַפְאָרָן פֿוֹן לְאָנְדָן צַוְּ לְאָנְדָן. עָרַ
הָאָט פְּאַרְדִּינָט גַּעַלְט אָוָן פֿוֹן דֻּעַם הָאָט דֵי מְשַׁפָּחָה גַּעַז
לְעַפְט. דַעַר טַאָטָע אֵין גַּעַשְׁטָאָרָפָן. דַעַר רְמַבֵּם אָוָן זַיִן
ברְוּדָעָר זַיִנָּעַן גַּעַפְלִיבָּן אַלְיִין.

דַעַר רְמַבֵּם הָאָט זַיִעָר לִיב גַּעַהָאָט זַיִן בְּרְוּדָעָר דָוָד.
דָוָד הָאָט גַּעַהָאַנְדָלָט מִיט דֵי טִיעָרָע אִידָּל-שְׁטִיְינָעַר. דַעַר

רמבם האט געלערטן אוֹן געשוריַבָּן וויכטיקע ביכער. דוד האט געגעבן זיין ברודער גענוג געלט צו לעבן. איינ- מאל האט דוד פֿאָרלוּירָן אַ סְרָ גַּעֲלָת אִין זֵין גַּעֲשָׁעֶפֶט. ער האט באַשְׁלָאָסְן אָז ער מּוֹעַפֶּס טָאָן צו פֿאָרְדִּינְעָן מַעַר גַּעֲלָת. ער האט געבאָרגט געלט אוֹן זִיךְרַגְּרִיט צו פֿאָרָן קִיְּן אִינְדִּיעָן צו פֿאָרְקוּיפָּן טִיעָרָע אִידְלָ- שְׁטִינְעָר. דער רמבם האט נִיט גַּעֲוָאָלָט אָז דוד זָאָל פֿאָרָן. דוד האט אִיצְטָ גַּעַהַאָט אַ וּוּבָּמִיט אַ טָּאָכְטָעָר. דער וועג קִיְּן אִינְדִּיעָן אִיז גַּעַוּעַן גַּעַפְּעָרְלָעָר. דוד האט אָבָּעָר גַּעַזְאָגָט אָז ער מּוֹעַפֶּס פֿאָרָן. ער אִיז אַרְוִיסְגַּעַפָּרָן, אָבָּעָר ער אִיז שְׂוִין מַעַר נִיט גַּעַקְוּמָעָן צְרוּרִיק. אִין אַ צִּיטָּט אַרְוּם האט זִיךְרַדְעָס דער רמבם דערוֹאוֹסְט אָז זֵין ברודערס שִׁיפָּ אִיז אָונְטָעְרָגְעָגָנְגָעָן אִין אַ שְׁטוּרָעָם.

ווען דער רמבם האט דערהערט די שלעכטע נִיסְ, אִיז ער קְרָאנְק גַּעַוָּאָרָן. ער אִיז גַּעַוּעַן קְרָאנְק אַ לְאָנוּגָע צִּיטָּט. ער האט גַּעַהַאָלָטָן בִּים שְׁטָאָרְבָּן, אָבָּעָר ער האט זִיךְרַדְעָס אָונְטָעְרָגְעָגָעָפָּן. ער האט זִיךְרַ אַלְיִין גַּעַהַיִלְט, אוֹן בִּיסְלָעְכּוּיִין אִיז ער גַּעַזְוָנָט גַּעַוָּאָרָן.

earned

פֿאָרְדִּינְט

דער רםבעם היילט קראנקע

דער רםבעם ווערט א דאקטער

וּלען דער רםבעם איז געזונט געווארן, האט ער
געזען או ער מוז עפֿעס טאן צו פֿאַרדינען געלט. די¹
מענטשן וויאס האבן דודן געבערגט געלט האבן געוואָלט
קרייגן צורייך זיעיר געלט. דודס וויב און קינד האבן גע-
לעבט זיעיר אָרעם. דער רםבעם און זיין וויב האבן אויך
קײַן געלט ניט געהאט. דער רםבעם איז געזען אָ דאקטער.
ער האט געהיילט קראנקע, אַבער ער האט פֿאָר דעם קײַן

געלט ניט גענומען. איצט ווען ער איז געוווען זיער אָרַעַם,
איז ער געוווען געצואונגען צו נעמען געלט פֿאָר הײַלְּן
קראנקע.

דער רמבעמ איז געוויאָרֶן באָרִימֶט ווי אַ גוטער
דאָקטער. פֿרְיעָר האָט ער געהילט יִדְּן. ווען די אָרְאָבָּעָר
האָבָּן געהערט ווי גוט ער הײַלְּט קראאנקע, זייןען זי אָוִיד
געקומען צו אַים. ער האָט אַיצְט געקענט באָצָּאלְן דאס
געלט וואָס דוד האָט געבערגט. ער האָט אַיצְט געקענט
העלְפָּן זיין ברודערס משפהה. דער קיניג האָט געהערט
וועגן אַים. ער האָט אַים געמאָכְט פֿאָר זיין אייגענען
דאָקטער.

דער רמבעמ איז אַיצְט געוווען זיער פֿאָרְנוּמָעָן. יעדער
פֿרְימְאָרְגָּן האָט ער געמוֹזָת פֿאָרָן אֵין קִינִּיגְלִיכָּן פֿאָלָאָץ.
דאָרט האָט ער געהילט אַלְעָ מענטשָׁן פֿוֹן קִינִּיגְסָ משפהה.
דעָרְנָאָךְ האָט ער זיך ווֹידָעָר אוֹיפֿגְעֻזְעַצְט אָוִיף זיין אַיְזָל
אוֹן געפְּאָרָן אֲהַיִם אֵין דָעַם יִדְּישָׁן טִיל פֿוֹן דער שְׂטָאָט.
אֵין דער היַם האָבָּן שְׁוִין אוִיף אַים געוואָרט קראאנקע. ער
האָט געהילט די קראאנקע. שפֿעְטָעָר, ווען אַלְעָ זייןען
אוּוָקָּה, האָט ער געגעָסָן. בלויַוְיַו אֵין מָאָל אַ טָּאגְהָט דער
רַמְבָּם געגעָטָן. גְּלִיכְיךְ נָאָךְ דָעַם עַסְן האָט דער רַמְבָּם

געשריבן און געלערנט בין שפערט בײַנאכט. דער רמבם האט זייער שווער געאָרבּעט.

נאר איין טאג אין דער וואָך איז דער רמבם ניט געפֿאָרן איין פֿאָלאַץ. דאס איז געווען שבת. אין דעם טאג האט ער געהאָלָּפּן די יידֶן. שבת זייןען צו אים געקומען יידֶן פּוֹן אָומְעָטוּם. זיִי האָבָן בֵּין אַיִם געבעטן עצות און הילָּפּ. דער רמבם האט אלעמען געהאָלָּפּן. ער האט גע-געבן קלוגע עצות, געבעטן בֵּין קיניג הילָּפּ פֿאָר יידֶן, געטעאנַן אלִיךְ פֿאָר זִין פֿאָלק. מיט דער צוּיט איז ער געווארן דער פֿירער פּוֹן אלַּעַיְדָן אַיִן מצריים. ער איז געווארן דער גראָסטער ייד פּוֹן זִין צוּיט און איינער פּוֹן די גראָסטע געלערנטע איז דער וועלט.

ווען ער איז געשטאָרְפּן, איז ער געווען 69 יאָר אלָט. די גאנצע וועלט האט וועגן אים געוואָוט. יידֶן איז אלַע לענדער האָבָן געטרוייערט נאָך אַיִם. אַסְטּ מַעֲנְטָשָׁן זייןען געקומען צו זִין לוֹוִיה. זִין קָבָר איז אַיִן אַרְצַ-ישְׂרָאֵל, אַזְוִי ווי ער האט געבעטן. זִין קָבָר איז געווארן אַהילִי-קער אָרט פֿאָר יידֶן.

וואָם דער רמבם האט געלערנט
דער רמבם האט געהאָלָּטן פּוֹן וויסנשאָפּט.
ער האט געוואָלָט, אַז אלִיךְ אַיִן וואָס יידֶן גלייבּן זָאַל זִין

קלאר און מע זאל עס קענען פֿאַרְשְׁטִין. ער האט דערריי-
בער אַנְגָּעֵשְׁרִיבֶּן אַ בּוֹךְ וּוֹאָס הַיִּסְטְּ מְשֻׁנָּה-תּוֹרָה. אַיְן דַעַם
בוֹךְ האט ער אַרְיִינְגָּעֵנוּמָעַן אַלְעַ גַּעֲזָעַן פּוֹן דַעַר תּוֹרָה
אוֹן פּוֹן תַּלְמוֹד. ער האט זַיִ אַלְעַ אַנְגָּעֵשְׁרִיבֶּן זַיִעַר קְלָאָר.
ער האט גַּעֲזָאַלְטַ מַעַ זַאָל דִּי גַּעֲזָעַן פֿאַרְשְׁטִין.

איַן אַן אַנְדַעַר בּוֹךְ האט דַעַר רַמְבָּם גַּעֲשִׁרִיבֶּן, אַן
יַיְדַן דַאֲרַפְּן נִיטַן נָאָר אַפְּהִיטַן דִּי יִדְיִישַׁע גַּעֲזָעַן אוֹן זַיִד
לְעַרְנָעַן פּוֹן יִדְיִישַׁע גַּעֲלַעֲרַנְטָע, נָאָר זַיִי דַאֲרַפְּן אַוִיךְ
לְעַרְנָעַן בַּיִי נִיטַיִדְיִישַׁע גַּעֲלַעֲרַנְטָע דַאָס וּוֹאָס אַיְן נִיטַן
קְעָגָן דִּי יִדְיִישַׁע גַּעֲזָעַן.

דַעַר רַמְבָּם האט גַּעֲהַאַלְטָן, אַן אַסְטְּרַקְעַשְׁן גַּלְיִיבֶן
איַן נַאֲרִישְׁקִיטַן. ער האט לְמַשֵּׁל גַּעֲזָעַן אַן אַסְטְּרַקְעַשְׁן
גַּלְיִיבֶן איַן אַסְטְּרַאָלָגִיעַ. אַסְטְּרַאָלָגִיעַ איַן דַעַר גַּלְיִיבֶן
אַן דִּי שְׁטוּרָן בַּאֲשְׁטִימָעַן וּוֹאָס וּוֹעַט פֿאַרְקוּמָעַן איַן אַ
מְעֻונְתָּשָׂוָס לְעַבְנָן. דַעַר רַמְבָּם האט גַּעֲזָאָגֶט אַן דִּי וּוֹאָס
גַּלְיִיבֶן איַן אַסְטְּרַאָלָגִיעַ זַיְנָעַן נַאֲרָאָנִים. ער האט אַוִיךְ
גַּעֲזָאָגֶט אַן מַעַ דַאֲרַף נִיטַן גַּלְיִיבֶן איַן קִיִּין וּוֹאַנְדַעַר-
מְעֻשָּׂוָת. דִּי מְעֻשָּׂוָת דַעֲצִילָתָ מַעַן בְּלוֹיוֹן צַו מַאֲכָן דַאָס
לְעַרְנָעַן אִגְּנָעַרְעָסָאנְט. מַעַ דַאֲרַף נִיטַן גַּלְיִיבֶן אַן דִּי
וּוֹאַנְדַעַר איַן דִּי מְעֻשָּׂוָת זַיְנָעַן טַאַקָּעַ אָמָתָ.

א זיינט פון משננה-תורה

דער ר מבם האט אויך געזאגט אzo יידן זייןען ניט
די איינציקע וואס גלייבן אין איין גאט. קристן אוין
מוחמדאנער גלייבן אויך אין איין גאט. ער האט ניט
געוואָלט אzo יידן זאלן גלייבן ווי קリストן אוון מוחמדאנער.
ער האט אַבער ניט געוואָלט אzo יידן זאלן מײַנען אzo
קריסטן אוון מוחמדאנער גלייבן איין אַסְט געטער. ער
האַט געוואָלט אzo יידן זאלן זיין טאָלעראנט.

פֿאָרֶן טוּיט האַט דער ר מבם געשעריבֿן אַ בריוו צו

זיין זונ :

„גַּיִ צוֹוישַׁן גוֹטוּעַ אָוֹן גַּעֲלָעָרְנָטָעַ מַעֲנְטָשָׁן אָוֹן הָעָרַ
וּוָאָסַ זַיִ זַאֲגָן. לְעָרָן זַיִקְ פֿוֹן זַיִ. הִיט אַפְּ דִּין גַּעַזְוַנְטַ, וּוְיִלְ
אוּבַדְדוּ בִּיטַטְ קְרָאָנְקַ, קְעַנְסָטוּ נִיטְ טְרָאָכָטְן קְלָאָרַ. רְעַדְ
נִיטְ צַוְּ פֿילְ, וּוְיִלְ צַוְּ פֿילְ רֵיִדְ בְּרָעָנְגַטְ אַומְקָלָאָרְקִיְתַ,
הָאָבְ לִיבְ דָּעַם אַמְתַ אָוֹן זַאֲגַ קִינְמָאָלְ נִיטְ קִיְיַן לִיגָן. זַיִ
נִיטְ פֿוֹילְ. קְרִיגְ זַיִקְ נִיטְ מִיטְ מַעֲנְטָשָׁן. זַיִ אַ גַּוְטָעָרְ אָוֹן
פֿרוּמָעָרְ יִידְ.“

דער ר מבם האַט געשעריבֿן בְּיכָעָרְ נִיטְ נָאָרְ פֿאָרֶן
יִידְן. ער האַט אַנגַעַשְׂרִיבֿן אַ גְּרוּיסְ בּוֹךְ וּוְעָגָן מַעֲדִיצִין.
נָאָרְ הַיִּנְטְ זַאֲגָן דְּאָקְטוּוּרִים דָאָסַ וּוָאָסַ ער האַט געשעריבֿן:
עַסְ אָוֹן טְרִינְקַ נִיטְ צַוְּ פֿילְ, וּוְעַסְטוּ נִיטְ וּוְעָרְן קְרָאָנְקַ. דֻּעָרְ

רמבם האט אויך געשריבן אַ בָּרוֹךְ וּוּעֲגָן פִּילָּאָסָּאָפִּיעַ, וְזֶה
 אַ סְּךָ נִיטְ-יִידָּן הַאֲבָן גַּעֲלִיּוּנָט אָוּן גַּעֲלָעָרָנֶט.
 משנה-תורה האט דער רמבם געשריבן אויף העברעה-
 איש. זייןע אנדערע ביכער האט ער געשריבן אויף אָראָ-
 ביש. מע האט זַיְ אֶבְעָר אַיְבָּרְגָּעָזָעָצָט אויף העברעה-אָשׁ,
 אָוּן בֵּין הַיְנָטִיקָן טָאגָ, 800 יָאָר שְׁפָעָטָעָר, לְעָרָנֶט מָעָן
 נָאָר זַיְנָע גַּרְוִיסָּע בִּיכָּעָר.

פרק א נ ע ס

1. פְּאָרוֹאָס זַיְנָעָן יִדָּן גַּעֲוָעָן צַוְּרִידָן וּוּעָן דֵּי
 מְוֻחָמְדָאָנָעָר הַאֲבָן אַיְנָגָעָנוּמָעָן דְּרוּם-שְׁפָאָנִיעַ ?
2. וּוּעָר זַיְנָעָן גַּעֲוָעָן דֵּי פּוֹזָרִים ?
3. וּוּי אָזְוִי אִיז שְׁפָאָנִיעַ גַּעֲוָאָרָן אַ צְעָנְטָעָר פָּוּן
 יִדִּישׂ וּוִיסְן ?
4. מִיט וְזֶה אִיז שְׁמוֹאֵל הַנְּגִיד גַּעֲוָעָן בָּאָרִימָט ?
5. וּוּאוּ אִיז יְהוּדָה הַלוּי גַּעֲפָאָרָן ?
6. וְזֶה האט דער רמבם גַּעֲלָעָרָנֶט ?

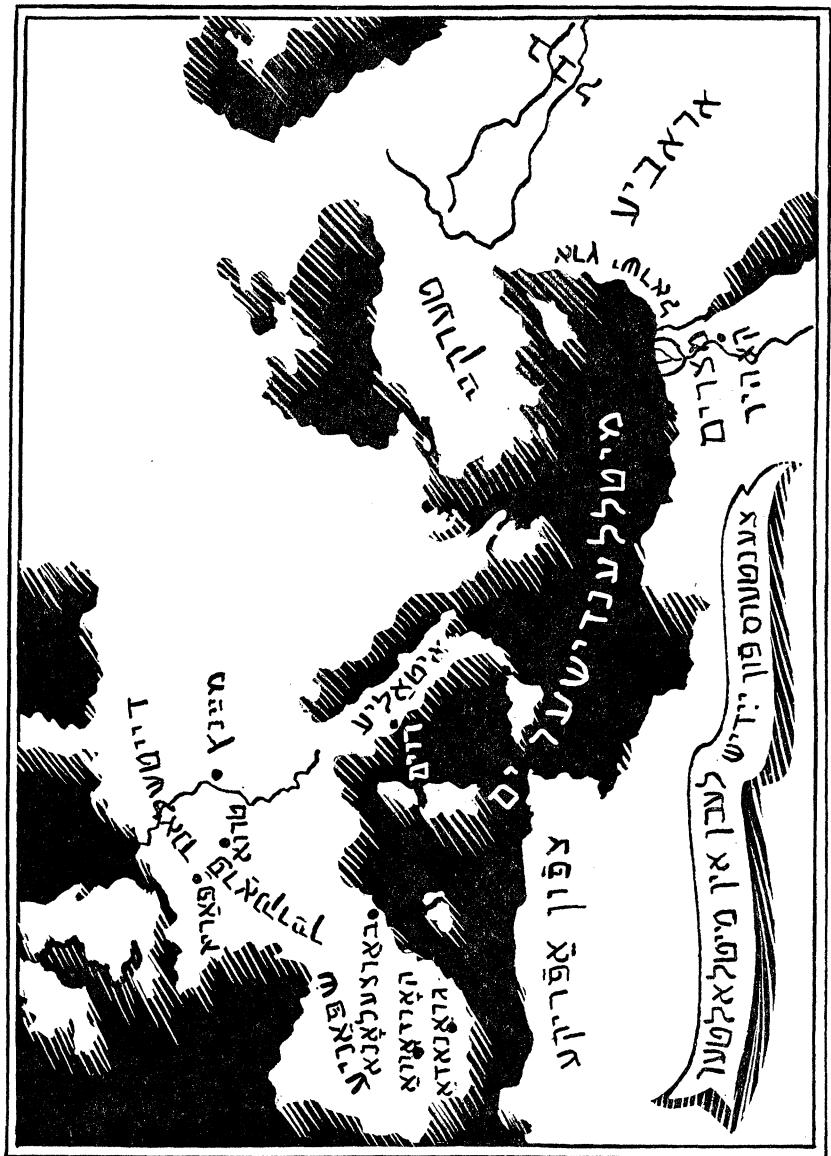
טראכט וּוּעָגָן דָּעָם

1. יִדָּן רָוֶן דֵּי צִיְּטָן וּוּעָן דֵּי מְוֻחָמְדָאָנָעָר הַאֲבָן
 גַּעֲהָעָרֶשֶׁט אִין שְׁפָאָנִיעַ דֵּי גָּאָלְדָעָנָעָ צִיְּטָן פָּאָר
 יִדָּן. פְּאָרוֹאָס ? אִיז עַס טָאָקָע גַּעֲוָעָן אַ גָּאָלָ-
 דָעָנָעָ צִיְּטָן ?

. יהודה הלווי האט געזאגט : "איך בין אין מערכ
און מײַן הארץ איז אין מורה". ווּאָס בְּאֲטִיט
עם ?

א זִינִיט פָּוּן מֹרֶה נְבוּכִים

יידן איז מערב־אייראפע

יידן איז דער אימפריע פון קארל דעם גרויסן

בָּית אֶלְעָם יִדֵּן פֿוֹן רֹויִם זַיְנָעָן גַּעֲקוּמָעָן קִיּוֹן
שְׁפָאנִיעַ. אַ טִּיל זַיְנָעָן גַּעֲבְּלִיבָן אַין רֹויִם. אַנְדָּעָרָע זַיְנָעָן
גַּעֲקוּמָעָן קִיּוֹן פְּרָאנְקְרִיךְ, אַנְדָּעָרָע — אַין דִּי דִּיטְשִׁישָׁע
לְעַונְדָּעָרָע דָּאָרָט זַיְנָעָן זַיִ גַּעֲוָעָן הַעַנְדְּלִיעָרָס, בָּעַלְיִ-מְלָאכָה
אוֹן אַ טִּיל הַאָבָּן אֲפִילּוֹ גַּעֲלָעָבָט פֿוֹן עַרְד אַרְבָּעַט.

אַין אַנְהַיִּיב הַאָט זִיךְ יִדֵּן גַּעֲלָעָבָט גּוֹט. מַעַן אַין
גַּעֲוָעָן פְּרִינְד מִיט דִּי נִיט־יִדֵּן. עַס הַאָט זִיךְ אַבְּפָרָע אַנְגָּעָ-
הַוִּיבָּן פְּאַרְשְׁפְּרִיטָן דָּאָס קְרִיסְטָנְטוּם. דִּי קְרִיסְטָלְעָכָע
גַּלְחִים הַאָבָּן נִיט גַּעֲוָאָלָט אוֹז דִּי קְרִיסְטָן זָאָלָן זַיִן פְּרִינְד
מִיט דִּי יִדֵּן. זַיִ הַאָבָּן גַּעֲהִיִּיסְן דִּי הַעֲרָשָׂרָס פֿוֹן דֻּעָם
לְאַנְדָּמָאָכָן נִיעָגָעָזָן קַעְגָּן יִדֵּן.

דִּי גַּלְחִים הַאָבָּן גַּעֲוָאָלָט, אוֹז קְרִיסְטָן זָאָלָן נִיט אַרְ-
בָּעָטָן בַּיִּי יִדֵּן, אוֹז יִדֵּן זָאָלָן נִיט קַעְנָעָן וּוֹאוּנָעָן צַוְּוִישָׁן

קריסטן אוֹן אָז קרייסטן זָאַלְוּ אַפְּילְוּ נִיטְעַסְּן בֵּי יִידְן.
נִיטְעַסְּן אֶלְעַ הַעֲרָשָׁעָרָסְׁ הָאָבָן גַּעֲוָעָן וּוֹאָסְׁ דִּי גַּלְחִיםְׁ הָאָבָן
גַּעֲוָאָלָטְׁ. עַס זִינְעָן גַּעֲוָעָן שְׁטַעַטְׁ אָוֹן פְּרָאָוִינְעָן וּוֹאוֹ
יִידְן הָאָבָן גַּעֲקָעָנְטָ לְעָבָן וּוֹי פְּרָיְעָרָ. עַס זִינְעָן גַּעֲוָעָן
עַרְטָעָרָ וּוֹאוֹ מֵהָאָטְׁ שְׁטְרָעָנָגְׁ דּוֹרְכְּגַּעַפְּירָטְׁ דִּי גַּעֲזָעָן
וּוֹאָסְׁ דִּי גַּלְחִיםְׁ הָאָבָן גַּעֲוָאָלָטְׁ.

איַן 768 זִינְעָן פְּרָאָנְקָרִיךְ, אָ טִילְלְ פָּוּן דִּיְתְּשָׁלָאָנדְׁ
אוֹן אָ טִילְלְ פָּוּן אִיטָּאַלְיָעְ גַּעֲוָאָרָן איַן גְּרוֹיסָעְ אִימְפָּעָרִיעָ,
דָּעָרְ קִינְגְּ קָאָרָלְׁ דָּעָרְ גְּרוֹיסָעְ הָאָטְׁ נִיטְעַסְּן גַּעֲפָאָלָגְטָ דִּי
גַּלְחִיםְׁ. עָרְ הָאָטְׁ גַּעֲלָאָזְטָ יִידְן לְעָבָן פְּרָיְיָ. איַן זִין צִיְּתָ
הָאָבָן יִידְן גַּעֲלָעָבְטָ איַן שְׁטַעַטְׁ. זִיְּ הָאָבָן גַּעֲבָוִיטְׁ נִיְּעָ
יִשְׁיבָּותְׁ אוֹן שְׁוּלָּן. זִיְּ הָאָבָן גַּעֲהָאָטְׁ פְּאָרְשִׁיְּדָעָןְׁ פְּרָאָפָּעָ-
סִיעָם. דִּי אִימְפָּעָרִיעָ אַיְזָן גַּעֲוָעָן גְּרוֹיסָמָן. דָּאָס אַיְזָן גַּעֲוָעָן
גּוֹטְׁ פְּאָרָןְׁ הָאָנְדָלָ. אָ סְדָקְׁ יִידְן זִין זִין הָעַנְדָלָעָרָטָם. וּוֹאוֹ
עַס אַיְזָן גַּעֲוָעָן גְּרִינְגְּ פְּאָרָ יִידְן צָוְזָן הָעַנְדָלָעָרָטָם. וּוֹאוֹ
זִיְּ זִינְעָן גַּעֲקוּמָעָן, הָאָבָן זִיְּ גַּעֲטְרָאָפָןְׁ אָנְדָעָרָעָ יִידְן
וּוֹאָסְׁ הָאָבָן גַּעֲקָעָנְטָ אָ בִּיסְלְ הַעֲבָרָעָאִישָׁ. דִּי יִידְן אַיְזָן
לְאָנְדָהָאָבָן גַּעֲהָאָלָפָןְׁ אָ יִדְיָשָׁן סָוָחָרְׁ פָּוּן אָנְדָעָרָ לְאָנְדָהָ.
מִיטְׁ דָּעָרְ צִיְּתָ זִינְעָן יִידְן גַּעֲוָאָרָן דִּי הַוִּיפְּטָ-סָוָחָרִיםְׁ פָּוּן
אִירָאָפָעָ.

די אימפעריע האט זיך ניט לאנג געהאלטן. נאך
 קאָרל דעם גרויסנס טויט האט מען זי צעטילט אין
 קלענערע טעריטאָרייעס מיט לאָקאלע הערשערס. יידן
 זייןען ווַידער געוווען אין די הענט פון פרינצן און בישאָפּן.
 אַמְּאָל איז מען געוווען גוט צו יידן און אַמְּאָל האט מען
 זי אַרוֹיסגעטריבּן פֿוּן אַשְׁטָאָט אַדְּעָר אַ פרָּאוֹוינִץ. ווּעָן
 מע האט אַרוֹיסגעטריבּן יידן, האט מען צוּגָעָנוּמָעַן זַיְעַר
 פֿאָרְמָעָגָן. עַס איז גַּעֲוָאָרֶן אַ סְּדָר שַׂוְּעָרָר צו זַיְן אַ יַּד.

Charlemagne
 trade
 traders, merchants
 property, fortune

קָאָרְל דָּעָר גְּרוֹיסָעָר
 הָאנְדָּל
 הָעַנְדָּלָעָרָס
 פֿאָרְמָעָגָן

רְבִינוֹ נְרִשּׁוֹם

אַין יענער צייט האט אין דער שטאט מײַנִץ
 געלעפט אַ גרויסער געלערטנער מיטן נָאָמָעַן גְּרָשָׂוּם.
 ער איז געוווען דער פֵּירָעָר פֿוּן דער ישְׁבָה אַין מײַנִץ.
 ער האט גוט געקענט דעם תלמוד. יידן אַין אַיְרָאָפּעָה האָבָן
 דעַמְּאָלָט געלעפט לוּיט די גַּעֲזָעָצָן פֿוּן תלמוד, גַּעַשְׁאָפּן
 אַין אַרְץ-יִשְׂרָאֵל אַון אַין בָּבָל. זַיְהָאָבָן אַיצְטָ גַּעֲוָאָרִינְט
 אַין אַנְדָּעָרָעָ לְעַנְדָּעָר אַון אַין אַנְדָּעָרָעָ צִיְּטָן. רְבִינוֹ גְּרִשּׁוֹם
 האט גַּעֲזָעָן אָז מִזְמָוֹן מָאָכָן נִיְעָגָעָצָן. ער האט אַ סְּדָר

געטראקט וועגן דעם. ער האט געהאט אַסְר תלמידים.
ער האט מיט זיי געלערטן די אלטע געזעטען און מיט זיי
גערעדט וועגן ניע געזעטען וואָס מע דאָרכֶ שאָפֶן. די
תלמידים האבן אַים זײַעַר לִיב געהאט. זיי האבן אַים
גערופֵן רבינו גרשום, וואָס מיינט אונדזער לערער גרשום.
אנדעָרָע יידן האבן אַים אוּיך אָזְוִי גערופֵן.

ווען ער האט אלֿץ גוט דורךגעטראקט, האט רבינו
גרشום אַרוֹיסְגַּעֲבָן זִינְנָעַ נִיעַ גַּעֲזָעָן, די נִיעַ גַּעֲזָעָן
זִינְנָעַ גַּעֲוָעָן גַּוט פָּאָר די יידן פָּוּן יַעֲנָעָר צִיְּטָ.

דעם אלט איז ניט געוווען קיין פָּאָסְט. יידן האבן
אָבעָר גַּעֲדָאָרְפֶּט שְׁרִיבְּבָן בְּרִיוֹ. זיי האבן גַּעֲפִירְט גַּעֲשָׁעְפָּטָן
מיט אַנדְעָרָע יידן. זיי האבן גַּעֲשִׁירְבָּן וועגן זִיעְרָע גַּעַ-
שָׁעְפָּטָן. די בְּרִיוֹ פָּלְעָגָט מַעַן שִׁיקָּן מיט מענטשָׁן וואָס
זִינְנָעַ אַרְוָמְגַעְפָּאָרָן, אָדָעָר מיט סְפַעְצִיעָלָעַ מענטשָׁן וואָס
פָּלְעָגָן פִּירָן בְּרִיוֹ. עַס פָּלְעָגָט אָפֶט טְרַעְפָּן אָז דָעָר וואָס
הָאָט גַּעֲפִירְט דָעַם בְּרִיוֹ הָאָט אַים גַּעֲעַלְנָט אָוֹן גַּעֲלִיעָנָט.
רבינו גרשום האט געמיינט אָז דָאָס אַיז ניט גוט. ער
הָאָט אַרוֹיסְגַּעֲבָן אַ גַּעֲזָעַן אָז קִינְנָעָר טָאָר ניט לִיְיָעָנָעַ,
טָאָר אָפִילָו ניט עַפְעַנְעָן אַ בְּרִיוֹ וואָס אַיז ניט גַּעֲשִׁירְבָּן
צָו אַים.

א בריוווטרענער אין רבינו גרשום צייטן

נאך א גוט געועץ האט רבינו גרשום געשאָפַן. ביז
די צייטן פון רבינו גרשום אייז ניט געועען קיין געועץ
ביז יידן או מע טאר ניט האבן מער ווי איין וויב. אין
רבינו גרשום צייטן זינגען ניט געועען קיין סְךָ יידן ווּאַס
האָבן געהאט מער ווי איין וויב. רבינו גרשום האט אבער
געטראָכט, אוֹעס אייז ניט גוט פֿאָרֶן יִדְישָׁן פֿאָלָק וווען
א ייד ווועט האָבן מער ווי איין וויב. האט ער געמאָכט
א געועץ אוֹידָן מעגן האָבן נאָר איין וויב.

די געועצֵן ווּאַס רבינו גרשום האט געשאָפַן זינגען
געועען גוטע. יידן האָבן זַי אויסגעפֿאָלְגַט. עס אייז פֿאָר זַי
געווּאָרֶן גְּרִינְגָּעֵר צוֹ בְּלִיְבָּן יידן אַ דָּאנְקָן רבינו גרשום
געועצֵן. זַיְיָ האָבן אַנְגָּעָהוּיְבָּן בּוּעָן זַיְיָעָרָע אַיְגָּעָנָע יְשִׁיכָּתָן.
די געועצֵן פֿוֹן רבינו גרשום זינגען געועען פֿאָר די

יידן איז פְּרָאַנְקְרִיךְ און איז דֵּי דִּיטְשִׁישׁע לְעַנְדֶּר. זַיִ
זַיְנָעַן אוּיךְ גַּעֲבְּלִיבָן פֵּאָר אֶלָּעּ יַדְן וּוֹאָס זַיְנָעַן שְׁפָעַטָּעָר
גַּעֲקוּמָעַן אַיְזָן מַזְרָח-אַיְרָאָפָע. אַט דֵּי אֶלָּעּ יַדְן רַוְּפָטּ מַעַן
אַשְׁפְּנוּזִים. זַיִ זַיְנָעַן דָּעָר אַשְׁפְּנוּזִישָׁעָר טִילְ פָּוּן אַונְדוּזָעָר
פָּאָלָק. דֵּי יַדְן פָּוּן שְׁפָאַנְיָעָ אַזְּנָעָ דֵּי אֶלָּעּ וּוֹאָס שְׁטָאַמָּעָן
פָּוּן זַיִ רַוְּפָטּ מַעַן סָפָרְדִּים. זַיִ זַיְנָעַן דָּעָר סָפָרְדִּישָׁעָר טִילְ
צַוְּיִשְׁן דֵּי אַשְׁפְּנוּזִישָׁעָ אַזְּנָעָ סָפָרְדִּישָׁעָ יַדְן.

רְשִׁי

רְשִׁי וּוּרְטַם גַּעֲבּוֹרִין

בָּאָרְדָּ רְבִינָנוּ גְּרָשָׂוּם הָאָט אַיְזָהָאָפָע גַּעֲלַעַפְתּ
גַּאָר אָ גְּרוּיסָעָר גַּעֲלַעַנְטָעָר. יַדְן הָאָבָן אִים גַּעֲרוֹפָן
רְשִׁי. עָרָה הָאָט גַּעַהְיִיסָּן שְׁלָמָה. זַיְן טָאָטָעָה הָאָט גַּעַהְיִיסָּן
יְצָחָק. אַיְזָן זַיְן נָאָמָעָן גַּעַוּעָן רְבִי שְׁלָמָה יְצָחָק, רְבִי שְׁלָמָה
דָּעָר זָוָן פָּוּן יְצָחָק. דֵּי עַרְשְׁטָעָ אָותִיּוֹת פָּוּן זַיְן נָאָמָעָן
זַיְנָעַן גַּעַוּעָן רְשִׁי, — אַדְעָרָ רְשִׁי.

וּוְעָגָן רְשִׁין זַיְנָעַן דָּא אָ סְקָ שִׁינְגָּעָ מעָשָׂוֹת. עָס אַיְזָן

דא א מעשה ווי רשי אייז געפערן געווארן. אין דער
דייטשישער שטאט ווארמס האט געלעבט א געלערנטער
יד מיטן נאמען יצחק. יצחק אייז געועען ארעם. ער אוון
זיין וויבּ האבן ניט געהאט קיין קינדער. יצחק האט זיער
געוואאלט האבן א זונ. איינמאָל אייז ער ארויס פון שטאט.
ער האט געטראקט וועגן דעם וואס ער האט ניט קיין
קינדער. ער האט אויפגעהויבּן זינגען אויגן צום הימל אוון

געבעטן או גאט זאל אים געבן א זון. וווען ער איז צוריק-
געגאנגען אין שטאָט, האט ער געזען א שיינענדיקע זאָד
אויפֿן וועג. ער האט זיך אײַנְגֶּעְבּוֹיגַן אונְ דערזוּן אָדיַּ
מענט. ער האט דעם דימענט געוויזַן זיין וויבַּ אונְ אִיד
דערצְיִילַט ווי אָזַי ער האט אים געפּוֹנוּן. אָשְׁכַּן האט
געהערט ווי יְצָחֵק דערצְיִילַט, ווֹאָס ער האט געפּוֹנוּן —
האָט ער עס אלעמען דערצְיִילַט.

דער **בִּישָׂאָפּ** פּוֹן ווֹאָרְמָס האָט געבוּיט אָ נִיעַ קִירְך.
אין דער קִירְך האָט ער אָוּוּקְגַּעַשְׁתְּעַלְט אָ סְטָאָטוּעַ פּוֹן
אָ קִרְיסְּטָלְעַכְּן הִילִּיקְן. דִּי סְטָאָטוּעַ אִיז גַּעֲוֹעַן פּוֹן גַּאֲלַד,
בָּאָפּוֹצַט מִיט טִיעָרַע שְׁטִינְגַּר. ער האָט גַּעֲוֹאָלַט אִיז דִּי
סְטָאָטוּעַ זָאָל הַאֲבָן צְוּוִי דִּימְעַנְטַעַנְעַ אָוְגַּן. ער האָט אָבעַר
געהאָט נָאָר אִין דִּימְעַנְט. דער **בִּישָׂאָפּ** האָט זיך דערוואָסְט
וועגן יְצָחֵק סְטָאָטוּעַ. אִיז ער גַּעֲקוּמַעַן צוֹ יְצָחֵקְן אָונְ אִים
געַזְאָגַט :

„אֵיך ווֹעֵל דִּיר גַּעַבְּן ווַיְפַלְּ גַּעַלְט דַּו ווַיְלַסְּט, נָאָר
דוֹ מָוֹסְטַ מִיר **פְּאַרְקְוִיְּפּוֹן** דִּין דִּימְעַנְט **פְּאַרְמִין**
הִילִּיקְעַר **סְטָאָטוּעַ**. יְצָחֵק האָט נִיט גַּעֲוֹאָלַט רִיךְ ווּעָרַן
פּוֹן דַּעַם ווֹאָס ער ווּט הַעַלְקָן מַאֲכַן אָ סְטָאָטוּעַ. ער האָט
גַּעֲוֹאָסְט אָז מְעַנְטְּשָׁן ווֹעַלְן קוּמַעַן דִּינְעַן צוֹ דער **סְטָאָטוּעַ**.

ער האט געטראקט או מע טאר ניט דינען קיין סטאטווע,
נאר דעם איינציקן גאט דארפ מען דינען. האט ער גע-
זאגט דעם בישאָפ או ער קען אים דעם שטיין ניט פֿאָר-
קוויפֿן. דער בישאָפ איין געווארן איין פֿאָס. איין ער אועוּק
פֿון יצחַקן.

itchak haat abur gevoasst או דער בישאָפ וועט
באלד צורייקומען מיט סָאלְדָאָטָן אוֹן צונעמען بي אים
דעַם דימענט. ער האט גענוּמָעַן דעם שטיין אוֹן איין אועוּק
צום טיך רײַן. ער האט דעם דימענט אַרְיִנְגְּגָעוֹאָרְפָּן איין
וואָסָעָר. ער האט דערהערט אַ שטִים פֿון הימל : «וַיְיָלֶד
האָסָט אַוּעָקְגַּעַוּאָרְפָּן דעם דימענט, וועסְטוּ הַאָבָן אַ זָּוֵן
וְאָסָס וועט שיינען אַיבָּעָר יַדְן אַ סָּרְךָ שְׂטָאָרְקָעָר ווי אַלְעָ
דימענטן איין דער וועלט».itchak haat זיך זיך דערפֿרִיט. ער
איין אַהֲיִמְגַּעַוּמָעַן אוֹן דערצְיִילְט זִין ווַיְיָבָּז ווְאָסָס ער האט
געטָאָן. זִי זִין עַזְוָעָק איין דער שְׂטָאָט טְרוֹאָ, ווַיְיָלֶד יצחַק
האָט מָוָאָ גַּעַהָאָט פֿאָר דעם בישאָפ פֿון ווֹאָרְמָס. איין טְרוֹאָ
איין איין יָאָר 1040 טְאָקָע גַּעַבְוִירָן גַּעַוְאָרָן אַ זָּוֵן.itchak
האָט אִים אַ נָּאָמָעַן גַּעַגְעָבָן שְׁלָמָה.

church
decorated

קִירֶךָ
בְּאַפְּוֹצֶת

רישי וואנדערט

וּרְעַן שלמה איז אויסגעוואקסן, האט ער גע-
קענט זיינער גוט לערנען. ווען ער איז געווען 15 יאָר אלט,
אייז שווין ניט געווען קיין לערעער פֿאָר אַים. ער איז אוועק
פֿון טראָא. ער איז געגאנגען איין אַנדערע שטעט זיך
לערנען. אַ לאָנגע צוֹיט האט שלמה געוואנדערט. ער האט
געלערנט איין די ישיבות פֿון אַיִּיראָפֿע. ער איז געווען איין
דער ישיבה פֿון רבינו גרשום. דאָרט האט ער אַ סְך גַּע-
לערנט.

עס אייז דאָ אַ מעשה וועגן רשים וואַנדערונגען.
איינמֿאל האט רשי זיך געטראָפֿן מיט אַ גָּלָח. דער גָּלָח
האָט אַ סְך גַּעֲרָעֶת מיט רשיין וועגן רעליגיע. דער גָּלָח
אייז קראָנק געוואָרָן. ער איז געווען אַ פֿרְעָמְדָעָר איין דער
שטעט. די מענטשן פֿון שטעט האָבן אַים ניט געוואָלט
העלפֿן. אייז רשי געקומען צוֹ אַים. ער האָט אַים געגעבען
עסן אונז מעדייצין אונז אַים געהאלפֿן געוונט ווערן. ווען
דער גָּלָח אייז געוונט געוואָרָן האָט ער געוֹזָגָט : «אַיך
האָב ניט געגְּלִיְּבֶּט אָז אַ יַּד קָעֵן זִין אַזְוִי גּוֹט צוֹ אַ
קרישט. וואָס קָעֵן אַיך טָאָן פֿאָר דִּיר ?»

— «דו דָּאָרֶפֶּט פֿאָר מִיר גָּאָרְנִיט טָאָן» — האָט

רישי גענטפערט. — «איך וויל דיר נאר בעטן איזן זאר :
זוי אלעמאָל גוט צו יידן. העלף זוי, ווען זוי זינגען אין א
צראַה».

רישי איז געווארן אָ גרויסער געלענרטער. ער אין
געקומען אין דער שטאָט פראָג. אין פראָג האָבן געוואוינט
יידן. ווען רשי איז געקומען צו זוי, האָבן זוי זיך זיער
דערפּרייט. זוי האָבן געמאָכט אָ גרויסע שמחה. דער
הערשער פּון פֿראָג האָט זיך דערוואווסט אָז יידן פֿרייעַז
זיך. ער האָט געהערט אָז רשי איז אָ גרויסער פֿירער בּי
יידן. ער האָט געוואָלט וויבּין אָז די יידישע רעליגיע טויג
ניט און אָז זיער גרויסער געלענרטער קען גָּרְנִיט.
האָט ער געהיסן מע זאל אַרְעַסְטִירַן רשיין.

מע האָט רשיין געבראָכט אין פֿאַלאַץ פּון הערשער.
דערנָאָר האָט מען געשיקט נאָך דעם גרעטען קרייטטלעַן
געלענָטוֹן פּון פֿראָג. דאס איז געווען דער בִּישָׁאָפּ פּון
פֿראָג. ווען דער בִּישָׁאָפּ איז געקומען, האָט דער הערשער
אַים געזָאָגֶט : «וועין דעם נאָרֵישׁן ייך אָז ער פֿאַרְשְׁטִיט
גָּרְנִיט». אַבער דער בִּישָׁאָפּ האָט גָּרְנִיט געזָאָגֶט. ער
אייז צוגעגאנגען צו רשיין און אַים געדrikט די האָנט. דער
הערשער האָט געזָען ווי דער בִּישָׁאָפּ און רשי רעדן

איינער מיטן אנדערן ווי גוטע פֿריינד. ער האט ניט
פֿאָרְשְׁטָאנְגַּן ווֹאָס דָא אִין.

באלד האט אים אַבעֶר דער בישאָפַּה געָזָגַט : «דו
מוֹזָסְטַּ בְּאָפְרִיְּזָן דָעַם יֵדֶן. ער האט גַּעֲרָאָטְעוּוּת מֵין
לְעֵבֶן».

דאָס אִין גַּעֲוָעָן דער גַּלְחַ ווֹאָס רְשֵׁי האָט אִים גַּעַ-
הָאַלְפַּן גַּעֲוָונְטַּ וּוּעָרָן. דער הָעֲרָשָׂעָר האָט רְשֵׁי בָּאָפְרִיְּטַּ.
די יֵדֶן אִין פְּרָאָגַּה האָבָּן זִיךְ זַיִעַר גַּעֲפְרִיְּטַּ. אֶזְוִי לְאָנְגַּ וּוּי
דער בִּישְׁאָפַּה האָט גַּעֲלָעְבַּטַּ, אִין ער אַלְעַמְּאָל גַּעֲוָעָן גַּוְטַּ
צַו יֵדֶן. די יֵדֶן האָבָּן גַּעֲקָעָנְטַּ לְעֵבֶן רְוָאֵיק אִין פְּרָאָגַּ.

רְשֵׁי דָעַר לְעֵדָעָר

אִין פְּרָאָגַּה האָט רְשֵׁי חַתּוֹנָה גַּעֲהָאָט מִיט דָעַר
שִׁינְעָר טָאָכְטָעָר פָּוָן דָעַם פֿירְעָרָר פָּוָן די יֵדֶן אִין פְּרָאָגַּ.
דָעַרְנָאָךְ אִין ער צּוֹרִיקְגַּעֲקוּמָעַן אִין טְרוֹאָ. דָאָרָט האָט ער
גַּעֲפָנְטַּ אַיִשְׁבָּה. צַו אִים זִינְעָנָן גַּעֲקוּמָעַן אַסְטַּתְּלָמִידִים.
רְשֵׁי האָט מִיט זַיְיַ גַּעֲלָעְרָנְטַּ די תּוֹרָה אָוָן דָעַם תְּלָמֹודַ.
ער האָט גַּעֲזָעָן וּוּ שְׁוֹעָר עַס אִין צַו לְעָרְנָעָן די יִדְיִישָׁעָ
הַיְּלִיקָעָ סְפָרִים. האָט ער בְּאַשְׁלָאָסָן, אָז ער ווּעָט אלִיזָ
לְעָרְנָעָן אֶזְוִי קּוֹרֵץ אָוָן קְלָאָר וּוּ מַעַן קָעָן נָאָר. יֵדֶן אִין
גַּאנְץ אִירָאָפַּעַ האָבָּן גַּעֲוָאָוָסְטַּ אָז רְשֵׁי אִין אַגְּרוּסָעָר

געלערטנער. וווען מע האט עפֿעַס ניט פֿאָרְשְׁטָאנְגָּן אִין דֵי
יִדְיִישַׁ גַּעֲזָעַצְּן, האט מען גַּעֲפֶרְעָגֶט רְשִׁין. רְשִׁי האט אוּיפְּ
אלִין גַּעֲעַנְטַפְּעָרֶט קְלָאָר אָוֹן קוּרִין.

רְשִׁי האט ניט גַּעֲלָעֶבֶט פָּוֹן דָּעַם ווֹאָס עַר האט גַּעַ-
לְעַרְנְטַ מִיט תַּלְמִידִים. עַר האט גַּעַהָאָט אַ וּוּינְגָּאָרְטַן. עַר
הָאָט פֿאָרְקִיְּפַט דֵי וּוּינְטְּרוּבִּין אָוֹן דָּעַם ווִיְּזַן פָּוֹן דֵי ווִיְּזַן
טרְרוּבִּין. פָּוֹן דָּעַם האט עַר גַּעֲלָעֶבֶט.

רְשִׁי האט קִיְּזַן זִין נִיט גַּעַהָאָט. עַר האט גַּעַהָאָט דְּרִי-
טְעַכְּטָעַר. דֵי טְעַכְּטָעַר זִינְגַּעַן אַלְעַ גַּעֲוֹעַן גַּעֲלַעַנְטַע. זִיּוּ
הָאָבָן חַתּוֹנָה גַּעַהָאָט מִיט רְשִׁיסַּת תַּלְמִידִים. דֵי מַעְנָעָר פָּוֹן
זִינְגַּעַן טְעַכְּטָעַר אָוֹן שְׁפַעְטָעַר זִינְגַּעַן אַיְינְיקְּלָעַר הָאָבָן גַּעַ-
הָאָלְפַן רְשִׁין אִין זִין אַרְבָּעַט אֹז יִדְזָן זָאָלָן בְּעַסְעַר פֿאָרְשְׁטִיְּן
וּוֹאָס עַס שְׁטִיְּטַ גַּעַשְׁרִיבִּן אִין דָעַר תּוֹרָה אָוֹן דָעַם תַּלְמֹוד.
וּוְעַן רְשִׁי אִיז גַּעַשְׁטָאָרְבָּן, הָאָבָן זִיּוּ פֿאָרְעַנְדִּיקְּט זִין אַרְבָּעַט.

עַס אִיז גַּעֲוֹעַן זִיְּעַר שְׁוֹעוֹר צֹ לְעַרְנָעָן דָעַם תַּלְמֹוד.
דָעַר תַּלְמֹוד אִיז אוּיפְּ אַרְאַמִּישׁ, אַ שְׁפָרָאָךְ ווֹאָס יִדְזָן אִין
איַירָאָפָע הָאָבָן שְׁוֹן נִיט פֿאָרְשְׁטָאנְגָּן. אִין תַּלְמֹוד רַעַדְט
זִיךְרָה וּוְעַגְן זָאָכָן ווֹאָס זִינְגַּעַן שְׁוֹעוֹר צֹ פֿאָרְשְׁטִיְּן. רְשִׁי האט
גַּעַאָרְבָּעַט אַ סְּדַר יָאָרָן אָוֹן האט אַנְגַּעַשְׁרִיבִּן אַ דּוּרְקְלָעְוָונָג
צֹ אַלְעַ שְׁוֹעוֹרָעַ וּוְעַרְטָעַר אָוֹן אַלְעַ שְׁוֹעוֹרָעַ שְׁטָעַלְן אִין

תלמוד. די דערקלערגונג איז געשריבן איז א פשוטן אוּן
קלאָרַן העבר�אַיש. רשי האָט אלֶtz דערקלערט מיט ווייניק
ווערטער. דעריבער האָט מעַן שפֿעטער געזאגט: אַין
רשיס צייטן אַין טיגט געווען טיעער ווי גָּאלְד. אַ דָּאנְק
רשיס דערקלערגונג אַין געוואָרַן אַ סִּירְגָּעַר צוֹ לערנָעַן
דעַם תלמוד. דער תלמוד אַין געוואָרַן נָאָך וויבטיקער אוּן
ニיצלעכער פָּאָר יידָן.

יידָן האָבָּן אוּיך אלְעַמְּלָל געלערגנט חומש אוּן אַנדער
טילְן פָּוּן תָּנֵר. אַין דִּי צייטן פָּוּן דִּי תנאים אוּן פָּוּן דִּי
אמוראים אוּן נָאָך שפֿעטער זיינָען צוגעקוּמָעַן פָּאַרְשִׁידְעַנְּעַ
דערקלערגונגען צום תָּנֵר. עַס זיינָען צוגעקוּמָעַן אוּיך
שיינָע מעשָׂות. רשי האָט אַנגעשרהַבָּן דערקלערגונגען צום
תָּנֵר. האָט מעַן געקָאנְט לערנָעַן דעַם חומש אוּן דעַם
גָּאנְצָן תָּנֵר מיט רשיס דערקלערגונגען. פָּאָר יונגעַ קִינְדָּעַר
אוּן אֲפִילְוּ פָּאָר דערוֹאַקְסָעַן מענטשָׂן אַין אַיצְט געוואָרַן
איינטערעסָאנְטָעַר צוֹ לערנָעַן חומש אוּן דעַם גָּאנְצָן תָּנֵר.
רשי האָט זיינָעַר אַ סִּירְגָּעַטָּן. מיט זיינָעַ דער-
קלערגונגען אַין גִּינְגָּעַר געוואָרַן צוֹ לערנָעַן דִּי תורה אוּן
דעַם תלמוד.

points

שטעלַן

די קרייצצונגן

אָין דִי לְעַצְתָּע יָאָרֶן פָּוּן רְשִׁים לְעֵבֶן אַיז גַּע-
קְוֹמָעַן זַיְעַר אֲשֶׁל עַכְתָּע צִיִּיט פָּאָר יַיְדָן אַין אַיְירָאָפָע. דִי
צִיִּיט הָאָט גַּעֲדוּיְעַרְתָּ אָן עַרְך 200 יָאָר. דִי צְרוֹתָה הָאָבָן זַיְד
אַנְגָּעַהוּבָן אַיְבָּעָר דַעַר יַיְדִּישָׁעָר שְׂטָאָט יְרוּשָׁלָם. יְרוּשָׁלָם
אַיז גַּעֲוָעַן אֲהַילְיקָע שְׂטָאָט נִיטָּ נַאָר בַּיִי יַיְדָן, נַאָר בַּיִי
קְרִיסְטָן אֹוֵר. דִי מַוחְמַדָּאנָעָר הָאָבָן פָּאָרְכָּאָפָט אַרְצָ-יְשָׁרָאֵל.
וּוֹעֵן קְרִיסְטָן הָאָבָן גַּעֲוָאָלָט קְוֹמָעַן קִיְּין יְרוּשָׁלָם, וּוֹאָ
קְרִיסְטוֹס אַיז גַּעַשְׁטָאָרְבָּן, הָאָבָן אַרְאָבָעָר זַיִי נִיטָּ צַוְּעַ
לְאֹזֶט. הָאָבָן אַלְעָ קְרִיסְטָלְעַכָּע לְעַנְדְּעָר פָּוּן אַיְירָאָפָע זַיִד
פָּאָרָאַיְינִיקָט צָוּ פִּירָן מַלְחָמָה מִיטָּ דִי מַוחְמַדָּאנָעָר אָוֹן
צַוְּנָעָמָעַן פָּוּן זַיִי אַרְצָ-יְשָׁרָאֵל.

אַין יָאָר 1096 הָאָט דַעַר פּוּיפְסָט, דַעַר פְּיַרְעָר פָּוּן
דִי קְרִיסְטָן, דַעַרְקָלָעָרְט אֲהַילְיקָע מַלְחָמָה. פָּוּן
פְּרָאָנְקָרִיךְ, עַנְגָּלָאָנְד, דִיְתְּשָׁלָאָנְד אָוֹן אִיטָּאָלִיעָ הָאָבָן זַיִד
קְרִיסְטָן אַנְגָּעַשְׁלָאָסָן אַיז אָן אַרְמַיִי. זַיִי הָאָבָן גַּעַטְרָאָגָן
רוּיטָעָ קְרִיְיכָן אֹוֵף זַיְעַרְעָעָלְעָדָעָר אָוֹן דַעְרִיבָעָר הָאָט
מַעַן זַיִי גַעֲרוֹפָן קְרִיְיכְּרָעְגָּעָרָם. דִי מַלְחָמָה הָאָט מַעַן
גַעֲרוֹפָן קְרִיְיכָזָוג. רְוִיבָעָרָס, גַנְבָּים אָוֹן מַעֲנְטָשָׁן וּוֹאָס הָאָבָן
גַעֲוָאָלָט רְיִיךְ וּוֹעָרָן זַיְנָעָן אֹוֵר גַעֲוָאָרָן קְרִיְיכְּרָעְגָּעָרָס.

זַיִן הָאָבָן נִיט אֶזְוֵי גַעֲוֹאַלְט בְּאַפְּרִיעִין אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל פָּוּן דֵי
מוּחַמְדָאַנְעָר, וּזַיִן הָאָבָן גַעֲוֹאַלְט רַוִּיבָן, הַרְגַּנְעָן אָוָן
קְרוּיגָן מַעַר מַאְכָת.

קְרִיּוּצְטְּרָעָגָרָם

אָסָר, אָסָר פָּוּן דֻּעַם מִין קְרִיסְטָן הָאָבָן זִיךְ צְנוּנִיפָּא
גַעַלְיבָן. זַיִן זִינְעָן גַעַגְאַנְגָעָן אוּף אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל. אוּפָן
וּועָגָה הָאָבָן זַיִן גַעַדְאַרְפָט דּוֹרְכְגָיִין אָסָר שְׁטָעַט וּוֹאָסָר
הָאָבָן גַעַוְאַוְינְט יִידָן. הָאָבָן זַיִן גַעַטְרָאַכְט: מִיר פָאָרְן פִירָן
מַלְחָמָה מִיט נִיט-קְרִיסְטָן אָוָן צְנוּעַמְעָן בֵּי זַיִן אַלְעַז וּוֹאָס
זַיִן הָאָבָן. צַו וּוֹאָס דָאַרְפָן מִיר פָאָרְן אֶזְוֵי וּוִיטַה? דָאָ

וואוינען אויך ניט-קריסטן. לאָמִיר פֿרִיעַר בּי זַי אַלְז
צונעמען. לאָמִיר זַי פֿרִיעַר אויסהרגענען.

אֶזְוֵי הָבֵן זַי טַקָּע גַּעֲטָאָן. וּוֹעֵן זַי זַיְנָעַן גַּעֲקוּמָעַן
איַן אַ שְׁטַפָּט וּוֹאוּ עַס הָבֵן גַּעֲוָאוּינַט יַדְן, הָבֵן זַי
אוועַעַגְעַרְוִיבֶּט אַלְז וּוֹאָס יַדְן הָבֵן גַּעֲהָאָט. דִּי יַדְן הָאָט
מעַן גַּעַזְגַּט אָז זַי מַזְוָן וּוֹעֲרָן קְרִיסְטָן. וּוֹעֵן יַדְן הָבֵן נִיט
גַּעַוְאָלְט, הָאָט מעַן זַי גַּעֲטִיַּת. איַן אַ צָּאָל שְׁטַעַט הָבֵן יַדְן
גַּעַקְעַמְפַט מִיט דִּי קְרִיזְטְּרָעְגָּעָרָס. אַפְּבָעַר עַס זַיְנָעַן גַּעֲוָעַן
צַו וּוַיְנִיק יַדְן אָוָן צַו פִּיל קְרִיזְטְּרָעְגָּעָרָס. דִּי קְרִיזְטְּרָעָ-
גָּעָרָס הָבֵן אָוְמָעָטוּם גַּעַזְגַּט אָוָן גַּעֲטִיַּת זַיְעַר אַ סְּךְ יַדְן.
עַס זַיְנָעַן גַּעֲוָעַן בִּישְׁאָפָּן אָוָן פְּרִינְצָן וּוֹאָס הָבֵן בַּאַהֲלָלְטָן
דִּי יַדְן לָוּן דִּי קְרִיזְטְּרָעְגָּעָרָס. דִּי יַדְן הָבֵן זִיךְרָאָ-
טָעוּוּט. גַּעַצְיְלִיטָע יַדְן הָבֵן זִיךְרָאָטָעוּוּט דָּוֹרָךְ דָּעַם
וּוֹאָס זַי הָבֵן אָנְגָּעָנוּמוּן דָּעַם קְרִיסְטָלָעָכָן גַּלוּבָן. זַי זַיְיָ-
נָעֵן אַפְּבָעַר צְוִירִיק גַּעַוְאָרָן יַדְן, וּוֹעֵן דִּי קְרִיזְטְּרָעְגָּעָרָס
זַיְנָעַן אָוּוּק.

עַס זַיְנָעַן גַּעֲוָעַן דְּרִיְיָ גְּרוּיְסָע קְרִיזְצָזָגָן אָוָן נָאָר
עַטְלָעָכָע קְלֻעְנָעָרָע. בּיַי יַעֲדָן קְרִיזְצָזָג הָבֵן יַדְן זַיְעַר
אַ סְּךְ גַּעַלְיטָן. פְּמַעַט אַלְעַיְיָ יַדְן זַיְנָעַן גַּעַבְלִיבָּן גַּעַטְרִיְיָ
זַיְעַר גַּלוּבָן. אַ סְּךְ יַדְן זַיְנָעַן אָוְמָגַעְקוּמָעַן אוּפְּ קִידּוּשָׁ-

השם (געשטערבען פאר זיער גלייבן). עס זיינען געווען
א סך פאלז, וווען יידן האבן זיך אלײַין געטיטיט, פדי ניט
אָריינצּוֹפְּאָלֶן אֵין דִּי הָעֲנֵט פֿוֹן דִּי ווֹילְדָע קְרִיְצְטָרְעָגָעָרָס
אוֹן מַע זָאֵל זַיִן נִיט צְוַיְינְגָעָן זַיִן צַו שְׁמָדָן. עס אֵין גַּעַוּעַן
אַיִּינָע פֿוֹן דִּי עַרְגַּסְטָע צִיְּתָן אֵין דַעַר גַּאנְצָעָר יִדְיִישָׁעָר
גַּעַשְׁיְכָטָע.

ניע גראם צהות

די יידן וואס זייןען געליבן לעבן נאך די
קריעיצונג האבן וויטער געליטן. פֿרִיעַר, פֿאָר די קרייצ-
צונג, האט מען געלאָזט די יידן לעבן רואיך, וויל מע האט
זוי געדארפֿט. זוי זייןען געוווען די סוחרים און די בעלי-
מלאכיות אין די אייראָפֿעַאיישׁ לענדער. נאך די קרייצונג
האט זיך דאס לעבן אין אייראָפֿעַ געבעטן. קְרִיסְטֶן, וואס
זייןען אלעמאָל געליבן אין זיירע אַיגענע לענדער, האבן
זיך באָקענט מיט דער וועלט. זוי האבן אַנגעההיבן האנד-
לען. זוי זייןען געוואָרֶן בעלי-מלאכיות. זוי האבן ניט געוואָלט
או יידן זאלן קאנקורידן מיט זיך. האבן די קְרִיסְטֶן געמאָכט
שלעכטע געוזען פֿאָר יידן. אלע יידן אין אַשטאָט מוזן
וואֹרינען צוֹזָמָעָן אין עטלעכע גָּסָן פֿוֹן שטאָט, באָזונדער

פֿון דַי קְרִיסְטָן. אֲרוֹם דַי דַי גָּאָסֶן הָאָט מֵעַן אוֹיפְּגָעָפּוּיט אַ
וּוֹאנְט. אַיְן וּוֹאנְט הָאָט מֵעַן אַרְיִינְגָעַשְׁטָעלְט אַ טּוֹיעָר.
בִּינְאָכְטַה הָאָט מֵעַן פְּאַרְשָׁלָאָסֶן דַעַם טּוֹיעָר אָוֹן נִיט אַרְוִיסְ
גּוּלְאָזֶט דַי יִידָן. יִידָן הָאָבָן בְּלוֹיזַ גּוּקָעָנְט אַרְוִיסְגִּין מִיט
דָעַר דָעַר לְוִיבְּעָנִישׁ פֿון הָעָרְשָׁעָר. דַי גָּאָסֶן הַינְטָעָר דָעַר
וּוֹאנְט הָאָט מֵעַן גּוּרְוָפָן גַּעַטָּא. יִידָן הָאָבָן גּוּמְזָוֶת וּוֹאוֹנְגָעָן
אַיְן גַּעַטָּאָס.

דָאָס אַיְזַ אָפְּעָר נִיט גּוּוֹעָן אַלְז. כְּדַי קְרִיסְטָן זָאָלָן
וּוִיסְן וּוֹעָר עַס אַיְזַ אַיְד, הָאָט מֵעַן גּוּמְאָכְט אַ גּוּזְעָץ אַז
יִידָן מְוֹזָן טְרָאָגָן אַוִּיכָה זִיךְ אַ גּוּלָעַ לְאָטָע. אַרְיֵב מֵעַן הָאָט
גּוּכְּאָפְּט אַ יִידָן אָוֹן עַר הָאָט נִיט גּוּטְרָאָגָן קִיְין גּוּלָעַ לְאָטָע,
הָאָט מֵעַן אַיְם בָּאַשְׁטְרָאָפְּט. אַיְן עַנְגָּלָאָנְד אָוֹן שְׁפָעַטָּעָר אַיְן
פְּרָאָנְקְרִיְיךְ, הָאָט מֵעַן אַרְוִיסְגּוּטְרִיבָן אַלְעַ יִידָן אָוֹן צּוּגָעָ-
נוּמָעָן זִיְעָרָעַ הַיְזָעָר אָוֹן פְּאַרְמָעָגָנָס. עַס אַיְזַ גּוּוֹעָן אַ
שְׁרָעַקְלָעַכְעַצְיִיט.

דָאָר זִינְגָעָן יִידָן גּוּבְּלִיבָן יִידָן. זַיְיַהְיָה מַעַר נִיט
גּוּטְאָרָט זִיְינְסָן סּוֹחָרִים. קְרִיסְטָן הָאָבָן מַעַר נִיט גּוּקְוִיְיפְּט בַּיִ-
דַי יִדְיִישָׁע בָּעַלְיִ-מְלָאָכוֹת. יִידָן הָאָבָן נִיט גּוּטְאָרָט בָּאָאָרָ-
בָּעָטָן לְאָנְד. אָפְּעָר יִידָן הָאָבָן וּוֹיִיטָעָר גּוּלְעָבָט. דַי רִיבְכָעָ-
סּוֹחָרִים הָאָבָן גּוּבְּאָרְגָט קְרִיסְטָן גּוּלָט אָוֹן גּוּרְעָעָנְט

דעָר יַיְד מִיט דָעָר
גַעֲלָעָר לְאַטָע

דעָר יַיְד מִיט דָעָם
שְׁפֵצִיקָן הוֹט

פראצענט. דאס איז געוווען די אײַנツיקע אַרבעט ווֹאָס זַיִי
הָאָבָן גַעֲקָעָנֶת טָאָן. די יַיְדָן זִינְגָעָן גַעֲוָעָן די עַרְשָׁתָע
בְּאַנְקִירָן אִין אַיְירָאָפָע. די אַרְעָמָע יַיְדָן הָאָבָן גַעֲהָאנְדָלֶט
מִיט פְּאַרְשִׁיְידָעָנָע זָאָכָן. אַ סְךָ הָאָבָן גַעֲקוֹיְפָט אָוָן פְּאָרָ-
קוֹיְפָט אַלְטָע קְלִיְידָעָר. דָעָר גַרְעַסְטָעָר טִילְיַיְל יַיְדָן אִין
אַיְירָאָפָע אִין גַעֲוָעָן זַיִיָּהָר, זַיִיָּהָר אַרְעָם.

די קרייסטן ווֹאָס האָבָן פְּינִינְט גַּעֲהָאָט יַיְדֵן זַיְנֶעָן נָאָך
אלְצָאַנְתָּא גַּעֲוָעָן צַוְּפָרִידָן. מַעַן האָט אוַיסְגַּעַטְרָאָכְט פָּאָרָה
שַׂיְדָעָנָע לִיגְנָס וּוְעָגָן יַיְדֵן. אִין לִיגָּן אִיז גַּעֲוָעָן, אָז יַיְדֵן
הַרְגַּעַנְעָנָע קְרִיסְטָן אָוָן נִיצְנָן זַיְעָר בְּלָוט צָו בְּאָקָן מְצֻוֹת אַוִּיפָּה
פָּסָה. יַיְדֵן האָבָן אָסְרָ גַּעֲלִיטָן פָּוָן דָּעַם לִיגָּן. וּוְעָן מַעַן האָט
גַּעַפְוָנָעָן אָטוּיט קְרִיסְטָלְעָךְ קִינְד, הָאָט מְעָן גַּעַזְאָגָט אָז
יַיְדֵן האָבָן דָּאָס גַּעַטְאָן. מַעַן האָט אַרְעַסְטִירָט די פִּירַעַרְס
פָּוָן די יַיְדֵן אִין אָזָא שְׁטָאָט אָוָן זַיְ גַּעַטְיִיט.

מַעַן האָט אוַיסְגַּעַטְרָאָכְט נָאָך אָלִיגָּן וּוְעָגָן יַיְדֵן. אִין
1348 זַיְנֶעָן אָסְרָ מְעַנְטָשָׁן קְרָאנְק גַּעֲוָאָרָן פָּוָן אָקְרָאנְקִיְּט
וּוֹאָס די קְרִיְצְטָרְעַגְּעָרָס האָבָן אַרְיִינְגְּעַבְּרָאָכְט אִין אַיְרָאָפָּע.
די עֲפִידָעָמִיעָהָאָט מְעָן גַּעַרְוָּפָן דָּעַר שְׁוֹאָרְצָעָר טְוִיט. זַיְעָר
אָסְרָ מְעַנְטָשָׁן זַיְנֶעָן גַּעַשְׁטָאָרְבָּן פָּוָן דָּעַר קְרָאנְקִיְּט. יַיְדֵן
זַיְנֶעָן אוּיךְ קְרָאנְק גַּעֲוָאָרָן, אַבְּעָר די קְרִיסְטָן האָבָן גַּעַזְאָגָט
אוֹ יַיְדֵן האָבָן גַּעַבְּרָאָכְט די קְרָאנְקִיְּט. זַיְיָהָאָבָן גַּעַזְאָגָט
אוֹ יַיְדֵן האָבָן פְּאָרְסָמֶט די בְּרִינְגְּעַמְּעָר וּוְאוֹ מַעַן האָט גַּעַנוֹרָ
מְעָן וּוְאָסָעָר. מַעַן האָט גַּעַטְיִיט אָסְרָ יַיְדֵן אִין יְעַנְעָר צִיְּטָ

אִין די דִּיטְשִׁישָׁע לְעַנְדָּעָר וּוְאוֹ עַס האָבָן גַּעַלְעָבֶט
אָסְרָ יַיְדֵן אִיז אַיְצָט גַּעֲוָאָרָן אַזְוִי שְׁוּעָר צָו לְעַבְּן, אָז אָ
צָאָל יַיְדֵן האָבָן גַּעַמּוֹזָט אַוְעָק קִינְזָן מַזְרָח-אַיְרָאָפָּע. דָּאָרָט

האָבן זי געקענט לעבען רואיך. דָּארט זייןגען ניט געוווען
 קײַן קרייסטלעכע סוחרים אוֹן קײַן קרייסטלעכע בעלי-
 מלאכיות. דָּארט האָט מען געדאָרֶפֶט האָבן די יידֶן. זייןגען
 אַ סְּךָ יִדְּן אָוּעָק אֲהֵין אוֹן אַנְגָּעָהוּבֶן בוֹיעַן אַ נִּיעַם יִדְּישָׁן
 צענטער.

to compete
 patch
 interest, percent
 wells

קָאנְקוּרִירָן
 לָאַטָּע
 פְּרָאַצְעַנְט
 בְּרִינְגָּעָמָעָר

אַ וּוֹיפּוֹחַ צְוִישָׁן רְפָנִים אוֹן גְּלָחִים

די יידישע שפראָך

אַין דֵי אֶלָּעּ לְעַנְדָּעָר פֿוֹן מַעֲרָבִ-אַיִירָאָפָעּ הָאָבָן
אַ סָּר יַדְן גַּעֲקֻעַנְטַה הַעֲבָרְעָאַיַּשׁ. זַיְהָאָבָן אֶבָּעָר נִיטַּגְעַ-
רַעַדְטַה קִיְּנַה הַעֲבָרְעָאַיַּשׁ. הַעֲבָרְעָאַיַּשׁ אַיְן גַּעֲוֹעַן דֵי הַיְלִיקָעַ
שְׁפְּרָאָךְ, לְשׁוֹן-קוֹדֶשׁ. אַוִּיפַּת לְשׁוֹן-קוֹדֶשׁ הָאָט מִעַן גַּעַדְאוֹנוֹתַן,
מִעַן הָאָט גַּעַלְעַרְנַטַּה חֹמֶשׁ אַוְן דֵי גַּעַלְעַרְנַטַּה הָאָבָן גַּעַשְׂרִיבַן
סְּפָרִים אַוִּיפַּת לְשׁוֹן-קוֹדֶשׁ. אַיְן דֵי לְעַנְדָּעָר וּוֹאַיְדָן הָאָבָן
גַּעַוְואַיְנַטַּה הָאָבָן זַיְהָגַעַרְעַדְטַה אַוִּיפַּת דָּעָר שְׁפְּרָאָךְ פֿוֹן דָּעַם
לְאַנְדַּ אֶדְעָר אַ בִּיסְלַ אַנְדְּעָרְשׁ וּוֹי עַס אַיְן גַּעַוְועַן דֵי שְׁפְּרָאָךְ
פֿוֹן לְאַנְדַּ.

יַדְן זַיְנַעַן גַּעֲקֻומַעַן אַיְן דֵי דִּיטְשִׁישַׁע לְעַנְדָּעָר פֿוֹן
פְּרָאנְקְרִיךְ אַוְן פֿוֹן אַיִתָּאַלְיַעַ. הָאָבָן זַיְהָצּוֹוִישַׁן זִיר גַעַרְעַדְטַה
דֵי שְׁפְּרָאָךְ פֿוֹן דֵי לְעַנְדָּעָר. אַיצְטַה הָאָבָן זַיְהָגַעַדְרַטְזַה זִיר
אוַיְסְלַעַרְנַעַן דָּאָס דִּיטְשַׁ וּוֹאָס מִעַן הָאָט דָּעַמְאַלְטַה גַעַרְעַדְטַה.
אֶבָּעָר יַדְן הָאָבָן אַרְוִוִּסְגַעְרַעְדַט דֵי וּוֹעַרְטָעַר אַ בִּיסְלַ אַנְ-
דָּעָרְשׁ וּוֹי דֵי דִּיטְשַׁן. זַיְהָאָבָן אוּיר אַרְיִינְגַעְמִישַׁ וּוֹעַרְטָעַר
פֿוֹן זַיְיעַרְעַ פְּרִיעַרְדִּיקָעַ שְׁפְּרָאָכָן.

וּוֹעַן יַדְן הָאָבָן גַעַרְעַדְטַ צּוֹוִישַׁן זִיר, הָאָבָן זַיְהָ אוּיר
גַעַרְעַדְטַ וּוֹעַגְן זַאֲכַן וּוֹאָס הָאָבָן צּוֹ טַאֲן נַאֲרַ מִיטַּיְדָן. זַיְהָ
הָאָבָן גַעַרְעַדְטַ וּוֹעַגְן לְעַרְנַעַן תּוֹרָה, וּוֹעַגְן יִדְישַׁעַ דִּינִים.

ז'י האבן גערעדט וועגן יומ-טוביים, וועגן אלץ וואס האט צו
טאָן מיטן יידישן לעבען. די אַלע ווערטער האבן ז'י גע-
נומען פֿון העברעהיש.

אויף יעדער יידישער גאָס פֿון די דִּיטשישע
שטעט זינגען געווען יידן פֿון פֿאָרשיידענע ערטער אין
די דִּיטשישע לענדער. האָבוֹן יידן אַנגעההויבּן רעדן
אנדערש ווי די דִּיטשן פֿון זִיעֶר אָרט. יידן האָבוֹן געלעבט
אָפְּגָעָטְיִילְט פֿון נִיט-יידן. אַיז געווארן ביַיְידן אָן אַנדער
שפְּרָאָךְ, אַיז געבּוֹרֵן געווארן יידיש.

שפְּעַטְעַר, ווען יידן זינגען אוועק אין די לענדער
פֿון מזוח-אייראָפָּעַ, האָבוֹן ז'י מיטגענוּמָעַן יידיש. אין מזוח-
אייראָפָּעַ האָבוֹן ז'י אַרְיִינְגָּעָנוּמָעַן ווערטער פֿון די מזוח-
אייראָפָּעַאָישׁ שפְּרָאָן. יידיש אַיז געווארן נאָךְ מער
אנדערש פֿון דִּיטש. יידיש אַיז געווארן די שפְּרָאָךְ פֿון
אלע יידן וואָס האָבוֹן געלעבט אין די דִּיטשישע לענדער
און אין מזוח-אייראָפָּעַ. יידיש אַיז געווארן די שפְּרָאָךְ
פֿון אַלע אַשְׁפְּגָּזְיִישׁ יידן.

ווי אַזוי יידיש אַיז געווארן די שפְּרָאָךְ פֿון מיליאָנָעַן
יידן אַין מזוח-אייראָפָּעַ וועלן מיר לערנָעַן שפְּעַטְעַר. דער-
ויל לְאָמִיר זען וואָס עס אַיז ווַיְתַעַר געשען מיט די יידן
אין שפְּאָנִיעַ.

פרק א געס

1. פון וואנגען זינגען יידן געקומען קיין מערב-
אייראפע ?
2. ווי האט זיך יידן געלעבט אין די צייטן פון קאָרַל
דעם גרויסן ?
3. דערצ'יל וועגן צוויי וויכטיקע געגעצען וואָס רבינו
גרשות האט געשאָפַן.
4. וואָס האט רשי אויגעטאן ?
5. פֿאָרוֹוָאס אִין די צִיטְטַ פָּוּן די קְרִיעְצְׂגָן גַּעֲוָעָן
אַ שְׁלַעַכְּטַע צִיטְטַ פְּאָרַ יַידַּן ?
6. וואָס מיינט קידוש-השם ?
7. פון וואָס האבן יידן געלעבט נאָך די קְרִיעְצְׂגָן ?
8. וואָס פְּאָרַ אַ לְּיגֶנְסַ האט מען אויסגעטראָכַט
אויף יידן ?
9. וואָס הייסט לעבן אין אַ גַּעַטְאָ ?
10. ווי אָזְוֵי אִין אוֹיגְעָקוּמוּן די יִדִּישָׁ שְׁפְּרָאָר ?

טראָכַט וועגן דעם

1. דאָרטַן וואָו דאָס קְרִיסְטָנִיטָם האט זיך פְּאָרַ-
שְׁפְּרִיאַיט אִין פְּאָרַ יַידַּן שְׁוּעָרָעָר גַּעֲוָאָרַן דאָס
לְעֵבָן. פֿאָרוֹוָאס אִין עַס גַּעֲוָעָן אָזְוֵי ? פֿאָרוֹוָאס

- האָבן די קרייסטלעכע גלחים געזאגט די הער-
שערס, מע זאָל אַינְפֿרִין געזען קעגן די יידן ?
2. די קרייצֶזְגּוֹן האָבן געבעיטן דאס לעבן אין איי-
ראָפָע. מע האָט געטרָאָגָן בעסערע קלִיידָעָר, מע
האָט בעסער געגעסן. פֿאָרוֹוָאָס אֵין דאס לעבן
פֿון יידן געווֹאָרְן ערְגָעָר ?
3. רבינו גרשום און רשי האָבן געהָאלְפָן, אָז יידן
זאָלָן בעסער קענען פֿאָרְשְׁטִיְין די אלטע יידישע
געזען און לעבן לויט זי. פֿאָרוֹוָאָס אֵין דאס
געווֹעָן ווַיכְטִיךְ ?

מע צוינְגְּטַן יידַן צו הָעָרָן אַ שְׁמַדְ-דְּרִשָּׁה

קאמפֿל 9

יידן איז דער קרייסטלאַכְעָר שפֿאַנְיָע

יידן איז צפּוֹן-שפֿאַנְיָע

ד', מוחמדאנער האבן קיינמאָל ניט אַינְגָעָנוּ-
מען גאנץ שפֿאַנְיָע. צפּוֹן-שפֿאַנְיָע איז געלעפט בּי דִ
קרייסטן. יידן האבן אויר געלעפט איזן צפּוֹן-שפֿאַנְיָע.
פֿונְקַט אֶזְוִי ווי אַין מוחמדאנישער שפֿאַנְיָע, האָט זיך דִ
יידן געלעפט גוט. עס זייןגען אַפְּילו געווען יַדְישׁ מִינִיסְ-
טָאָרֶן בּי דִ קרייסטלאַכְעָר קִינְגָן. יידן האבן זיך פֿאָרְנוּמוּן
מיט האַנדָל אָון ערְדַאָרְפָּעַט. זיי האַבן אויר געלענט דִ
יַדְישׁ גַּעֲזָעָצָן.

יַדְישׁ גַּעֲלָרְנָטוּ האַבן אַיבְּרָגָעָזָעַט בּיַכְעָר וּוּעָגָן
וּוִיסְנְשָׂאָפְט אָון מַאְטָעָמָאָטִיק פֿוֹן אַרְאָבִישׁ אוּרִיךׁ לְאַטְיִין. זַיִ
הַאַבָּן גַּעֲבָרָאָכְט צַו דִ קְרִיסְטָלְאַכְעָר פֿאָלְקָעָר דָאָס וּוּסָן
פֿוֹן יַעֲנָעָר צִיִּיט. יַיְדֵן זַיְנָעָן גַּעֲפָאָרֶן צַו יַיְדֵן אַין אַנְדָעָרָע

לענדער פון אייראפע. האבן זי פארבונדן לאנד מיט לאנד.
ידן האבן געהאלפֿן אריינברונגען דאס ניע וויסן אין
אוועלכע לענדער ווי פראנקרייך, איטאֲלייע און דיטשלאנד.
אין יגע לענדער האט מען ניט קיין סך געקענט און מע
האט וויניק געלערנט. די יידן האבן געהאלפֿן פָּאַרְשְׁפְּרִיטֶן
קולטור אין יגע לענדער. אַפְּילֵוּ די צִּפְּעָרָן ווֹאָס מִיר
אלע ניצן, די אַרְאָבִישׁ עַצְּמָעָן, האבן יידן אַרְיִינְגֻּבְּרָאָכֶט
אין אייראפע.

די קרייסטן אין שפאניע זינגען געווארן שטאָרְקָעָר.
זַיְהַ אַבְּן זַיְהַ פָּאַרְאִינִיקֶט. זַיְהַ אַבְּן אַנְגָּעָהָוִיבָּן פְּרִירָן מִלְחָמָה
מיט די אַרְאָבָּעָר פָּוּן דְּרוּם. די אַרְאָבָּעָר זינגען געווען צַעַּד
טִילְלָת צוֹוִישׁן זַיְהַ זַיְהַ אַבְּן אַנְגָּעָהָוִיבָּן פָּאַרְלִירָן מַעַר
אוֹן מַעַר לְאַנְד פָּוּן שפאניע צַו די קרייסטן. די קרייסטעלעכָּבָּע
קִינְגָּן זינגען געווען גוֹט צַו יַיְדָן.

די קָאַטוּלִיכְשׁוּ קִירְךְ טָוָט אָנוּ צְרוֹת די יַיְדָן

דִּי קִינְגָּן אַבְּן אַבָּעָר נִיט גַּעֲקָעָנֶט טָאוּ אַלְץ
וֹאָס זַיְהַ אַבְּן גַּעוֹאָלָט. די קְרִיסְטְּעָלְבָּעָר רַעֲלִיגִיָּעָה
גַּעֲהָאָט אָנוּ אַרְגָּאַנְיָאַצְּיָע. דָּעָר הַוִּיפְּטָפְּטָ פָּוּן דָּעָר אַרְגָּאַנְיָי
זָאַצְּיָע אִיז גַּעוֹעָן דָּעָר פּוּיפְּסָט. עָרָה אַט גַּעֲלָעָבָּט אִין
רוּם. אִין יַעֲדָעָר לְאַנְד זִינְגָּן גַּעוֹעָן זִינְגָּעָן מַעֲנְטָשָׂן וֹאָס

האָבן געהיט די קְרִיסְטָלְלָבָעַ רַעֲלִיגִיעַ, זַיִי האָבן געהיטן
קַאַרְדִּינָאַלְן. אֹונְטָעֵר די קַאַרְדִּינָאַלְן זַיְנָעֵן גַּעוּעַן די
בִּישָּׁאָפָּן. אֹונְטָעֵר די בִּישָּׁאָפָּן זַיְנָעֵן גַּעוּעַן די גַּלְחִים אָוָן
די מאָנָאָכָן. די גַּאנְצָעַ אַרְגָּאַנוּזָאַצְיָעַ רַוְּפָטָט מַעַן די קַאַ
טוֹוְילִישָׁעַ קִירֶךְ.

די קִירֶךְ אִין פְּסָדָר גַּעוּוֹאָרָן שְׁטָאַרְקָעָר אָוָן וַוְיכְטִיקָעָר
אִין שְׁפָאַנְיָעַ. די גַּלְחִים אָוָן מאָנָאָכָן זַיְנָעֵן נִיט גַּעוּעַן
צַוְּפָרִידָן מִיט דֻּעַם וּוָאָס יַיְדָן לַעֲבָט זִיךְ גּוֹט אִין לְאַנְדַּ.
זַיִי האָבן גַּעוּוֹאָלָט, אָז אלָעַ יַיְדָן זָאָלָן וּוּעָרָן קְרִיסְטָן, אָז
אלָעַ זָאָלָן זַיִי פְּאָלָגָן. זַיִי זַיְנָעֵן גַּעַגְאַנְגָּעֵן אִין די שְׁטָעַט אָוָן
גַּעַרְעַדְטָ קְעָגָן די יַיְדָן. די קְרִיסְטָן פָּוֹן די שְׁטָעַט האָבוֹן
גַּעַזְעַן אָז יַיְדָן האָבן שִׁינְעָן הַיּוֹעָר אָוָן שִׁינְעָן קְלִיְּדָעָר.
זַיִי אלְיִין זַיְנָעֵן גַּעוּעַן אַרְעָם. זַיִי האָבן נִיט גַּעַטְרָאָכָט, אָז
יַיְדָן אַרְבָּעָטָן שְׁוּעָר אָוָן גִּיבָּן נִיט אוֹסִים זַיִעָר גַּעַלְט אוֹיפָ
נַאֲרִישְׁקִיְּטָן. זַיִי האָבן זִיךְ צַוְּגָעַהָעָרט צַו די גַּלְחִים. אִין
שְׁטָעַט אוֹיפָ יַיְדָן. מַעַ האָט גַּעַהְרָגָעָט יַיְדָן, צַוְּגָעַנוּמָעָן
זַיִעָר גַּעַלְט אָוָן זַיִעָר הַיּוֹעָר. יַיְדָן האָבן מַוְּרָא גַּעַהְאָט.
אַ טִּילְיָה יַיְדָן זַיְנָעֵן גַּעוּוֹאָרָן קְרִיסְטָן. אַזְעַלְכָעַ יַיְדָן האָט
מַעַ גַּעַרְוָפָּן, "נִיְיעַ קְרִיסְטָן".

די אָנוֹסִים

די, "נֵיֶע קְרִיסְטָן" זַיְנָעַן נִיט גַּעֲוֹאָרֶן קִיָּין
אַמְתָּע קְרִיסְטָן. דָּעַר גַּרְעַסְטָעַר טִילָּאַן גַּעֲפְּלִיבָּן בְּפִים
יִדְיָשָׁן גַּלוּבָּן. אִין גָּאָס, וּעָן מִעְהָאָט זַיִּי גַּעֲקָעָנֶט זַעַן,
זַיְנָעַן זַיִּי גַּעֲוָעַן קְרִיסְטָן, אַבְּעָר אִין דָּעַר הַיָּם זַיְנָעַן זַיִּי
גַּעֲפְּלִיבָּן יִדְזָן. זַיִּי פְּלָעָגָן פְּיִיעָרָן יִדְיִישָׁע יוֹם-טוֹבִים, הַיָּטָן
שְׁבָת אָוָן לְעַרְנָעַן זַיִּירָעָן קִינְדָּעָר יִדְיִשְׁקִיטָּה. זַיִּי הַאָבָן דָּאָס
אַבְּעָר גַּעַדְאָרֶפֶט טָאָן וּעָן קִינְגָּעָר הַאָט נִיט גַּעֲזָעָן.

די גַּלְחִים אָוָן קְרִיסְטָן וּוֹאָס הַאָבָן פְּיִינְט גַּעַהָאָט יִדְזָן
זַיְנָעַן נִיט גַּעֲוָעַן צַוְּפָרִידָן מִיט די "נֵיֶע קְרִיסְטָן". מִעְהָאָט
זַיִּי אַנְגָּעָהוּבָּן רָוֶפֶן מַאֲרָאָנָס, וּוֹאָס מִיְּינְט אוּיפָ שְׁפָאָנִישׁ
חַזְירִים. מִעְהָאָט אַבְּעָר גַּאֲרָנִיט גַּעֲקָעָנֶט טָאָן קָעָגָן זַיִּי.
די הַעֲרָשָׁעָרָס הַאָבָן גַּעַדְאָרֶפֶט הַאָבָן די "נֵיֶע קְרִיסְטָן"
צַו פְּיִירָן הַאֲנְדָּל, אַיְנְצָוָמָאָנָעָן שְׁטִיעָרָן, צַו מַאְכָן גַּעֲוָעָר
פָּאָר די אַרְמִיְּעָן וּוֹאָס הַאָבָן זַיִּד גַּעַשְׁלָאָגָן מִיט די אַרְאָבָּעָר.
נִיט אַלְעָיָן יִדְזָן זַיְנָעַן גַּעֲוֹאָרֶן נֵיֶע קְרִיסְטָן. אִין אָ
טִילָּל שְׁטָעָט פָּוֹן שְׁפָאָנִיעָה הַאָבָן יִדְזָן נָאָך גַּעֲקָעָנֶט פְּלִיבָּן
יִדְזָן. די יִדְזָן הַאָבָן גַּעֲרוֹפָּן די נֵיֶע קְרִיסְטָן אָנוֹסִים, דָּאָס
מִיְּינְט מַעֲנְטָשָׁן וּוֹאָס מִעְהָאָט זַיִּי גַּעַצְוָאוֹנָגָעָן צַו בִּיטָּן
זַיִּיעָר רַעֲלִיגִיגָּעָן.

די אינקוויזיציע

די קרייסטלעכע הערשערס האבן געזיגט אין
דער מלחהה מיט די אראבער. בלויין איין טיל פון שפאניע
אייז נאך געליפן ביי די אראבער. צוויי גרויסע טילן פון
שפאניע האבן זיך פאראייניקט, ווען פערדינאנד פון
אראגאן האט חתונה געהאט מיט איזאבעלא פון קאסטיליע.
די קיניגין איזאבעלא האט פײנט געהאט יידן. די קאָ
טoilישע קירך האט געהאט אן אפטילונג וואָס האט ספֿע-

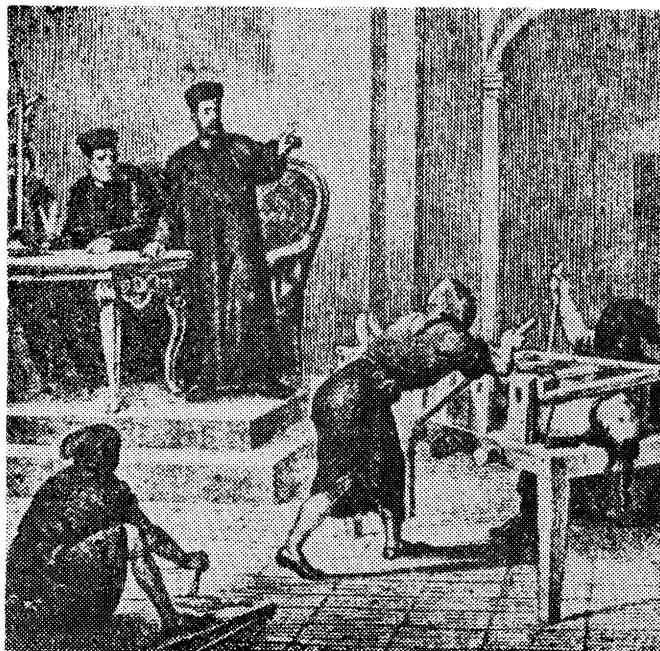
מע פארברענט אונסום

ציעל געזוכט קרייסטן וואס פֿאָלָגָן ניט די געזעטען פֿון דער
קייך. די אַפְטִילוֹנָג הָאָט גַּהֲיִיסָן אַינְקוֹוִיזִיכְיָע.
די גַּלְחִים האָבָן גַּעַזְאָגֶט דער קִינְגִּיגִין, זֵי זָאָל לְאָזָן
די אַינְקוֹוִיזִיכְיָע אוִיסְגַּעַפְּינְגָן צֵי די אַנוֹסִים זַיְנְעָן טַאָקָע
אמְתָּע קְרִיסְטָן. די קִינְגִּין הָאָט גַּעַלְאָזָט די אַינְקוֹוִיזִיכְיָע
טָאָזָן וואס זֵי ווֹיל.

די אַינְקוֹוִיזִיכְיָע הָאָט אַנְגַּעַהוִיבָן אַרְבָּעָטָן אֵין שְׁפָאַנְיָע.
זֵי הָאָט אַנְגַּעַזָּגֶט אַלְעָ קְרִיסְטָן אָז זֵי זָאָלָן זָעָן וואס די
אַנוֹסִים טּוֹעָן. אוֹיב זֵי וּוּלְזָן זָעָן אָז אַ גַּעַוּעַזְעַנְעָר יַיְד
פְּיִיעָרֶת אַ יִדְיִשָּׁן יוֹם-טוֹב, אַדְעָר טּוֹט עַפְעָס וואס אַ יַּד
דָּאָרָפּ טָאָן, זָאָלָן זֵי גַּלְיִיךְ אַנְזָאָגָן דער אַינְקוֹוִיזִיכְיָע.

די אַינְקוֹוִיזִיכְיָע אֵין גַּעַוּעַן אַ גַּעַרְיכֶּט. דָּאָס אֵין אַבְעָר
גַּעַוּעַן אַ שְׁלַעַכְתָּ גַּעַרְיכֶּט. וּוּעָן עַמְעַצְעָר אֵין גַּעַקְוּמָעָן פְּאָר
דֻּעָם גַּעַרְיכֶּט, הָאָט מְעָן אִים גַּעַפְּרָעָגֶט, צֵי עָר אֵין אַ גַּוטָּעָר
קְרִיסְטָן. אוֹיב עָר הָאָט גַּעַזָּגֶט נִיְּין, הָאָט מְעָן אִים פְּאָר-
מִשְׁפָּט צָום טּוֹיט דּוֹרֶךְ פְּאַרְבְּרָעָנָעָן. אוֹיב עָר הָאָט גַּעַזָּגֶט
יָא, הָאָט מְעָן אִים שְׁרַעַקְלָעָר גַּעַפְּנִינִיקֶט, אַזְוִי לְאָנָגּ בֵּין
דער מעַנְטָשָׁה הָאָט גַּעַזָּגֶט, אָז וּוּעָן קִיְּנָעָר זַעַט נִיט אֵין
עָר אַ יַּד. הָאָבָן אִים די רִיכְטָעָרֶס גַּעַפְּרָעָגֶט צֵי זַיְנָע
פְּרִינְד זַיְנָע אַוְיךְ גַּהֲיִימָע יַיְדָן. אוֹיב עָר הָאָט גַּעַזָּגֶט

נײַין, האָט מעַן אִים ווּוַיטער גַּעֲפִינִיקֶט. האָט עַר שׂוֹין גַּעַז-
 זָאָגֶט, אָז זִינְעַן פֿרִינְד זִינְעַן אוֵיר נִיט קִיְּן אַמְתָּע קְרִיסְטָן.
 מעַן האָט אִים אַבְּעָר דָּאָר פֿאַרְמְשְׁפֶּט פֿאַרְבְּרָעָנֶט צָו וּוּעָרָן.
 מעַן האָט נִיט גַּעֲגְּלִיבֶּט אָז עַר אִין אָ גַּעֲטְּרִיעְרָר קְרִיסְטָן.
 מעַן האָט אִים מִיט גְּרוּסָס פֿאַרְאָצָד פֿאַרְבְּרָעָנֶט אִין גָּסָס. אָ
 סָךְ מַעֲנְטָשָׁן זִינְעַן גַּעֲקוּמָעַן זָעַן וּוּ דִי פֿאַרְמְשְׁפֶּטְעָ בְּרָעָ-
 נָעָן. דִּי גְּלָחִים האָבָּן צַוְּגַּעַנוּמָעַן אַלְץ וּוּאָס דָּעָר פֿאַרְבְּרָעָ-
 טָעָר האָט גַּעַהָאָט. זִיְּ האָבָּן גַּעַנוּמָעַן זִיְּן גַּעַלְטָן, זִיְּן הוּוִין,
 זִיְּן לְאָנד, אַלְץ האָבָּן זִיְּ צַוְּגַּעַנוּמָעַן.

מע פֿינִיקֶט אַנוּסִים

אווי זינגען א סך אנטסימ געשטארבן. אָפַילו אָזּעלכע
וואָס זינגען טאָקע געוווארן אַמְתָע קְרִיסְטָן הָאָט דֵי אַינְ-
קוֹוִיזִיצְיָה אַוְיךְ גַּעֲכָאָפְט, גַּעֲפִינִיקְט אָוּן פָּאָרְבְּרָעָנֶט. פָּאָר
די אַנְטוּסִים אַיְזְנָס גַּעֲוָעָן אַ שְׁרַעַקְלַעַכְעַ צִיטַט. אַבְּעַר
וואָס מַעַר דֵי אַינְקוֹוִיזִיצְיָה הָאָט גַּעֲפִינִיקְט אָוּן פָּאָרְבְּרָעָנֶט,
אלִיזְ מַעַר הָאָבָן זִיךְ דֵי אַנְטוּסִים גַּעֲהָאָלָטָן בֵּין זִיעַר יִדְישַׁ-
קִיְיט. אַיְזְנָס קְעַלְעָרָן אָוּן אַיְזְנָס הַיְילָן פְּלַעַגְן זִיךְ פְּסָחָ פְּרָאָוּעָן
אַ סָּדָר, שְׁטִילְעָרְהִיטְה הָאָבָן זִיךְ גַּעַדְאָוּנֶט. זִיךְ הָאָבָן גַּעַ-
לְעָרָנֶט זִיעַר קִינְדָּעָר יִדְישְׁקִיְיט אַיְזְנָס גַּעַהְיִים. נִיט אַלְעַ
אַנְטוּסִים זִינְגָּעָן גַּעַבְלִיבָּן אַיְזְנָס שְׁפָאָנִיעָ. אַ טִּילְ זִינְגָּעָן אַוּוּקָ
אַיְזְנָס אַיְטָאַלְיָע, צְפּוֹן-אַפְּרִיקָע אָוּן פָּאָרְטָוָגָּאָל. דָּאָרָט הָאָבָן
זִיךְ דָּעָרְוַיְיל גַּעַקְעָנֶט לְעָבָן רְוָאַיק.

פָּאָר דֵי יִדְן וּוָס זִינְגָּעָן נִיט גַּעַוְאָרָן קִיְין קְרִיסְטָן
אַיְזְנָס דֵי צִיטַט אַוְיךְ גַּעַוְעָן אַ שְׁלַעַכְטָע. גְּלַחִים פְּלַעַגְן קְוּמָעָן
אַיְזְנָס דֵי שָׁוָּלֶן אָוּן צְוּוִינְגָּעָן יִדְן צָו וּוּרְעָן קְרִיסְטָן. זִיךְ פְּלַעַגְן
כָּאָפָן יִדְישָׁע קִינְדָּעָר אָוּן זִיךְ מַאֲכָן פָּאָר קְרִיסְטָן. זִיךְ הָאָבָן
גַּעַזְאָגָט אָזְנִישָׁע דָּאָקְטוּרִים הַרְגָּעָנָעָן זִיעַר קְרִיסְטָן-
לְעַכְעַ פָּאָצְיָעָנֶטָן. דָּאָס לְעָבָן פָּוֹן יִדְן אַיְזְנָס גַּעַוְעָן שְׁוּעוֹר.
דָּעָר פְּרִירָעָר פָּוֹן דָּעָר אַינְקוֹוִיזִיצְיָה אַיְזְנָס גַּעַוְעָן אַ שְׁלַעַכְטָעָר
גְּלַחִים מִיטָּן נָאָמָעָן טָאָרְקוּוּעָמָאָדָא. עָר הָאָט גַּעַוְאָלָט אַוִּיס-

הרגענען אלע אונסימ אוון יידן. ער איז געקומען צו דעם
קיניג פערדינאנד מיט א פלאן: זאל מען אַרוייסטראַפּֿן
אלע יידן פון שפאניע אוון צונגעמען אלץ וואס זיַּ האבן.
דער קיניג האט וועגן דעם געטראָקט.

department, section	אַפְּטִילְוָנָג
condemned	פֶּאָרְמְשֶׁפְּט
patients	פָּאַצְּיָעָנָט

דאֹ יצחק אַברְבָּנָאֵל

אַין די שלעכטע צייטן פֶּאָר יידן אַין שפאניע
אייז דער פִּינְאַנְצְּ-מִינִיסְטָעָר פון קיניג פערדינאנד געוווען
אַ יַּד. דער יַּד האט געהיסן יצחק אַברְבָּנָאֵל. יצחק אייז
גביפורן געווארן איין פָּאַרְטּוֹגָאָל. זיין זיַּדְעָ אַין אַנְטְּלָאָפָּן
פון שפאניע, וויל מע האט אַים געווארלט מאָכָּן פֶּאָר אַ
קְרִיסְטָן. יצחקס טאָטָע אייז געוווען אַ רִיכְבָּר אַון אַ קלְגָּעָר
יַּד ווָאָס אייז געוווען דער הוַיְפְּטְ-מִינִיסְטָעָר פון דעם קיניג
איין פָּאַרְטּוֹגָאָל. יצחק האט זיך גוט געלערנט. ער אייז
געווארן אַ גְּרוֹיסְעָר סּוֹחָר. ער אייז געווארן זיַּעַר דִּיְּךְ.
ער האט געלעבט איין פָּאַרְטּוֹגָאָל אַון האט געהאָלָפָּן דִּיְּךְ
יידן. ער האט אויך געהאָלָפָּן דִּיְּךְ ווָאָס זיַּנְעָן אַנְטְּלָאָפָּן
פון שפאניע, וווען די גְּלְחִים האָבָּן גַּעֲצָוֹאָנוֹגָעָן יידן צו וווען
קריסטן.

דען קיניג פון פֿאָרטוֹגָאַל האָט גַּעֲפִירֶט מלְחָמָה.
ער האָט די מלְחָמָה פֿאָרְלוֹוִוָן. ער איז גַּעֲוֹעֵן אלְט אָוָן
בַּאלְד נַאֲך דַּעַר מלְחָמָה אַיְזָה ער גַּעֲשְׁתָּאָרְבָּן. זַיְנָן זָוָן האָט
גַּעֲזָאָגָט, אָזֶן אַלְעָה די וּוֹאָס האָבָּן גַּעֲגָעָבָּן עַצְוָת זַיְנָן טַאָטָן
זַיְנָעָן שָׁוְלְדִּיק אַיְזָה דַּעַם וּוֹאָס פֿאָרטוֹגָאַל האָט פֿאָרְלוֹוִוָן
די מלְחָמָה. ער האָט גַּעֲשִׁיקָּט נַאֲך זַיְנָן טַאָטָנס עַזְּהָ-גַּעַזְּ
בעָרָס. זַיְיָ זַיְנָעָן גַּעֲקוּמָעָן אַיְזָה פֿאָלָאָץ. דַּאָּרְט האָט דַּעַר
נַיְיעָר קִינְיָג זַיְיָ אַרְעָסְטִירָט אָוָן זַיְיָ גַּעֲטִיְיט. ער האָט צָוָה
גַּעֲנוּמָעָן זַיְיעָרָעָה הַיְזָעָר אָוָן גַּעַלְט.

יְצָחָק אַבְּרָבְּנָאָל אַיְזָה גַּעֲוֹעֵן אַיְינָעָר פֿוֹן דַּעַם אַלְטָן
קִינְיָג עַזְּהָ-גַּעַבָּרָס. אַיְינְמָאָל אַיְזָה צָו אִים גַּעֲקוּמָעָן אָ
דִּינָעָר פֿוֹן דַּעַם נַיְיעָם קִינְיָג אָוָן אִים גַּעֲבָעָטָן קָוּמָעָן אַיְזָה
פֿאָלָאָץ. אַבְּרָבְּנָאָל האָט זִיךְ גַּעֲזָעָט אַוִּיפָּט אָ פֿעָרְד אָוָן
גַּעֲפָאָרָן אַיְזָה פֿאָלָאָץ. אוּפָּן וּוֹעָג האָט אִים בַּאֲנָגָנָט אָ
רִיְּטָעָר. «גַּיְיָ נִיט צָוָם קִינְיָג» — האָט דַּעַר רִיְּטָעָר גַּעֲזָאָגָט,
ער וּוּעָט דִּיךְ טִיְּטָן». אַבְּרָבְּנָאָל אַיְזָה צְוִירִקְעָקָוּמָעָן אַיְזָה
זַיְנָן הַוִּיז. ער האָט גַּיךְ פֿאָרְקְוִיְּפָט זַיְנָן פֿאָרְמָעָגָן. ער האָט
גַּעֲנוּמָעָן זַיְנָן מַשְׁפָּחָה אָוָן אַיְזָה אַוּוּקְעָקְרָבָּן שְׁפָאָנִיָּעָ.

אַיְזָה שְׁפָאָנִיָּעָה האָט אַבְּרָבְּנָאָל וּוֹידָעָר גַּעֲפִירֶט זַיְנָעָן
גַּעֲשָׁעָפָטָן. ער אַיְזָה וּוֹידָעָר רִיְּיךְ גַּעֲוֹאָרָן. מַעַן האָט גַּעֲוֹוָאָסָט

און ער איז זיינער א גוטער געשעפֿטסמאן. איזן יענע יאָרֶן
פלעגן קרייסטן כאָפּן יידַן און זיַּי פֿאָרְקִוִּיפּן פֿאָרְ שְׁקָלָאָפּן.
אָברְבָּנָאָל פֿלְעָגֶט פֿאָרֶן אַין דֵּי שְׁטָעַט וּוֹאוּ מֵעַ האָט פֿאָרְ
קִוִּיפּטּ דֵּי יִדְיִישָׁע שְׁקָלָאָפּן. ער האָט אוּסְגָּעְקוּיפּטּ דֵּי
יִדַּן, דָּעֲרָנָאָךְ האָט ער זיַּי באָפְּרִיטּ. ער האָט זיַּי גַּעֲגָעָבָן
קלְיִידָּעָר אַון גַּעַלְתּ אָוִיףּ צָו לְעַבְּן.

דעָרוּוַיִּיל האָט דָּעַר קִינִּיג פֿאָרְדִּינָאָנד פֿוֹן שְׁפָאַנִּיעַ
געַדְאָרָפּט גַּעַלְתּ. דֵּי מְלֻחָמֹת מִיטּ דֵּי אָרָאָפּעֶר האָפּן גַּעַ
קָאָסְטּ אַסְרָ גַּעַלְתּ. עַם אַיְזָן גַּעַוּעַן שְׁוּעוֹר אַיְנָצָוּמָאָנָעַן
שְׁטִיעָרָן. ער האָט גַּעַוְאָוָסָטּ, אַזְן דָּאָן יְצָחָק אַיְזָן אַגְּרוּסָעָר
עַקְסָפְּעָרָט אַיְזָן פֿיְנָאָצָן, האָט ער אַיְם אַרְוִיסָגָעָרוֹפּן צָו זִיךְרָן.
וּוֹעַן אָברְבָּנָאָל אַיְזָן גַּעַקְוּמָעָן, האָט דָּעַר קִינִּיג צָו אַיְם גַּעַ
זָאָגָט : — אַיְךְ וּוֹיל, אַזְן דָו זָאָלָסְטּ וּוֹעֲרָן מִין פֿיְנָאָצָ-מִיְּ
נִיסְטָעָר. דָו וּוּסְטּ קַעַנְעָן אַיְנָמָאָנָעַן דֵּי שְׁטִיעָרָן, זָעַן אַזְן
קִינְעָר זָאָל נִיטּ גַּנְבָּעָנָעַן, אַזְן פֿאָרְזִיכָּעָרָן אַזְן אַיְךְ זָאָל
הָאָפּן גַּעַנוֹג גַּעַלְתּ. אָברְבָּנָאָל האָט גַּעַטְרָאָכָטּ, אַזְן ער וּוּסְטּ
אִיצָט מַעַר קַעַנְעָן הַעַלְפּן יִדַּן אַיְזָן שְׁפָאַנִּיעַ. ער אַיְזָן גַּעַוְאָרָן
פֿיְנָאָצָ-מִינִיסְטָעָר אַון זַיִינָר גּוֹט גַּעַפְּרִירָט דָעַם קִינִּיגָס
גַּעַשְׁעַפְּטָן.

גירוש שפאניע

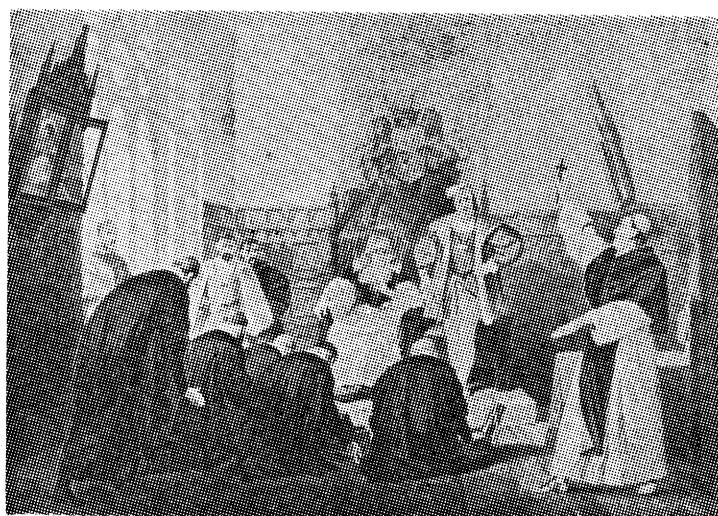
די קיניגין איזאבעלא האט געוואלט או יידן זאלן ווערן קרייסטן. זי האט געטראקט או דער פלאן אַרוֹיסְצּוֹטְרִיבָּן יַידָּן פֿוֹן שְׁפָאַנְיָעָן אֵין אַ גּוֹטָעָר. זי אֵין אַוּעָק צָוֵם קִינְגָּן גַּעֲזָגֶט: — “דו דָּאָרְפָּסְטָן גַּעַלְתָּן. די נִיטְ-גָּלִילִיבִּיקָּעָן יַידָּן אֵין שְׁפָאַנְיָעָן הַאָבָּן אַ סְּךָ גַּעַלְתָּן. וְוי אַ גּוֹטָעָר קְרִיסְטָן דָּאָרְפָּסְטָן גַּנְּטָן לְאָזָן אוֹ יַידָּן זָאָלָן בְּלִיבְּבָן אֵין דִּין לְאָנד. אַדְעָר זַיִדָּרְפָּן וְועָרָן קְרִיסְטָן, אַדְעָר זַיִ מָוֹן אַרוֹיסְטָן פֿוֹן שְׁפָאַנְיָעָן. אַוְיָב מִיר וּוּלְעָן זַיִ אַרוֹיסְטְּרִיבָּן, וּוּסְטוֹן קָעָנָעָן צּוֹנוּמָעָן זַיִעַר גַּעַלְתָּן. די גָּלְחִים אָוֹן די אַינְקוֹוַיזִיצְיָעָן וּוּלְעָן זַיִן צּוֹפְּרִידָן, וּוּילְלָן זַיִ זָיְנָעָן מַקְנָא די יַידָּן. די רִיכְכָּעָן קְהִיסְטָן וּוּלְעָן אַוְיָד זַיִן צּוֹפְּרִידָן. טְרִיבָּעָן אַרוֹיסְטָן די יַידָּן פֿוֹן שְׁפָאַנְיָעָן”.

דער קיניג האט געטראקט. זיין פְּרִינְד אָוֹן די גָּלְחִים הַאָבָּן אִם גַּעֲזָגֶט אוֹ ער זָאָל דָּאס טָאָן. עַנְדַּלְעַר האט פְּעַרְדִּינָאָנד באַשְּׁלָאָסָן, ער וּוּט אַרוֹיסְטְּרִיבָּן אַלְעָאָיָן פֿוֹן שְׁפָאַנְיָעָן. אֵין שְׁפָאַנְיָעָן אֵין דֻּעְמָאָלָט גַּעַוּעַן אַ גְּרוֹיסְעָר יוֹם-טוֹבָה. די קְרִיסְטָן הַאָבָּן אַרוֹיסְגַּעַטְרִיבָּן די לְעַצְטָעָ אַרְאָבָּעָר פֿוֹן שְׁפָאַנְיָעָן. אַיְצָט האט פְּעַרְדִּינָאָנד

געזאָגט, אָז אלע יידן וואָס ווילַן ניט וווערַן קיינַן קרייסטַן
מוונַן פֿאָרלָאָזַן שפְּאָנִיעַ אֵין פֿיר חֲדָשִׁים צִוְּיט.

ווען דָּאָן אַבְּרָבְּנָאָל הָאָט גַּעַהָעֶרט וּוּעֲגַן דָּעַם, אֵין עָר
צְחוֹצָמָעַן מִיט אָן אַנְדָּעֶר יִד גַּעַקְוּמָעַן צּוֹם קִינִּיג. עָר הָאָט
אִים גַּעַזְאָגַט, אָז יַיְדַּן וּוּעַלְּזַן אִים גַּעַפְּן אַסְּד גָּאָלֶד, אַוְּבַּ
מַע וּוּעַט זַיִּילְּזַן בְּלִיבְּן אֵין שְׁפְּאָנִיעַ. דָּעֶר קִינִּיג הָאָט שְׂוִין
גַּעַוּאָלֶט נַעַמָּעַן דָּאָס גָּאָלֶד. עַס אֵין אַבְּעָר אַרְיִינְג גַּעַקְוּמָעַן
טָאָרְקוּוּמָאָדָּא אָוֹן גַּעַזְאָגַט: «פֿאָרָגָּאָלְד וּוּילְּסָטוּ לְאָזַן, אָז
נִיט-קְרִיסְטַן זָאָלֶן לְעַבְּן אֵין דָּעַם קְרִיסְטָלְעַכְּן לְאָנד שְׁפְּאָנִיעַ?
דוֹ בִּיסְט אַפְּאָרְרָעְטָעָר צּוֹ דִּין רַעֲלִיגִיעַ». דָּעֶר קִינִּיג הָאָט
זִיךְ דָּעַרְשָׁרָאָקָן. עָר הָאָט דָּאָס גָּאָלֶד נִיט גַּעַנוּמָעַן. דָּאָס
שְׁלַעַכְּטַע גַּעַזְעַץ אֵיז גַּעַבְּלִיבְּן.

יַיְדַּן הָאָבָּן אַנְגָּהָוִיבְּן פֿאָרְלָאָזַן שְׁפְּאָנִיעַ. קִיְּינַן גָּאָלֶד
אוֹן טִיבְּעָרָע שְׁטִינְעָרָע הָאָבָּן זַיִּי נִיט גַּעַקְעַנְט מִיטְנָעָמָעַן.
אָן גַּעַלְט, אָן זָאָכָן, זִינְגַּעַן זַיִּי אַוּעָקָפְּן דָּעַם לְאָנד וּזָאוּ
זַיִּי הָאָבָּן הַוְּנְדָעְתָּעָר יָאָרָן גַּעַלְעָבֶט. מַע הָאָט זַיִּי אַרוֹיסְ-
גַּעַטְרִיבְּן פְּוֹן דָּעַם לְאָנד וּוָאָס זַיִּי הָאָבָּן רַיְיךְ גַּעַמְאָכְט מִיט
גַּעַלְט אוֹן וּוִיסְן. יַיְדַּן הָאָבָּן גַּעַשְׁוֹאָרָן אָז זַיִּי וּוּעַלְּזַן קִיְּינְמָאָל
מַעַר נִיט קְוּמָעַן צְרוּרִיק אֵין שְׁפְּאָנִיעַ.
יַיְדַּן זִינְגַּעַן אַוּעָק אֵין פֿאָרְשִׁיְּדָעָנָעָ לְעַנְדָּעֶר. אַסְּד

טַאֲרָקּוּעַמַּדָּא אֹן פֿערְדִּינְגָּנד

זינען אומגעקומווען אויף די וועגן. פֿירָאַטְן האָבָן געכָאָפֶט
אָסְרָ יַיְדָן אֹן פֿאָרְקוּיֶפֶט פֿאָרְ שְׁקָלָאָפֶן. אָסְרָ זַיְנָעַן גַּע-
שְׁטָאָרְבָּן פֿוֹן הַוְּנָגָעָר. די יַיְדָן וּוָסְ זַיְנָעַן גַּעַקְוּמוּעַן אֵין
פֿאָרְטוֹגָאָל האָבָן אָקוּרְצָעָ צִיְּתָעָ גַּעַקְעָנָט לְעָבָן רְוָאִיקָּ,
אָבָעָר בְּאַלְד אִיזְ דִּי אִינְקוּווּיזְצִיָּעָ גַּעַקְוּמוּעַן אֵין פֿאָרְטוֹגָאָל
אוֹן יַיְדָן האָבָן פֿוֹן דָּאָרְטָן אוּיךְ גַּעַמּוֹזֶט אַנְטָלוּוֹפֶן. אַנְדָּעָרָע
יַיְדָן זַיְנָעַן גַּעַפְּאָרְן קִיְּין הַאָלָאָנד, וּוָאוּ מַעְ האָט זַיִּי גּוֹט
אוּיגָעָנוּמוּעַן. נָאָר אַנְדָּעָרָע זַיְנָעַן אוּוּקָ אֵין טְעָרְקִיָּ,
גְּרִיכְנָלָאָנד, צְפּוֹן-אַפְּרִיקָע אוֹן אִיטָּלִיעָ. דָּאָן יְצָחָק אַבְּרָבְּנָאָל
הָאָט גַּעַקְעָנָט בְּלִיבְּנָן אֵין שְׁפָאַנִּיעָ. עָרְ האָט עַס אָבָעָר נִיתָן
גַּעַטָּאָן. עָרְ אֹן זַיִּן מַשְׁפָּחָה זַיְנָעַן אוּוּקָ קִיְּין אִיטָּלִיעָ.

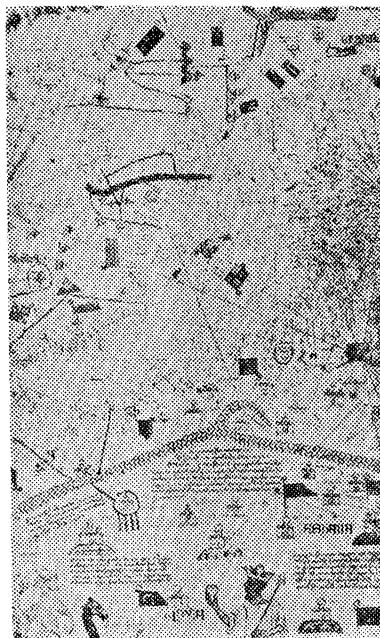
דער לעצטער טאג צו פֿאָרְלַאָזֶן שְׁפָאָנִיַּע אֵין גְּעוּעַן
תשעה-בָּאָב. דאס אֵין גְּעוּעַן אֵין יָאָר 1492. אֵין שְׁפָאָנִיַּע
זַיְנָעַן מַעַר קִין יַיְדָן נִיט גַּעֲבַלִּיבָן. זַיְיַנָּעַן גְּעוּעַן צַעַ
שְׁפָרִיַּט אֵין פֿאָרְשִׁידְעָנָע לְעַנְדָּעָר. דאס וּוֹאָס זַיְיַהָּבָן
גַּעֲשַׂרְיָבָן אָוּן גַּעֲטַרְאָכָט אֵין אַבְּעָר יָאָגַעַבְּלִיבָן. אַלְעָיַדָּן
וּוַיִּסְן אָוּן דִּי שְׁפָאָנִישָׁע, אַדְעָר וּמַע רַוְּפַט זַיְיַסְּרִידִישָׁע
יַיְדָן, הָבָן אָסְךְ גַּעֲטָאָן אָוּן יַיְדָן זַאלְן בְּלִיבָן אָפָּאָלָק.

קָאָלּוּמְבָּוּם אָוּן דִּי יַיְדָן

אֵין טָאג נָאָך תְּשֻׁהָה-בָּאָב, וּוּעַן מַע הָאָט
אַרוֹיסְגַּעַטְרִיבָן דִּי יַיְדָן פֿוֹן שְׁפָאָנִיַּע, זַיְנָעַן דְּרִיכִי שִׁיפָּן
אַרוֹיסְגַּעַטְרָאָרָן פֿוֹן יְעַנְעָם לְאָנָּד. דאס זַיְנָעַן גְּעוּעַן דִּי שִׁיפָּן
פֿוֹן קְרִיסְטָאָפָּאָרָא קָאָלּוּמְבָּוּם. אַיר וּוַיִּסְטָ אַלְעָ מַעְשָׁוֹת וּוְיִ
אָזְוִי קָאָלּוּמְבָּוּם הָאָט אַנְטְּדַעְקָט אַמְּעָרִיקָע. וּוַיִּסְטָ אַיר
אַבְּעָר אָוּן יַיְדָן הָבָן גַּעֲשְׁפִּילְט אָגְרִיסְעָ רַאֲלָע אֵין קָאָ-
לָאָמְבָּוּסְעָסְרִיּוּ ?

יַיְדָן הָבָן אָסְךְ גַּעֲהָאָלְפָן קָאָלּוּמְבָּוּסְן. קָאָלּוּמְבָּוּסְן
אֵין נִיט גְּעוּעַן דַּעַר עַרְשְׁטוּר וּוֹאָס הָאָט גַּעֲמִינִינְט אָז דִּי
עַרְד אֵין רָונְד. עַס אֵין גְּעוּעַן אָז יִיד מִיטָּן נָאָמָעָן יְהָוָה
קְרִיעָסְקָעָס וּוֹאָס הָאָט גַּעֲצִיכְנָט מַאֲפָעָס. מַע הָאָט אַיִם גַּעַ-
רְוָהָן דַּעַר מַאֲפָעָ-יִיד. פֿוֹן זַיְנָעַן מַאֲפָעָס הָאָט זַיְקָאָלּוּמְבָּוּסְן

געלאָרנט. עס איז געוווען אָן אַנדער ייִד מיטן נָאמען
 אַברָהָם זָאָקוֹטָא. זָאָקוֹטָא הָאָט גַּעֲמָכְט אָן אַינְסְטְרוּמוּנֶט.
 מִיט דָּעַם אַינְסְטְרוּמוּנֶט וּוֹאָס הָאָט גַּעֲהִיסְן אָן אַסְטְּרָאַלָּאָב
 הָאָט מַעַן גַּעֲקָעָנֶט וּוַיְסֵן וּוֹאָס מַעַן אִיז אוּפָּן יִם. אָז מַע הָאָט
 דָּוָרָך אִים גַּעֲקָוּקְט אוּפָּחְדִּי שְׁטוּרָן הָאָט מַעַן גַּעֲקָעָנֶט וּוַיְסֵן
 וּוַיְיִט מַעַן אִיז אִין צְפָּוֹן אַדְעָר אִין דָּרוּם. אָן דָּעַם אִינְ-
 סְטְּרוּמוּנֶט וּוֹאָלֶט קָאָלוּמְבּוֹס נִיט גַּעֲקָעָנֶט פָּאָרְן אָזוֹי וּוַיְיִט.
 עס זִינְעָן אִיצְט דָּא גַּרְוִיסְע גַּעֲלָרָנְטָע וּוֹאָס זָאָגָן אָז
 קָאָלוּמְבּוֹס אַלְיָין הָאָט אוּיך גַּעַשְׂטָאָמֶט פָּוֹן יִידָּן.

קרעַסְקָעָם מַאָפָע

ניט איזאָפֿעלָס טִיעָרָע שְׂטִינָעָר, נָאָר יִדִּישׁ גַּעַלְט
הָאָט גַּעַהְאָלְפָן קָאַלְוָמְבָּסָן. דָּאָן יְצָחָק אֶבְּרָבָּנָאֵל הָאָט
גַּעֲזָגָט דַּעַם קִינִּיגָּ, אָז עָר דָּאָרָף לְאָזָן קָאַלְוָמְבָּסָן פָּאָרָן.
עָר הָאָט אֹיְיךְ גַּעֲגָבָן גַּעַלְט פָּאָר דִּי שִׁיפָּן אָוָן אַנְדָּעָרָע
זָאָכָן וּוָאָס קָאַלְוָמְבָּסָן הָאָט גַּעַדָּרְפָּט פָּאָר זִין רִיבְּזָע. צְרוּיִ
אַנוּסִים לֹאִיס סָאנְטָאַנְגָּעָל אָוָן גַּבְּרִיאָל סָאנְטָשָׁעָוּן הָאָבָּן
אִים אֹיְיךְ גַּעֲגָבָן גַּעַלְט. צְוִישָׁן דִּי וּוָאָס זִינְגָּעָן גַּעַפְּאָרָן
מִיט קָאַלְוָמְבָּסָן זִינְגָּעָן גַּעַוּעָן זַעַקְסָן אַנוּסִים. צְוִישָׁן זִי אַיז
גַּעַוּעָן לֹאִיס דֻּ-טָּאָרָעָס וּוָאָס הָאָט גַּעַקְעָנָט אַסְּד שְׁפָרָאָכָן.
אִים הָאָט מַעַן מִיטְגָּעָנוּמָעָן צָו רָעָדָן מִיט דִּי מַעֲנְטָשָׁן פָּוּן
אַינְדִּיעַ. וּוּן דֻּ-טָּאָרָעָס אַיז גַּעַקְעָנוּמָעָן קִיּוֹן אַמּוּרִיקָּע,
הָאָט עָר גַּעַזְעָן וּוּי דִּי אַינְדִּיאָנָעָר רִיבְּכָעָרָן. עָר הָאָט מִיט-
גַּעַנוּמָעָן טָאָבָעָק מִיט זִיךְ. וּוּן עָר אַיז צְוָרִיקָּגַעְקָוּמָעָן אַיז
שְׁפָאָנִיעַ, הָאָט עָר גַּעַרְיִיכְעָרָט דַּעַם טָאָבָעָק. גַּאנְצָן אַיְרָאָפָע
הָאָט אַנְגָּעָהָיוּבָן צָו רִיבְּכָעָרָן. שְׁפָעָטָעָר אַיז דֻּ-טָּאָרָעָס
צְוָרִיקָּגַעְפָּאָרָן קִיּוֹן אַמּוּרִיקָּע אָוָן גַּעַמְאָכָט דָּאָרָטָן אַ טָּאָ-
בעַק-פְּלָאַנְטָאָצִיעַ.

יִדְּן קוּמוּן קִיּוֹן אַמּוּרִיקָּע

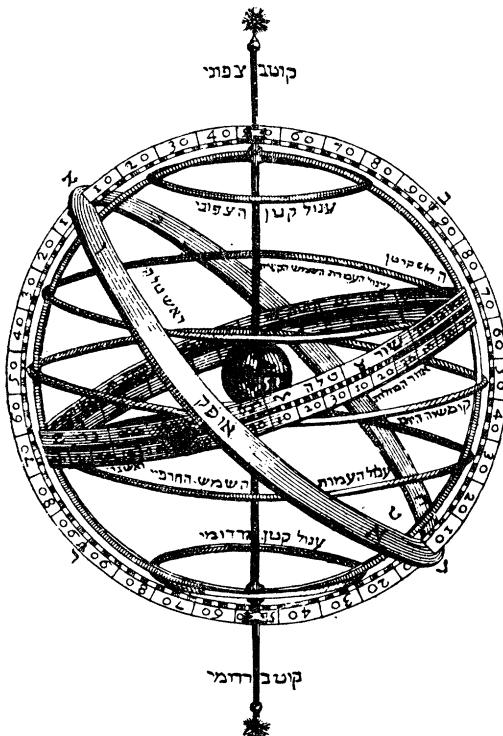
וּלְעַן מַעַן הָאָט אַרְוִיסָּגַעְטָרִיבָּן דִּי יִדְּן פָּוּן
שְׁפָאָנִיעַ, זִינְגָּעָן נָאָר גַּעַבְּלִיבָּן אַנוּסִים אַיז לְאַנדָּ. אַ טִּיל

Tabla eclipsis luminarij et primo de sole							
numerus annorum	nomina dies	die feria	bore minuti	finis eclipsis bore minuti			
mensibus	mensibus	mensibus	mensibus	mensibus			
1493	octob 10	9 5	0 0	1 20			
1502	septem 30	9 6	17 28	19 12			
1506	Julij 20	3 2	1 49	3 3			
1513	martii 7	4 1	23 49	1 9			
1518	Junij 7	10 2	18 22	19 17			
1524	Januar 23	9 2	3 12	4 6			

Tabla de eclipsib⁹ luna							
1494	septem 14	17	1 17	5	2 33		
1497	Januar 18	17	4	9 50	7 18		
1500	noneb 5	13	5	10 17	13 30		
1501	mai 2	10	1	15 33	10 6		
1502	octob 15	14	7	10 15	12 9		
1504	februa 29	16	5	10 47	14 13		
1505	ang⁹ 14	15	5	5 42	9 6		
1509	Junij 21	23	2	15 21	19 0		
1509	Junij 2	7	7	9 29	2 3		
1511	octob 6	13	2	9 11	2 26		
1514	Januar 29	16	2	14 20	16 3		
1515	Januar 19	15	7	5 0	6 42		
1516	Julij 13	14	1	10 0	12 30		
1519	noneb 6	20	1	9 50	6 48		
1522	septem 5	15	6	11 22	12 4		
1523	martii 1	17	1	7 30	9 14		

אלמאנך

פָוּן דַי אֲנוֹסִים הַאֲבָן גְּעוּוֹאַלְט צְרוּיק וּוּעָרָן נִיט קִין באָהָלְטָעָנָע יִדְן. וּוּעָן שְׁפָאַנְיָע הָאָט שְׁוֵין גַּעַהָאָט קָאַלְאַנְיָעָס אַיְן דְּרוּם-אַמּוּרִיקָע, זִינְגָעַן דַי אֲנוֹסִים גַּעַפָּאָרָן אַהֲיָן אָוָן מַעַר זִיךְרָן נִיט בָּאַהָלְטָן וּוּי יִדְן. אַ קְוַרְצָע צִיְיט הָאָט זִיךְרָן זַיְגַּעַלְעֶבֶת גּוֹט. בָּאַלְזָ זִינְגָעַן אַבְּעָר גַּעַקְוּמָעָן דַי גַּלְחִים פָוּן דַעַר אַיְנָקוּוֹיְצִיעַ. מַעַ הָאָט אַנְגַּעַהוִיבָן פְּינִינִיקָן דַי יִדְן. זַיְיָ הַאֲבָן גַּעַמּוֹזָט אַנְטְּלִיוֹפָן אַדְעָר צְרוּיק וּוּעָרָן קְרִיסְטָן. מַעַ הָאָט אַ צָּאָל יִדְן פְּאַרְבְּרָעָנָט.

אסטראלאכ

שפאניע איז ניט געוווען דאס אינציקע לאנד וואס
האט געהאט קאלאניעס איז אמעריקע. אין ברזיל איז
געוווען א קאלאניע פון פארטוגאל. דארט איז אויך געוווען
א קאלאניע פון האלאנד. די קאלאניע פון האלאנד האט
געהיחסן רעסיפע. האלאנד איז געוווען גוט צו יידן. זינגען
יידן פון האלאנד געכומען איז רעסיפע. דארט זינגען אויך

געקומען יידן וואָס זייןען אַנטלאָפֿן פּוֹן די שפָאנישׁע אוֹן
פָּאַרטוגעזישׁע קָאַלְאַנְיָעַס.

עס איז געווארן אַ מלכּמה צוישׁן האַלְאַנד אוֹן פָּאַרְטּוֹגָל. די פָּאַרטּוֹגָעָזָעָר אִין בְּרָאַזְיל זייןען אַנגָעַפָּאַלְן אוּיפּ דער שְׂטָאַט. די יידן פּוֹן רַעֲסִיףּ הַאַבָּן גַּעֲוָאָסֶט אוֹן אַוְיֵבּ האַלְאַנד ווועט פְּאַרְלִירְן די מְלֻחָה, ווועלְן יידן אַרְיַינְפָּאַלְן אִין די הענְטּ פּוֹן דער אַינְקוּזִיצְיעַ. יידן הַאַבָּן הַעַלְדִּישּ גַּעַקְעַמְפּטּ צוֹאָמָעַן מִיטּ די האַלְעַנְדָּעַר. די מְלֻחָה האָט לְאַנְגּ גַּעַדוּיְעַרְט. צוֹם סּוֹףּ הָאָט פָּאַרטּוֹגָאַל גַּעֲוָאָנוֹנָעַן. די האַלְעַנְדָּעַר הַאַבָּן גַּעֲמוֹזָת אַפְּגָעָבּן רַעֲסִיףּ צוֹ פָּאַרטּוֹגָאַל. אַיְידָעַ זַיְהַאָבּן גַּעֲמָאָכְטּ שְׁלוּם, הַאַבָּן די האַלְעַנְדָּעַר גַּעַזְאָגְט, אוֹ פָּאַרטּוֹגָעָזָעָר מַזְוָן לְאַזְוַן יידן אַוּעָקְפּ אַרְן פּוֹן רַעֲסִיףּ. די פָּאַרטּוֹגָעָזָעָר הַאַבָּן צַוְּגַעַזְאָגְט, אוֹ זַיְהַאָבּן ווועלְן לְאַזְוַן די יידן אַוּעָקְפּ אַרְן בְּשְׁלוּם. אַזְוַי אַיז גַּעֲוָעַן. די יידן הַאַבָּן פְּאַרְלָאַזְטּ רַעֲסִיףּ אִין 1654.

יידן קומען אוֹן נַיוּ-יַאַרְךּ

דַּעַר גַּרְעַסְטָר טִילְיַה יַדְן ווֹאָס הַאַבָּן פָּאַרְטּוֹגָעָזָעָר זייןען גַּעַפְּאַרְן קִיְּן האַלְאַנד. אִין גַּרְוּפּעַ אִין אַבָּעַר אַוּעָקְפּ נִיטְקִיְּן אַיְירָאָפּעַ, נָאָר אִין אָן אַנְדָּעַר האַלְעַנְדָּעַר דִּישְׁעָר קָאַלְאַנְיָעַ, אִין נַיְ-אַמְסְטְּעַרְדָּאָם. אַיר ווַיִּסְטּ דָּאָךְ

זיכער איז די קליניע קאלאנייע ני-אמסטערדאם איז גע-
וואָן די גרויסע שטאַט ניו-יאָרְק.

די גרוּפֿע ווֹאָס איז געפֿאָרְן אִין ני-אַםְסְטֶעֶרְדָּם
הָאָט גַּעַהַאָט 23 מענער, פְּרוּעָן אָוּן קִינְדָּעָר. די דְּרֵי אָוּן
צְוֹאָנְצִיךְ הָאָבָּן זִיךְ אַיִּגְגַּעַזְעַצְט אָוִיפְּ אַשְׁיָּה. וּוּן די
שִׁיפְּ אַיז אַפְּגַּעַפְּאָרְן עַטְלַעַכְעַט טָעַג, זִינְעָן פִּירָאָטָן אַנְגָּעָ-
פָּאָלָן אָוִיפְּ אַיר. די פִּירָאָטָן הָאָבָּן צְוֹגַעַנוּמָעַן די שִׁיפְּ בֵּי אַיר
קַאֲפִיטָּאָן. די 23 יַיְדָן הָאָט מַעַן אַרְאַפְּגַּעַלְאָזָט אָוִיפְּ אַיז
איַנְדָּזְל.

זִינְעָן די יַיְדָן גַּעַשְׁטָאָנָעָן אָוִיפְּ דָעַם אַיַּנְדָּזְל אָוּן
גַּעַטְרָאָכָט, אַז אַיז אַ פָּאָר טָעַג אַרְוּם וּוּלְעָן זַיִּ נִיט הָאָבָּן
וּוֹאָס צַו עַסְן, אָוּן זַיִּ וּוּלְעָן שְׂטָאָרְבָּן פָּוּן הַוּנְגָּעָר. פְּלוֹצָעָם
הָאָט אַ קִינְד דָּעַרְזָעָן אַשְׁיָּה. די שִׁיפְּ אַיז צְוֹגַעַנוּמָעַן צֻוּם
איַנְדָּזְל. די יַיְדָן הָאָבָּן זִיךְ גַּעַפְּרִיִּיט. דָאָס אַיז גַּעוּוּנָן אַ
פְּרָאָנְצִיּוּשָׁע שִׁיפְּ. דָעַר קַאֲפִיטָּאָן הָאָט גַּעַזְאָגָט אַז עַר
וּוּט פִּירָן די יַיְדָן קִיִּין ני-אַםְסְטֶעֶרְדָּם. זַיִּ דָאָרְפָּן אִים
אָבָּעָר בָּאָצָּאָלָן פָּאָר דָעַר רִיְזָע. די יַיְדָן הָאָבָּן קִיִּין גַּעַלְתָּ
נִיט גַּעַהַאָט. די פִּירָאָטָן הָאָבָּן בֵּי זַיִּ אלְץָ צְוֹגַעַנוּמָעַן. זַיִּ
הָאָבָּן גַּעַזְאָגָט דָעַם קַאֲפִיטָּאָן, אַז וּוּן זַיִּ וּוּלְעָן קּוּמָעָן אַיז
ニִי-אַםְסְטֶעֶרְדָּם, וּוּלְעָן זַיִּ קְרִיגָּן גַּעַלְתָּ בֵּי אַנְדָּעָרָעָ יַיְדָן

און אים באצאלן. דער קאפאיטאן האט זי גענומען אויף זיין
SHIP און געפֿאָרֶן קיין נִיְ-אַמְסְטְּעֶרְדָּם.

אין נִיְ-אַמְסְטְּעֶרְדָּם איז דעםאלט פיטער סטיעווע-
סאנט געוווען דער גובערגעטאָר. ער האט פִּינְט געהאָט
יידן. אין דער קָלָאָנִיעַ זִינְנָעַן קיין יידן ניט געוווען. וווען
די פֶּרְאַנְצְּיִזְשָׁע שיפ איז אַגְּגָעָקְוָמָעַן אין נִיְ-אַמְסְטְּעֶרְ-
דָּם, האט פיטער סטיעוועסאנט ניט געוואָלֶט אַרְיִינְגָּלָאָזָן
די יידן. דער פֶּרְאַנְצְּיִזְשָׁע קאפאיטאן האט ניט געוואָלֶט
אַרְאָפְּלָאָזָן די יידן פּוֹן שִׁתְּ, וויל זי האָבָן אים ניט באָ-
צָאָלֶט.

א טאג פָּאָר דעם ווי די יידן פּוֹן רֻעְסִיפָּע זִינְנָעַן
אַגְּגָעָקְוָמָעַן, איז פּוֹן הָאָלָאָנד גַּעֲקוּמָעַן אֵן אַנְדְּעָר יִד. דער
יִד האט געההייסן יעָקָב בר שםשוֹן. יעָקָב האט געהערט
וועגן די 23 יידן. ער האט געשריַבְּן אַברְיוֹן צוֹ יידן אֵין
הָאָלָאָנד. די יידן אֵין הָאָלָאָנד זִינְנָעַן גַּעֲווּשָׁן די וואָס
הָאָבָן גַּעֲגָעַבְּן גַּעֲלַט צוֹ שָׁאָפְּן די קָלָאָנִיעַ אֵין נִיְ-אַמְ-
סְטְּעֶרְדָּם. מַעַ האט פּוֹן הָאָלָאָנד גַּלְיִיךְ גַּעֲשָׁרִיבְּן אַברְיוֹן
צוֹ פִּיטְעָר סְטְּיִוּעָסָאנְט. מַעַ האט אֵים געההייסן אַרְיִינְ-
לָאָזָן די יידן. פּוֹן הָאָלָאָנד אֵין אוּיךְ אַגְּגָעָקְוָמָעַן גַּעֲלַט צוֹ
בָּאַצְּאָלָן דעם פֶּרְאַנְצְּיִזְשָׁע קאפאיטאן. די יידן זִינְנָעַן אַרְאָפְּ

פֿוֹן שִׁיפּ. זַיְ הָאָבָן זֵיךְ בְּאֶזְעֶצֶת אֵין שְׂטָאָט. זַיְ הָאָבָן גַּעַן
הָאַנְדָּלֶט מִיטַּ דִּי אַינְדִּיאָנָעַר. אֲזֹוי זַיְנָעַן דִּי עַרְשָׁטָע יַדְן
גַּעֲקוּמָעַן אֵין דִּי פְּאַרְאַיְינִיקְטָע שְׂטָאָטָן. דָּאָס אֵיז גַּעֲווּעַן
מַעַר וּוֹי מִיט 300 יָאָר צָוְרִיקְ.

קָאַלּוּמְפּוּם פְּאַרְטָט אָפּ

וּוֹעֵן עַס אֵיז אָונְטָעַר גַּעַגְּאַנְגָּעַן דַּעַר יִדְיִשְׁעָר צַעַנְטָעָר
אֵין אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל, אֵין בָּבֶל גַּעֲוֹאָרָן דַּעַר גַּרְוִיסְעָר יִדְיִשְׁעָר
צַעַנְטָעָר. וּוֹעֵן דַּעַר יִדְיִשְׁעָר צַעַנְטָעָר אֵין בָּבֶל אֵיז גַּעַן
וּוֹאָרָן שְׁוֹאָךְ, אֵין דַּעַר יִדְיִשְׁעָר צַעַנְטָעָר אֵין שְׁפָאַנְיָע גַּעַן
וּוֹאָרָן שְׁטָאָרָק. וּוֹעֵן אֵין שְׁפָאַנְיָע זַיְנָעַן מַעַר נִיט גַּעֲווּעַן

קיין יידן, זייןען יידן געקומען קיין אמעריקע און אנגען
הויבן בויען א ניעם יידישן צענטער. אזי איז אלעמאָל
געווען בײַ יידן. דאס פֿאָלק איז אלעמאָל געלבליבן לעבן.
ווײַ אזוּי יידן איז אמעריקע האבן געלעבט און וואָס
עס איז געשען איז אַיְרָאָפָּע שפֿעטער, וועלֶן מיר לערנען
איז אַן אַנדָּעָר בִּיכְלָה. דערוילַ געדענקט וואָס אַיר האָט
געלערטַ אַן זִיט גוֹטָע יִדִּישָׁע קִינְדָּעָר.

פרק א נאָס

1. ווער זייןען געווען די אַנוֹסִים ?
2. וואָס האָט געטאָן די אַינְקוּזִיצְיָע ?
3. ווער איז געווען דָּאָן יְצָחָק אַברְבָּנָאָל ?
4. פֿאָרוֹאָס האָט מעַן אַרוֹיסְגַּעַטְרִיבָּן די יַיְדָן פֿוֹן
שְׁפָאַנְיָע ?
5. ווי אזוּי האָבן יַיְדָן געהאָלָּפָן קָאַלְוָמְבוֹסָן ?
7. ווי אזוּי זייןען די ערְשָׁטוּ יַיְדָן געקומען אַיז נֵיר-
יאָרָק ?

טראכט וועגן דעם

1. יַיְדָן האָבן געהאָלָּפָן, אַז שְׁפָאַנְיָע זָאָל ווערָן
שְׁטָאָרָק אַן פֿאָרְשְׁפְּרִיט אַיז לאָנד מַעַר ווִיסָּן.
הָאָבן עַס נִיטַּ-יַיְדָן פֿאָרְשְׁטָאָנָעָן ? ווי האָט מעַן

אָפַגְעַצְאַלְטַ דִּ יַדְן פֵּאַר זַיְן גַּעֲטָרִי דַּעַם לְאַנְדַּ
הַונְּדַעַתְּעַר יַאֲרֹן ?

2. וווען מע האט געצווואונגען יידן אין שפאניע צו
ווערנן קרייסטן, האבן א סך יידן דאס געטאן. אין
מערב-אייראפע האט מען א סך יידן געטיט,
ווײַיל זיין האבן ניט געוואָלט ווערנן קרייסטן. אבער
אין מערב-אייראפע זייןען ניט געווען קיין "געיע
קרייסטן". האבן די שפאנישע יידן ריכטיק געטאן?
3. אַמְּאַל זַיְנָעַן קְרִיסְטָן גַּעֲוָעַן שְׁלַעַכְתַּ צַוְּ יַדְן. וַיְיַעַשְׂ
אַיְזָט אַיְזָעַר לְאַנְדַּ ?

יִדִיש
עֲנָגְלִישׁ
וּעֲרַטְעַרְבִּיכָל

.8

pushed away	אָוּרְקַגְעַשְׁטוֹפֵט
supported	אוִסְגַּעַהְאַלְטָן
interpreted	אוִיסְגַּעַטְבִּישָׁת
cleaned up	אוִיסְגַּעַרְיִינִיקְט
hold out	אוִיסְהַאֲלָטָן
interpretations	אוִיסְטִיבִּישְׁוֹנְגָעָן
by heart	אוִיסְנוּוּיִינִיק
stopped	אוִוְּגַעַהְעֶרֶט
collected	אוִוְּגַעַזְמָלֶט
revolt	אוִוְּשַׁמְאָנֵד
perished	אוּמְגַעְקוּמָעָן
riots, unrest	אוּמְרוּעָן
unclean	אוּמְרִיאִין
surrender	אוֹנְטְּעָרְגָּעָפֵן זִיכָּר
treasure	אוֹצָר
great grandchildren	אוֹרְאִיְינְקָלָעֵד
to make friends, to make peace with	אִיבְּעַרְבִּעְתָּן
translation	אִיבְּרַזְעָזָונָג
translate	אִיבְּרַעְצָן
divided, separated	אִינְגַּעַטְיִילָט
collected	אִינְגַּעַםָּאָנָט
established	אִינְגַּעַשְׁטָעָלָט
empire	אִימְפְּרָעֵיעַ
position, office	אַמְּט
prepared	אַגְּגָעָרִירִיט
current era	אִיצְטִיקָעַ צִיטְרֻעְבָּעָנוֹנָג
department, section	אִפְּטִילְוָגָן
drove out	אַרְוִיסְעַטְרִיבָן
get out, extort	אַרְוִיסְקִידִיגָן
coffin	אַרְוֹן

ט

to meet	בָּאוּגְעָנָעָן
to bury	בָּאָרָאָפֵן
settled	בָּאָעָצָט
decorated	בָּאָפְּוָצָט
ordered	בָּאָקְוִילָן
fortified	בָּאָפְּעָסְטִיקָט
accused	בָּאָשְׁוֹדִיקָט
appointed	בָּאָשְׁטִימָט
decide	בָּאָשְׁטִימָעָן
library	בִּיבְּלַיאָטָעָק
gradually	בִּיסְלַעְכּוּיָנוֹ
pages	בְּלַעְתָּעָר
wells	בְּרִינְגָּמָעָר

ברעג בשלום
shore in peace

גויירות, גזירות
גלה
גזר דין
גבוקט
געבעטן
געדיאוונט
געודולד
געדריקט
געהיימ
געמיישט
געהערשט
געוואט
געזאלבטער
געזיליטן
געפינייקט
געלאנגענשאפט
געציזואונגען
געריכט
געריירט
געשען
געשפיזזט
גראיסן

גויירות, גזירות
גלה
גזר דין
גבוקט
געבעטן
געדיאוונט
געודולד
געדריקט
געהיימ
געמיישט
געהערשט
געוואט
געזאלבטער
געזיליטן
געפינייקט
געלאנגענשאפט
געציזואונגען
געריכט
געריירט
געשען
געשפיזזט
גראיסן

גויירות, גזירות
גלה
גזר דין
גבוקט
געבעטן
געדיאוונט
געודולד
געדריקט
געהיימ
געמיישט
געהערשט
געוואט
געזאלבטער
געזיליטן
געפינייקט
געלאנגענשאפט
געציזואונגען
געריכט
געריירט
געשען
געשפיזזט
גראיסן

דאוועגען
דורךשטען
דיין, דינימ
דיינען
דיינער
דענקערס
דערכזיען

דאוועגען
דורךשטען
דיין, דינימ
דיינען
דיינער
דענקערס
דערכזיען

דאוועגען
דורךשטען
דיין, דינימ
דיינען
דיינער
דענקערס
דערכזיען

ה
האנגל
האַפְּעָנוֹג
הענדלערס
הערשער
הערשאַפְּט
הרישע

האנגל
האַפְּעָנוֹג
הענדלערס
הערשער
הערשאַפְּט
הרישע

האנגל
האַפְּעָנוֹג
הענדלערס
הערשער
הערשאַפְּט
הרישע

ויאך וויסן
guard knowledge

housewarming	חגופת-הבית
destroy	חרוב מאכן
century	יאראהונדיערט
vessels, instruments	כלים
situation, condition	לְאָגָע
patch	לְאָטָע
landowners	לְאַנְדֶּרְפֿאָזִיכְעָרָס
funeral	לוויה
power	מאכט
brave	מווטיק
Mediterranean Sea	מייטלאנדישער ים
opinion, opinions	מיינונגונגען
oral	מיינדליך
mix	מיישן
custom, customs	מנהג, מנהגים
to judge	משפטן
imitated	נאכגעמאכט
Eternal Light	נֵר חֲמִיד
prince, leader, ruler	נְשִׂיא
not allowed	נייט געטאָרט
statues	סְטָאַטְוָעָס
carpenter	סְטָאַלְיעָר
danger	סְפָנָה
poison	סְמָם
religious book	סְפֵר
scrolls of the law	סְפֵר-תּוֹרָה
patients	פָּאַצְיָעָנָטָן
farmers	פּוּעָרִים
purple	פּוּרָפּוֹר
interest, percent	פְּרָאַצְיָעָנָט
obey	פְּאַלְגָּן
faint, pass out	פְּאַלְגָּן אֵין חַלְשׁוֹת
criminals	פְּאַרְבְּרַעְלְעָרָסָט
compared	פְּאַרְגְּלִיכָּן
earned	פְּאַרְדִּינָט
got dizzy	פְּאַרְדְּרִיךְט דָּעַר קָאָפּ

assembly	פאָרְזַּעַםְלֹוְג
to fall in love	פאָרְלִיבֵן זַיְךְ
property, fortune	פאָרְמַעְנָן
condemned	פאָרְמַשְׁפֶּט
traitor	פאָרְעַטְעָר
spoil	פאָרְשַׁטְעָרְן
celebrate	פְּינִיעָרְן
to plant	פְּלָאנְצְן
fortress	פְּאָסְטוֹנָג

ז

additions	צּוֹגָאָפָּן
prepare	צּוֹגָרְיִיטְן
force	צּוֹוִינְגָּעָן
collected, gathered	צּוֹאָמְעָנְגָּעָנוּמָעָן
put together, compiled	צּוֹאָמְעָנְגָּעָשְׁתְּעָלָט
adapt	צּוֹפָאָסְן
defeated	צּוֹשְׁלָאָגָן

ח

to compete	קָאָנְקוּרְרִין
Holy of Holies	קְדַשְׁיְקְדַשִּׁים
church	קִירְךְ
cellar	קְעַלְעָר
Charlemagne	קָאָרָל דָּעֵר גְּדוּיטָעָר
store	קְרָאָם
sacrifice	קְרָבָּז
jug	קְרִיגְעָלָע
cross	קִירְיִיךְ

ט

save	רָאָטְעָוּעָן
cleanliness	רִינְקִיְיט
government	רַעֲנִירּוֹנָג

ש

lap	שְׂוִיס
guilty	שְׂוִילִיק
proud	שְׂטָאַלְץְ
parts	שְׂטָעַלְן
plates	שִׁיסְלָעָן
convert from Judaism	שְׁמַדְן
slaughter, kill	שְׁעַכְטָן
proverbs	שְׁפִירְכּוּעַרְטָעָר

ת

oral law	תוֹרָה שְׁבָעֵלְ-פָּה
----------	-----------------------

